

Μαρία Χριστίνα Χατζηιωάννου

ΤΟ ΠΡΟΠΑΤΟΡΙΚΟ ΧΡΕΟΣ

ΤΑ ΔΑΝΕΙΑ
ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑΣ
ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

GUTENBERG

© Copyright 2013
Εκδόσεις Gutenberg
και
M. X. Χατζηγιωάννου
ISBN 978-960-01-1611-3

ΕΚΔΟΣΕΙΣ GUTENBERG
Διδότου 37, 106 80 Αθήνα
Τηλ.: 210 36.42.003 – Fax: 210 36.42.030

ΥΠΟΚΑΤΑΣΤΗΜΑ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ:
Ιασιωνίδου 13, 546 35
Τηλ.- Fax: 2310 271147

www.dardanosnet.gr • info@dardanosnet.gr
e-shop: www.dardanosnet.gr

ΤΟ ΠΡΟΠΑΤΟΡΙΚΟ ΧΡΕΟΣ

Μαρία Χριστίνα Χατζηιωάννου

ΤΟ ΠΡΟΠΑΤΟΡΙΚΟ ΧΡΕΟΣ

ΤΑ ΔΑΝΕΙΑ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ
ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

Gutenberg

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

<i>Πρόλογος</i>	9
<i>Εισαγωγή</i>	13
1. Ιστοριογραφικές και μεθοδολογικές προσεγγίσεις	23
2. Το Σίτυ του Λονδίνου τις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα.	33
Ευρωπαϊκά δάνεια.	36
Λατινική Αμερική.	39
3. Τα ελληνικά δάνεια του 1824 και 1825	47
Η ελληνική οικονομία πριν από το ελληνικό κράτος	57
Ο εθνικός στόλος.	63
4. Τα πρόσωπα	69
Οι Κοργιαλένιοι και ο λόρδος Βύρωνας	69
Ο Ανδρέας Λουριώτης από το Λιβόρνο στο Λονδίνο	81

Οι ξένοι ομολογιούχοι των ελληνικών δανείων: μια νέα ομάδα παικτών.	97
5. Τα δάνεια μετά την Ελληνική Επανάσταση. .	105
Ελληνοβρετανικές σχέσεις σε όξυνση	109
Προς μια πολιτειακή αλλαγή με οικονομικές συνέπειες	114
Το «κούρεμα» του Ιωάννη Γενναδίου	118
<i>Επίλογος</i>	123

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΤΟ ΠΑΡΑΔΟΞΟ του σύγχρονου ελληνικού κράτους είναι ότι η κατάκτηση της εθνικής ανεξαρτησίας βρίσκεται σε συνάρτηση με όρους που οδηγούν στην άρση του ίδιου του κράτους. Τα πρώτα δάνεια που συμφωνήθηκαν από τους επαναστατημένους Έλληνες δεν έχουν άμεση σχέση με όσα ισχύουν σήμερα, με δάνεια που συχνά χορηγούνται από αγορές και ριψοκίνδυνους επενδυτές, ακόμα και με επίγνωση της αδυναμίας του δανειζόμενου να αντεπεξέλθει στις υποχρεώσεις του. Σε κάμποσες περιπτώσεις, και τότε και τώρα, στόχος των δανειστών ήταν οι βραχυπρόθεσμες αποδόσεις των δανείων, οι μεσιτείες, τα επιτόκια και τα τοκομερίδια, και λιγότερο η τελική αποπληρωμή τους. Οι εμπορικές τράπεζες στο Σίτυ του Λονδίνου, που χορήγησαν τα πρώτα δάνεια του 1824 και 1825, έχτισαν προσδοκίες πάνω σε αυτά και στις μελλοντικές αποδόσεις τους, στο πλαίσιο ενός μικρού κράτους με μεγάλο παρελθόν. Η ληστρική διαχείριση αυτών των δανείων —όπως έχει συχνά χαρακτηριστεί— οφείλεται σε πολλούς παράγοντες, αλλά πάντως και στην άγνοια των όρων του παιχνιδιού. Τα δάνεια αυτά μπορούν να θεωρηθούν ένα βήμα προς τη

νεωτεरिकότητα, που θα σηματοδοτήσει η ίδρυση του νεοελληνικού κράτους, ένα βήμα προς τη σύνδεση με τον ευρωπαϊκό κόσμο καθώς και τη διεθνή αναγνώριση μιας υπό διαμόρφωση αστικής τάξης, η οποία θα διαχειριστεί τα δάνεια αυτά.

Στη βρετανική πολιτική σκηνή εκείνης της εποχής, τρεις παράγοντες διαμόρφωσαν τις συνθήκες μέσα στις οποίες συμφωνήθηκαν τα δάνεια: ο βρετανικός κυβερνητικός προσανατολισμός προς την εμπορική εξάπλωση, η ανάπτυξη του παγκόσμιου καπιταλισμού με κέντρο το Λονδίνο και η ιδεολογική φόρτιση από το ρεύμα του φιλελληνισμού. Από αυτές τις τρεις παραμέτρους, μόνο ο φιλελληνισμός διαφοροποιεί τη βρετανική πολιτική απέναντι στην Ελλάδα σε σύγκριση με την αντιμετώπιση άλλων χωρών, της Λατινικής Αμερικής, της Αφρικής και της Ασίας. Ο φιλελληνισμός, ως κυρίαρχη τάση της βρετανικής αστικής τάξης, η μόδα για συγκρότηση δημόσιων και ιδιωτικών συλλογών αρχαίων αντικειμένων καθώς και η εισαγωγή της διδασκαλίας της αρχαίας ελληνικής γλώσσας στα βρετανικά πανεπιστήμια θα διαμορφώσουν ένα κλίμα θετικό για την Ελλάδα, μέσα στο οποίο κάποιοι εμποροτραπεζίτες στο Λονδίνο θα προωθήσουν στο αγοραστικό κοινό τα ομόλογα δύο δανείων, τα οποία όμως έχασαν την αξία τους σχεδόν αμέσως, εξαιτίας της πολεμικής κρίσης στην Πελοπόννησο.

Η έρευνα και η ανάλυση της ιστορίας του πρώτου διεθνούς δανεισμού του ελληνικού κράτους γίνεται μέσα από την «πυκνή περιγραφή» (thick description) — όρος από την κοινωνική ανθρωπολογία— των γεγυνο-

των, με βάση βρετανικές και ελληνικές πηγές. Η πυκνή ιστορική περιγραφή μπορεί να επιτρέψει νέες θεωρήσεις και ερμηνείες, τοποθετώντας το ζήτημα σε ένα πιο σύνθετο πλαίσιο απ' ό,τι έχει γίνει έως τώρα, εμπλέκοντας περισσότερους παίχτες στην υπόθεση.

Η μελέτη αυτή έχει παρουσιαστεί και έχει συζητηθεί σε συνέδρια, όπως στο συνέδριο του Τομέα Ιστορίας του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, με θέμα *Οι οικονομικές κρίσεις και η αντιμετώπισή τους στο μακρό ιστορικό χρόνο* (Αθήνα, 4-5 Νοεμβρίου 2011), στο 16ο Διεθνές Συνέδριο του European Business History Association - BHSJ (Παρίσι, 30 Αυγούστου - 1 Σεπτεμβρίου 2012) και στο συνέδριο *From Revolution to Regress. Debating the Greek State and economy from the nineteenth century to the age of global crisis* που οργανώθηκε από το York University, Hellenic Heritage Foundation Chair in Modern Greek History και Hellenic Canadian Academic Association of Ontario (Τορόντο, 7 Απριλίου 2012). Με τον καιρό, όμως, η μελέτη αυτή έχει συσσωρεύσει και πολλές οφειλές. Ευχαριστίες πολλές χρωστώ στον Νίκο Χριστοδουλάκη που έκρινε θετικά και περιέλαβε τη μελέτη στη σειρά «Ζητήματα Οικονομικής Ιστορίας» των εκδόσεων Gutenberg. Επωφελήθηκα σημαντικά από πολύ αξιόλογες παρατηρήσεις και από καίριες συζητήσεις γύρω από το θέμα με τον Pierre Cyrille Hautcoeur και τον Patrick Fridenson, στα σεμινάρια τους στην École des Hautes Études en Sciences Sociales - EHESS (Μάιος 2012, Παρίσι). Τέλος, καμιά μελέτη δεν ολοκληρώνεται χωρίς

γενναία βοήθεια από φίλους: Ο Βασίλης Παναγιωτόπουλος διάβασε κριτικά, όπως πάντα, το πρώτο κείμενο και ο Πάνος Μπιτσαξής σχολίασε με μεγάλη ευστοχία το τελικό κείμενο μαζί με τη Μαρίνα Μπράβου. Τέλος και αρχή μαζί, ο Αχιλλέας Γκέκας διαβάζει πάντα με απαιτήσεις και με αυστηρότητα. Τους ευχαριστώ όλους από την καρδιά μου.

Μαρία Χριστίνα Χατζιωάννου

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΤΑ ΔΥΟ ΔΑΝΕΙΑ που έλαβαν οι Έλληνες κατά τη διάρκεια του πολέμου της Ελληνικής Ανεξαρτησίας, και συγκεκριμένα το 1824 και το 1825, είναι σημαντικά, γιατί ουσιαστικά αποτελούν την πρώτη διεθνή αναγνώριση της Ελληνικής Πολιτείας. Η περίοδος αυτή σημαδεύεται, από τη μια πλευρά, από την ελληνική εμφύλια διαμάχη, την οικονομική δυσπραγία και την αδυναμία συντήρησης και εξοπλισμού των επαναστατημένων Ελλήνων και, από την άλλη, από τον τραπεζικό πανικό του 1825 στο Σίτυ του Λονδίνου. Ένα πολύ σημαντικό κεφάλαιο ανοίγει επίσης με τη διαχείριση αυτών των δύο δανείων, ενώ ο αγώνας κατά της τουρκικής κυριαρχίας βρισκόταν ακόμη σε κρίσιμη φάση. Πρόκειται για το ζήτημα των ελληνοβρετανικών σχέσεων σε μια περίοδο απογείωσης της βρετανικής επεκτατικής οικονομίας. Ο βρετανικός φιλελληνισμός και ο πολιτικός φιλελευθερισμός της εποχής θα συναντηθούν με τις αρχές του ελεύθερου εμπορίου και με τη νέα επιχειρηματική στρατηγική που διαμορφώνεται στη

δεκαετία του 1820 στη Βρετανία. Οι προσδοκίες των επαναστατημένων Ελλήνων, των Ελλήνων εμπόρων της διασποράς, των βρετανών πολιτικών και τραπεζιτών και των ομολογιούχων διασταυρώθηκαν μεν, αλλά συχνά ακυρώνονταν, εξαιτίας ποικίλων παραγόντων, που θα παρουσιαστούν παρακάτω σε μια προσπάθεια να αναλυθεί ένα πιο σύνθετο διεθνές ιστορικό πλαίσιο.

Κατά τη δεκαετία του 1820 σημαντικοί βρετανοί πολιτικοί τόνιζαν τα πολλαπλά οφέλη του εξωτερικού εμπορίου για την οικονομία της χώρας τους. Το ενδιαφέρον τους επικεντρωνόταν στην ανάδειξη εθνικών ελίτ, πρόθυμων να συνεργαστούν με τους θεσμούς της βρετανικής οικονομίας, όπως ήταν το παράδειγμα των πρώην ισπανικών και πορτογαλικών κτήσεων στη Λατινική Αμερική. Παράλληλα, αρκετοί από τους πρωτεργάτες της Ελληνικής Επανάστασης του 1821 είχαν θετική άποψη για την ουσιαστική συμβολή της βρετανικής βοήθειας στον Αγώνα μέσα από τους πολιτικούς θεσμούς και από την επιρροή του δημόσιου λόγου, όπως ο Ιγνάτιος, μητροπολίτης Ουγγροβλαχίας, που έγραφε το 1823: «[όταν] η κοινή γνώμη εις την Αγγλίαν συσταθή υπέρ Γραικών, ημπορεί και η Διοίκησης να γένη βοηθός σας και διότι κατά το Αγγλικόν σύστημα η Διοίκησης ακολουθεί το κοινόν φρόνημα, και διότι αγαθή τύχη ο κύριος Κάννινγ δεν είναι ούτε εχθρός των Γραικών ως ο προ αυτού, ούτε φίλος του δε-

σποτισμού, ούτε δεμένος με τους εναντίους και παρασυρόμενος».¹ Αυτή τη θέση υποστήριζε και ο πολιτικός Γεώργιος Κάνινγκ (1770-1827), που ήταν υπουργός Εξωτερικών στην Αγγλία την ίδια δεκαετία.² Το βασικό πρότυπο της βρετανικής άποψης για την άριστη πολιτική και οικονομική εξέλιξη εκείνη την εποχή συσχέτιζε την οικονομική πρόοδο με την ατομική ελευθερία, το δικαίωμα στην ιδιοκτησία και την πολιτική σταθερότητα.³ Οι εκφραστές του φιλελευθερισμού υποστήριζαν τις αρχές του ελεύθερου εμπορίου και οι επιχειρηματίες διαμόρφωναν νέες στρατηγικές, καθώς αντιμετώπιζαν νέες κοινωνικές πραγματικότητες που είχε διαμορφώσει η Βιομηχανική Επανάσταση. Στη Βρετανία,

---

1. *Αρχεία της Ελληνικής παλιγγενεσίας, Αυτά έγγραφα Α' & Β' Βουλευτικής Περιόδου (1822-1824): Κατάλοιπα οικονομικών εγγράφων*, 1822. Έγγραφα Ιανουαρίου-Μαΐου 1823, τόμ. 16, 1999, σ. 187 (ηλεκτρονική μορφή, Βουλή των Ελλήνων).

2. Το 1825 ο Canning είχε διατυπώσει με ρητορεία αυτήν τη θέση, ενώ τους τελευταίους μήνες της ζωής του έγινε και πρωθυπουργός της Αγγλίας. Derek Beales, «Canning, George (1770-1827)», *Oxford Dictionary of National Biography*, Oxford University Press, 2004, online ed., Ιανουάριος 2008 [<http://www.oxforddnb.com.catalogue.ulrls.lon.ac.uk/view/article/4556>].

3. Eric J. Evans, *The Forging of the Modern State: Early Industrial Britain, 1783-1870*, 3η έκδ. Longman/Pearson, Harlow 2001, σσ. 203-204.

οι εφημερίδες, τα περιοδικά, τα φυλλάδια δημοσιοποιούσαν προσωπικές αντιπαραθέσεις καθώς και τη δημόσια κριτική στις νέες τεχνικές του χρηματοπιστωτικού συστήματος, με τις μετοχικές εταιρείες και τη διαχείριση των διεθνών δανείων, ενώ παράλληλα διατηρούσαν τις αρχές του φιλελληνισμού στο πρώτο μισό του 19ου αιώνα. Στη διεθνή αγορά κεφαλαίων του 19ου αιώνα κυριαρχούσαν τρεις ομάδες: οι κυβερνήσεις, οι διαφόρων κατηγοριών χρηματομεσίτες και οι ομολογιούχοι. Σε αυτό το διεθνές πολιτικό και οικονομικό πλαίσιο, προσπάθησαν να αναζητήσουν οικονομική ενίσχυση πρώτη φορά οι επαναστατημένοι Έλληνες. Γι' αυτό τον σκοπό μάλιστα αναπτύχθηκε ένα πολύπλοκο σύστημα διαμεσολαβήσεων.

Η Προσωρινή Διοίκηση της Ελλάδας, ένας μη αναγνωρισμένος διεθνώς πολιτικός οργανισμός, προσπάθησε να εξασφαλίσει δημόσιο εξωτερικό δανεισμό για τις ανάγκες της Ελληνικής Επανάστασης, μέσω πολιτικών διαμεσολαβητών, όπως ο Αλέξανδρος Μαυρογορδάτος, ο Ιωάννης Ορλάνδος, ο Γεώργιος Σπανιολάκης, καθώς και μέσω μελών της ελληνικής εμπορικής διασποράς, όπως ο Ανδρέας Λουριώτης, ο Αλέξανδρος Κοντόσταυλος, ο Παντιάς Ράλλης και ο Δημήτριος Κοργιαλένιος. Η Προσωρινή Διοίκηση της Ελλάδας αποτελούνταν από το Εκτελεστικό Σώμα, με πρόεδρο τον Αλέξανδρο Μαυρογορδάτο και μετά το 1823 τον Ιωάννη Ορλάνδο,

και το Βουλευτικό με πρόεδρο τον Δημήτριο Υψηλάντη και αργότερα τον Π. Μαυρομιχάλη και με μέλη κυρίως από την Πελοπόννησο και την Ύδρα. Στην Πελοπόννησο είχαν διαμορφωθεί άλλωστε διαφορετικά κέντρα εξουσίας, και έτσι η εμφύλια διαμάχη δεν άργησε να εκδηλωθεί ήδη από τις αρχές του 1824. Η πιο κρίσιμη περίοδος για τον Αγώνα της Ελληνικής Ανεξαρτησίας ήταν το διάστημα 1824-1826, που σημαδεύτηκε από την εμφύλια σύρραξη, τον θάνατο του λόρδου Βύρωνα, την απόβαση του Ιμπραήμ στην Πελοπόννησο και την πτώση του Μεσολογγίου.⁴

Τα δάνεια της Ελληνικής Επανάστασης το 1824 και το 1825 έφεραν σε αναγκαία συνεργασία, στο όνομα της εθνικής ανεξαρτησίας, Έλληνες πολιτικούς, οπλαρχηγούς και εμπόρους. Παράλληλα, έφεραν έμμεσα ή άμεσα όλον αυτόν τον κόσμο απέναντι στην κραταιότερη οικονομία της εποχής τους, ώστε να αναδειχθούν σε μια χαρακτηριστική υπόθεση της χρηματοπιστωτικής οικονομίας του Σίτυ στο Λονδίνο. Η ιστορία των πρώτων δανείων συ-

---

4. Βλ. Ν. Ροτζώκος, *Επανάσταση και εμφύλιος στο Εικοσιένα*, Πλέθρον/Δοκιμές, Αθήνα 1997. Μιχαήλ Β. Σακελλαρίου, *Η απόβαση του Ιμπραήμ στην Πελοπόννησο καταλύτης για την αποδιοργάνωση της Ελληνικής Επανάστασης (24 Φεβρουαρίου-23 Μαΐου 1825)*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2012, σσ. 41 κ.εξ.

ζητήθηκε εκτενώς στον βρετανικό Τύπο της εποχής, καθόσον αφορούσε τη νεότερη Ελλάδα, που γινόταν αντιληπτή ως συνέχεια της αρχαίας, των κλασικών γραμμάτων και τεχνών. Ο ελληνικός εθνικός αγώνας του 1821 είχε αποκτήσει ευρωπαϊκή διάσταση κυρίως μέσα από το ενδιαφέρον των φιλελλήνων για τη δίκαιη υπόθεση των απογόνων των αρχαίων Ελλήνων. Ο όρος «φιλελληνισμός» τελικά χαρακτηρίζει ευρύτερα το όποιο ενδιαφέρον των ξένων, ευρωπαϊκής καταγωγής στην πλειονότητά τους, για την υπόθεση της ελληνικής Εθνικής Ανεξαρτησίας. Το αίτημα της οικονομικής ενίσχυσης, προκειμένου η Ελλάδα να απελευθερωθεί από την οθωμανική κυριαρχία, συνιστούσε ένα δίκαιο αίτημα για τους βρετανούς φιλέλληνες και αποβαίνει ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα της σύζευξης οικονομικών προσδοκιών με συνιστώσες του πολιτισμού.

Τα κύρια επιχειρήματα που χρησιμοποιήθηκαν στη Βρετανία για να υποστηριχθεί ο Αγώνας της Ελληνικής Εθνικής Ανεξαρτησίας και οδήγησαν στη δημιουργία του Ελληνικού Κομιτάτου, που διαχειρίστηκε και τα δάνεια προς τον ελληνικό Αγώνα, στο Λονδίνο, το 1823, ήταν: α) το ευρωπαϊκό χρέος απέναντι στον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό επέβαλλε τη βοήθεια προς τους Νεοέλληνες, οι οποίοι άλλωστε χρησιμοποιούσαν παρόμοιο με τους αρχαίους αλφάβητο και γλώσσα· β) οι Έλληνες ήταν ένας χριστιανικός λαός και το καθήκον της χριστιανικής αλλη-

λεγγύης υπαγόρευε τον κοινό αγώνα εναντίον των άπιστων Τούρκων· γ) η υποστήριξη προς τη νεότερη Ελλάδα θα οδηγούσε στη διεύρυνση των βρετανικών εμπορικών συναλλαγών στη Μεσόγειο.⁵

Η εξωτερική χρηματοδότηση του Αγώνα της Ελληνικής Ανεξαρτησίας οδηγήθηκε όμως γρήγορα σε αδιέξοδο, εξαιτίας της κακής διαχείρισης και της ασυνεννοησίας μεταξύ της Προσωρινής Διοίκησης της Ελλάδας και των ποικίλων διαμεσολαβητών. Τα γνωστά μέρη αυτής της διεθνούς υπόθεσης ήταν η ελληνική τριμελής επιτροπή (Ορλάνδος, Λουριώτης, Ζαΐμης και, αργότερα, Σπανιολάκης), το Ελληνικό Κομιτάτο του Λονδίνου, οι βρετανοί εμποροτραπεζίτες του Σίτυ και οι έλληνες έμποροι της διασποράς. Το πρώτο διεθνές δάνειο με στόχο την οικονομική ενίσχυση του πολέμου της Ελληνικής Ανεξαρτησίας πραγματοποιήθηκε μόλις λίγους μήνες πριν από τον θάνατο του λόρδου Βύρωνα, τον Απρίλιο του 1824, δημιουργώντας ένα κλίμα σύγχυ-

---

5. William St. Clair, *That Greece might still be free. The Philhellenes in the war of independence*, Oxford University Press, London 1972· F. Rosen, *Ο ελληνικός εθνικισμός και ο βρετανικός φιλελευθερισμός*, Ετήσια διάλεξη Κ. Θ. Δημαρά 1997, μετάφραση από τα αγγλικά: Μαρία-Χριστίνα Χατζηιωάννου, ΚΝΕ/ΕΙΕ, Αθήνα 1998. Ειδικότερα για τον Μπένθαμ βλ. Κ. Παπαγεωργίου (επιμ.), *Ο Ιερεμίας Μπένθαμ και η Ελληνική Επανάσταση*, Ίδρυμα της Βουλής για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, Αθήνα 2012.

σης στους βρετανικούς κύκλους που, επηρεασμένοι σε μεγάλο βαθμό από τη ρομαντική απώλεια, στηλίτευσαν τη συνήθη κερδοσκοπική διαχείριση των διεθνών δανείων στο Σίτυ του Λονδίνου.

Έλληνες έμποροι των διεθνών συναλλαγών, και συγκεκριμένα ο Ανδρέας Λουριώτης, ο Παντιάς Ράλλης, ο Αλέξανδρος Κοντόσταυλος και ο Δημήτριος Κοργιαλένιος, πήραν μέρος και έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στις διαπραγματεύσεις σύναψης των δανείων αλλά και στη διαχείριση των ομολογιών.⁶ Η διαχείριση αυτών των δανείων αποτέλεσε μια σημαντική χρηματοπιστωτική εμπειρία για έλληνες και βρετανούς επιχειρηματίες και διευκόλυνε τους έλληνες εμπόρους να εισαχθούν στη χρηματοπιστωτική αγορά του Σίτυ στο Λονδίνο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση του Μαρίνου Κοργιαλένιου, αλλά και αυτή του Ανδρέα Λουριώτη. Μέλη και οι δύο ελληνικών εμπορικών δικτύων, είχαν πάρει μέρος στις διεθνείς συναλλαγές στα λιμάνια της Μεσογείου και οδηγήθηκαν στην Αγγλία, σε διαφορετικές χρονικές περιόδους, με αφορμή την προσφορά κεφαλαίων και την ανάπτυξη του διεθνούς χρηματοπιστωτικού κέντρου του Σίτυ.

Για την ανάλυση των πρώτων διεθνών δανείων που χορηγήθηκαν στην Ελλάδα πριν από την ίδρυση

---

6. S. G. Howe, *An Historical Sketch of the Greek Revolution*, White, Gallaher & White, New York 1828, σσ. 371-372.

του νεοελληνικού κράτους θα εξεταστούν οι πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές συνιστώσες καθώς και οι διαμεσολαβήσεις του διεθνούς αυτού εγχειρήματος και θα αξιολογηθούν τα παρακάτω σημεία: η προεπαναστατική ελληνική οικονομία και οι ανάγκες δανεισμού του Αγώνα της Ελληνικής Επανάστασης· οι χρηματοπιστωτικές συνθήκες στο διεθνές κέντρο δανεισμού του 19ου αιώνα, στο Σίτυ του Λονδίνου· η προέλευση, εμπειρία και το δίκτυο των σχέσεων που είχαν οι έλληνες διαμεσολαβητές· τέλος, η σημασία των δανείων του 1824 και 1825 στο επίπεδο της ιδιωτικής επιχειρηματικής οργάνωσης καθώς και στα δημόσια οικονομικά του ελληνικού κράτους.

1.

ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

Η ΙΣΤΟΡΙΑ των δύο πρώτων δανείων της Ελληνικής Ανεξαρτησίας αναλύθηκε κατ' αρχάς από τον Α. Ανδρεάδη (1904), τον J. A. Levandis (1944) και τον Α. Λιγνάδη (1970). Το δάνειο, που κατέληξε να γίνει δάνεια, μπήκε σε αδιέξοδη φάση μετά από τις αλλεπάλληλες χρεώσεις μεσιτειών των διαπραγματευτών του, που σε μεγάλο βαθμό αποδόθηκαν στην έλλειψη εμπειρίας και θεσμικών ελέγχων από την ελληνική πλευρά. Ο Γ. Δερτιλής έχει αναλύσει με πολιτικούς όρους αυτό το δημοσιονομικό πρόβλημα που χαρακτήρισε καταλυτικά τη φερεγγυότητα της Ελλάδας απέναντι στις ευρωπαϊκές αγορές, με τον αποκλεισμό της από τις διεθνείς χρηματαγορές έως το 1878.⁷

---

7. Το κύριο υλικό για τα δάνεια αυτά βρίσκεται στα παρακάτω έργα: Α. Μ. Ανδρεάδης, *Τα δάνεια της Ανεξαρτησίας*, Εστία, Αθήνα 1904· του ίδιου, *Μαθήματα δημόσιας*

Γνωρίζουμε ότι κάθε εποχή αναλύει το παρελθόν της με τους δικούς της όρους, για να φτάσουμε και στην άποψη του ιταλού διανοητή Μπενεντέτο Κρότσε (Benedetto Croce) ότι όλη η ιστορία είναι σύγχρονη. Έτσι, διαπιστώνουμε ότι τα γεγονότα, οι πρωταγωνιστές, οι συμπεριφορές που αναλύθηκαν στην ιστορία των δανείων της Ανεξαρτησίας παρουσιάζουν ομοιότητες με τη σύγχρονη οικονομική κατάσταση στην Ελλάδα. Το ίδιο αδιαμφισβήτητο είναι βέβαια ότι οι όροι έχουν αλλάξει, η Ευρώπη και οι παγκόσμιες αγορές έχουν διαφορετική δυναμική και παίζουν διαφορετικό ρόλο σήμερα από ό,τι τον 19ο αιώνα. Η ιστορία του εγχειρήματος του πρώτου διεθνούς δανεισμού της Ελλάδας κατά τη διάρκεια του Αγώνα για την Εθνική Ανεξαρτησία παρουσιάζει ωστόσο σημαντικές αναλογίες σε σύγκριση με τη σύγχρονη ιστορική συγκυρία της οικονομικής κρίσης του 2008 και του σύγχρονου διεθνούς δανεισμού του ελληνικού κράτους.

οικονομίας. *Εθνικά δάνεια και ελληνική δημόσια οικονομία*, Μέρος Α': «1821-1893», Τζάκας - Δελλαγραμμάτικας & Σία, Αθήνα 1925, σσ. 12-15· του ίδιου, *Έργα*, τόμ. Π: *Μελέται επί της συγχρόνου ελληνικής δημόσιας οικονομίας*, Αθήνα 1939, σσ. 299-309· J. Levandis, *The Greek Foreign Debt, 1821-1898*, Columbia University Press, New York 1944· Α. Δ. Λιγνάδης, *Το πρώτον δάνειον της Ανεξαρτησίας*, Αθήνα 1970· Γ. Β. Δερτιλής, *Ιστορία του ελληνικού κράτους 1830-1920*, τόμ. Α', Εστία, Αθήνα 2005, σσ. 107 κ.εξ.

Τα αποτελέσματα στη μηχανή αναζήτησης Google για έναν από τους πρωταγωνιστές αυτής της ιστορίας, τον Ανδρέα Λουριώτη, αποτελούν ένα χαρακτηριστικό δείγμα κατάχρησης όρων και γεγονότων της Ιστορίας, με εύκολες και παραπλήσιες ερμηνείες καθώς και φανατικές ιδεολογικές τοποθετήσεις γύρω από το θέμα της ξενικής εξάρτησης. Οι περισσότερες αναφορές αναπαράγουν το μότο της επαναλαμβανόμενης ιστορίας, της απατημένης Ελλάδας από τους πωλημένους αντιπροσώπους, τους κερδοσκόπους του Λονδίνου, τους εχθρούς του έθνους. Η σύγχρονη οικονομική συγκυρία κατασκεύασε ένα από τα σημαντικότερα παραδείγματα της *Δημόσιας Ιστορίας* στην Ελλάδα.⁸ Αυτή η κριτική αδυνατεί ωστόσο να διαπιστώσει ότι τα πρώτα δάνεια της Ανεξαρτησίας είναι σημαντικά όχι για το χρηματικό ποσό της βοήθειας που εισέρρευσε στην Ελλάδα, αλλά γιατί η σύναψή τους σηματοδοτεί την

---

8. Η βιβλιογραφία είναι μεγάλη για το θέμα: ένας εύληπτος ορισμός: «Δημόσια Ιστορία είναι οτιδήποτε δεν είναι ακαδημαϊκή Ιστορία, αν και συχνά αντλεί από τη συζήτηση γύρω απ' αυτήν, κυρίως στα ΜΜΕ. Είναι αυτό που γύρω μας αφηγείται, υπενθυμίζει, ερμηνεύει κάτι για το παρελθόν, που διακυβεύεται σε επίπεδο κοινής γνώμης σχετικά με κρίσιμα εθνικά, ιστορικά και πολιτικά ζητήματα». βλ. Χάγκεν Φλάισερ, «Συνομιλία με τον Βαγγέλη Καραμανωλάκη», εφημ. *Ελευθεροτυπία*, ένθετο «Βιβλιοθήκη», 20.02.2009.

πρώτη διεθνή αναγνώριση του «ελληνικού κράτους» και το άνοιγμα των ελληνοβρετανικών σχέσεων. Οι έως τότε ελληνοβρετανικές σχέσεις είχαν αναπτυχθεί κυρίως γύρω από το ιδεολόγημα του φιλελληνισμού. Εξάλλου, αυτά τα δάνεια συμφωνήθηκαν μέσα στην πολεμική και οικονομική κρίση του επαναστατημένου κόσμου στην Ελλάδα και σε τραπεζικό πανικό στο Λονδίνο· οι κρίσεις είναι άλλωστε το ιστορικό θέμα που πρώτα απ' όλα έχει «εργαλειοποιηθεί» από τη *Δημόσια Ιστορία*.

Η πιο διαδεδομένη ερμηνεία για τον διεθνή δανεισμό είναι συνδεδεμένη με τις θεωρίες της οικονομικής εξάρτησης. Οι πολιτικές συνιστώσες του διεθνούς δανεισμού από ιδιωτικούς τραπεζικούς οίκους έχουν αναλυθεί κυρίως μέσα από το σχήμα κέντρο - περιφέρεια. Ο τραπεζικός δανεισμός μιας χώρας από ξένες κυβερνήσεις έχει θεωρηθεί ως καθοριστικός παράγοντας για τη χάραξη της εξωτερικής πολιτικής κατά τον 19ο αιώνα, ενώ η χορήγηση δανείων σε λιγότερο αναπτυγμένες χώρες έχει θεωρηθεί παράγοντας κατοχύρωσης διεθνούς κύρους. Η συζήτηση γύρω από το θέμα της εξάρτησης ήταν ανεξάντλητη στις δεκαετίες του 1960 και του 1970 και είχε επηρεάσει και την ελληνική ιστοριογραφία.⁹

---

9. Ενδεικτικά βλ. Andre Gunder Frank, *Capitalism and Underdevelopment in Latin America*, 1967. Για μια σύντομη αναφορά στις θεωρίες της εξάρτησης στη δεκαετία

Το ζήτημα του πρώτου διεθνούς δανεισμού της Ελλάδας, αν τοποθετηθεί σε ένα θεωρητικό σχήμα επιχειρησιακής οργάνωσης, δεν μπορεί παρά να οδηγήσει στην αναψηλάφησή του. Η θεωρία της οικονομικής διαμεσολάβησης (agency theory), που μελετά την οργάνωση των σχέσεων στην επιχείρηση, σχηματοποιήθηκε κυρίως με το έργο των Michael C. Jensen και William Meckling, στις δεκαετίες του 1970 και του 1980.¹⁰ Στο θέμα μας, προκειμένου να επιτευχθεί η σύναψη συμφωνιών διεθνούς δανεισμού από την Προσωρινή Διοίκηση της Ελλάδας, στην Αγγλία των αρχών του 19ου αιώνα, θα πραγματοποιηθεί μια νέα σχέση διαμεσολάβησης στον χώρο των διεθνών συναλλαγών. Η Προσωρινή Διοίκηση είναι ο πρώτος πολιτικός θεσμός που εκπροσωπεί το ελληνικό κράτος πριν από την επίσημη συγκρότησή του το 1832. Από τη μια

του 1970 βλ. J. Lee Ray & Th. Webster, «Dependency and Economic Growth in Latin America», *International Studies Quarterly*, 22/3 (1978), σσ. 409-434. Για την Ελλάδα βλ. Κ. Τσουκαλάς, *Εξάρτηση και αναπαραγωγή. Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922)*, Θεμέλιο, Αθήνα 1975· N. Mouzelis, *Modern Greece: Facets of Underdevelopment*, Macmillan, London 1978.

10. Michael C. Jensen & William H. Meckling, «Theory of the firm: Managerial behavior, agency costs and ownership structure», *Journal of Financial Economics*, 3/4 (1976), σσ. 305-360.

πλευρά η Προσωρινή Διοίκηση είναι ο εντολέας (principal) και από την άλλη εμφανίζονται οι διαμεσολαβητές (agents), μια ανομοιογενής ομάδα από βρετανούς εμπορο-χρηματιστές (merchant bankers) και έλληνες εμπόρους από τον αναδυόμενο χρηματιστηριακό κόσμο του Σίτυ, οι οποίοι πλαισιώνονται από πολιτικούς και δημοσιογράφους. Ακολουθώντας τη θεωρία της οικονομικής διαμεσολάβησης, ο εντολέας καθορίζει την εργασία και τις υποχρεώσεις που αναλαμβάνει ο διαμεσολαβητής.

Σύμφωνα λοιπόν με αυτήν τη θεωρία, δύο προβλήματα αναφύονται υπό συνθήκες ασύμμετρης πληροφόρησης: πρώτον, η δυσμενής επιλογή (adverse selection), που αφορά την αβεβαιότητα του εντολέα ως προς την ικανότητα του διαμεσολαβητή στην εκτέλεση του ανατεθειμένου έργου, και, δεύτερον, το πρόβλημα του ηθικού κινδύνου (moral hazard), που αφορά την αβεβαιότητα του εντολέα ως προς το αν ο μεσολαβητής θα καταβάλει τη μέγιστη προσπάθεια για την επίτευξη του έργου που του έχει ανατεθεί. Οι μεταβλητές που καθορίζουν τις συμφωνίες, τα συμβόλαια μεταξύ εντολέα και διαμεσολαβητή, εξαρτώνται από την αβεβαιότητα και τον κίνδυνο καθώς και από το σύστημα πληροφόρησης. Η σύναψη συμφωνίας μεταξύ των δύο μερών γίνεται δύσκολη, εξαιτίας της συχνής σύγκρουσης των στόχων του εντολέα και του διαμεσολαβητή και εξαιτίας της συμμετοχής ποικίλων διαμεσολαβητών

που καθιστούν δυσχερή την αξιολόγηση της συμφωνίας. Η ασύμμετρη πληροφόρηση, στη συγκεκριμένη ιστορία, δηλώνει τη διαφοροποίηση στην πληροφόρηση αναφορικά με τους όρους του διεθνούς δανεισμού μεταξύ των εμπλεκομένων μερών. Αυτή η διαφοροποίηση είχε καταλυτικές επιπτώσεις στους μηχανισμούς σύναψης των δανείων της Ελληνικής Ανεξαρτησίας καθώς και στη συμπεριφορά των εντολέων και των διαμεσολαβητών.

Στη συγκεκριμένη σχέση διαμεσολάβησης, οι εντολείς των δανείων του 1824 και 1825 αναθέτουν στους διαμεσολαβητές να εκτελέσουν μια υπηρεσία, δηλαδή την έκδοση δανείων καθώς και τη διαχείριση των ομολογιών των δανείων στην αγορά. Η σχέση αυτή είναι ανάλογη με τη σχέση διαχειριστή και μετόχων, η οποία συχνά προσδιορίζει μία σύγκρουση ενδιαφερόντων και συμφερόντων. Το κόστος της διαμεσολάβησης συνδέεται επίσης με τα επιδιωκόμενα και επιτευχθέντα αποτελέσματα, ενώ η επιτυχής διαμεσολάβηση κρίνεται από την επίτευξη του στόχου, που στη συγκεκριμένη περίπτωση των ελληνικών δανείων είναι η μεγιστοποίηση του δανειζόμενου ποσού με την ελαχιστοποίηση του επιβαλλόμενου επιτοκίου και των λοιπών εξόδων. Η διαμεσολάβηση όμως αυτή έχει υψηλό κόστος, προκειμένου να διατηρηθεί μια αποτελεσματική σχέση εντολέα - διαμεσολαβητή, εξαιτίας του υψηλού κινδύνου που απορρέει από την εμπόλεμη κα-

τάσταση στον ελλαδικό χώρο.¹¹ Η διαμεσολάβηση συγκαταλέγεται μεταξύ των πιο σημαντικών λειτουργιών του χρηματοπιστωτικού συστήματος, με διαμεσολαβητές που διαπραγματεύονται σχέσεις και κεφάλαια. Οι οικονομολόγοι έχουν παρατηρήσει ότι η ύπαρξη μιας ενεργούς αγοράς με πολλούς αγοραστές και πωλητές, χαμηλό κόστος συναλλαγών καθώς και επαρκείς πληροφορίες είναι σπάνια.

Τα βρετανικά δάνεια της επαναστατικής περιόδου αποτελούν την απαρχή του δημόσιου χρέους του ελληνικού κράτους. Το δημόσιο χρέος που δημιουργήθηκε με στόχο τη χρηματοδότηση του Αγώνα για την Εθνική Ανεξαρτησία εγκαινίασε την εποχή της οικονομικής σχέσης της χώρας με βρετανικά αλλά και με διεθνή κεφάλαια. Η ιστορία των πρώτων δανείων του ελληνικού κράτους καθόρισε τη δημόσια εικόνα της Ελλάδας στην αρχή της δημιουργίας του έθνους-κράτους περισσότερο από όσο την καθόρισε η οικονομική υποστήριξη ενός έθνους που πάλευε για την ανεξαρτησία του ενάντια στην οθω-

---

11. Για έναν γενικό ορισμό βλ. Joseph E. Stiglitz (1987), «Principal and agent», *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, τόμ. 3, σσ. 966-971. Εξειδικευμένα βλ. Kathleen M. Eisenhardt, «Building Theories from Case Study Research», *The Academy of Management Review*, 14/4 (1989), σσ. 532-550· της ίδιας, «Agency theory: An assessment and review», *The Academy of Management Review*, 14/1 (1989), σσ. 57-74.

μανική κυριαρχία. Η πρώτη αναγνώριση της Ελληνικής Πολιτείας το 1824 και 1825 καθώς και η νομική οντότητα της χώρας θα τεθούν στο προσκήνιο με την αναγνώριση της Προσωρινής Διοίκησης, ως πρώτου αποδέκτη των δημόσιων διεθνών δανείων από το Σίτυ του Λονδίνου. Η διαχείριση των οικονομικών του Αγώνα, μέσα από ιδιωτικά δάνεια, ιδιωτικές χορηγίες, κεφαλαιοποίηση προσωπικής εργασίας, δεν μπορούσε παρά να οδηγήσει επίσης σε ηθική κριτική. Πρόκειται για ένα εγχείρημα που διαμορφώθηκε με τους κανόνες της οικονομικής διαμεσολάβησης, υπό συνθήκες ασύμμετρης πληροφόρησης, στο Λονδίνο κατά την περίοδο της εδραίωσής του ως διεθνούς χρηματοπιστωτικού κέντρου. Το ύψος της δυσμενούς επιλογής και ο ηθικός κίνδυνος που χαρακτήρισαν αυτήν την ιστορία σχεδόν ακύρωσαν τη σχέση εντολέα και διαμεσολαβητή. Παρ' όλα αυτά, η ιστορία των δανείων της Ανεξαρτησίας στο επίπεδο των πρωταγωνιστών ενθάρρυνε μια νέα σχέση για τους Έλληνες των διεθνών συναλλαγών, τη σχέση τους και την εξοικειωσή τους με το χρηματοπιστωτικό κέντρο του Σίτυ.

2.

ΤΟ ΣΙΤΥ ΤΟΥ ΛΟΝΔΙΝΟΥ ΤΙΣ ΠΡΩΤΕΣ ΔΕΚΑΕΤΙΕΣ ΤΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ

ΜΕΣΑ στον 19ο αιώνα η Βρετανία, και ιδιαίτερα το Λονδίνο, καλλιέργησε την ιδέα της επιθετικής εμπορικής επέκτασης. Η χρηματοπιστωτική επιτυχία του Σίτυ δημιούργησε στους πρωταγωνιστές του την πεποίθηση ότι τα προσωπικά τους συμφέροντα ταυτίζονταν με εκείνα του βρετανικού έθνους. Παράλληλα, την ίδια εποχή, εβραίοι, προτεστάντες και καθολικοί, από την Ολλανδία, τη Γερμανία, τη Γαλλία, και ορθόδοξοι Έλληνες, Αρμένιοι και μουσουλμάνοι, από την ανατολική Μεσόγειο, μετανάστευαν στο Λονδίνο σε αναζήτηση ρευστού και χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών για τη διεκπεραίωση των εμπορικών συναλλαγών τους. Πρόκειται για μια φάση ενεργού προσπάθειας για τη δημιουργία διεθνών οικογενειακών εμπορικών δικτύων με διακριτή εθνοθρησκευτική καταγωγή.

Μετά το 1815 το Σίτυ ανέλαβε πρωταγωνιστικό ρόλο στη διεθνή αγορά σε σχέση με την εξισορ-

ρόπηση του βρετανικού ισοζυγίου πληρωμών, ενώ από τα μέσα της δεκαετίας του 1820 η οικονομία της Βρετανίας διαμορφωνόταν σύμφωνα με τις ραγδαία αυξανόμενες αποδόσεις των ξένων επενδύσεων της στην Ευρώπη, στην Αμερική και στη Μέση Ανατολή. Οι χρηματοπιστωτικές και εμπορικές υπηρεσίες του Λονδίνου έπαιζαν ζωτικό ρόλο στη δημιουργία αγορών για την εξαγωγή των βρετανικών προϊόντων και την εξασφάλιση των απαραίτητων πρώτων υλών για τη λειτουργία της βρετανικής βιομηχανίας.¹²

Στη δεκαετία του 1820 η χρηματοπιστωτική αγορά στο Λονδίνο γνώρισε θεμελιώδεις μετασχηματισμούς, που οφείλονται κυρίως στη λειτουργία των μετοχικών τραπεζικών εταιρειών (joint stock banking companies) και στον εκδημοκρατισμό που αυτές έφεραν στην τραπεζική αγορά, με την είσοδο νέων πρωταγωνιστών που δεν ανήκαν στην παλιά αριστοκρατία του χρήματος.¹³ Οι εμπορικές τράπεζες, όπως οι Μπάρινγκς, οι Γκόλντσμιθ και οι

---

12. P. J. Cain & A. G. Hopkins, *British Imperialism: Innovation and Expansion 1688-1914*, Longman, London - New York 1993. Οι δυο αυτοί συγγραφείς έχουν εκδώσει από κοινού τρία βιβλία για τον βρετανικό ιμπεριαλισμό.

13. T. L. Alborn, *Conceiving Companies: Joint-Stock Politics in Victorian England*, Routledge, London - New York, 1998, σσ. 85-105.

Ρότσαϊλντ, ήταν οι κύριοι παίκτες στη χρηματοοικονομική αγορά του Σίτυ στο Λονδίνο. Πρόκειται για μια περίοδο μεγάλης κεφαλαιακής ρευστότητας που ενισχύθηκε από την Τράπεζα της Αγγλίας, έπειτα από μια μακρά περίοδο διεθνών πολεμικών επιχειρήσεων, όπως ο πόλεμος της Αμερικανικής Ανεξαρτησίας και οι Ναπολεόντειοι πόλεμοι. Το τέλος των Ναπολεόντειων πολέμων είχε προκαλέσει τεράστια ζήτηση πιστώσεων, με στόχο την ενίσχυση των οικονομιών των κρατών που είχαν άμεσα εμπλακεί σε αυτούς. Αυτή η ζήτηση έφερε ουσιαστικά στο προσκήνιο των διεθνών συναλλαγών τα πέντε αδέρφια από το εβραϊκό γκέτο της Φρανκφούρτης, τους Ρότσαϊλντ. Μια κεφαλαιακή επανάσταση συντελείται στο Λονδίνο από τις ισχυρές ιδιωτικές εμπορικές τράπεζες, οι οποίες εκδίδουν και τα διεθνή δάνεια. Μια ριζική μεταβολή στο χρηματοπιστωτικό σύστημα που επηρέασε τη δημόσια σφαίρα περισσότερο από το ίδιο το εμπόριο και τη βιομηχανία.¹⁴

---

14. R. Cameron, «Introduction», στο V. I. Bovykin (ed.), *International Banking 1870-1914*, Oxford University Press, Oxford 1991, σ. 5· Y. Cassis, *Capitals of capital: a history of international financial centres, 1780-2005*, σσ. 16 κ.εξ. Ορισμένες μονογραφίες για τους τραπεζίτες του Σίτυ: Ph. Ziegler, *The sixth great power. Barings*, Collins, London 1988· R. Roberts, *Schroders. Merchants & Bankers*, MacMillan, London 1992· για τον οίκο Ρότσαϊλντ βλ. B. Gille, *Histoire*

Ευρωπαϊκά δάνεια

Ο διεθνής χρηματοπιστωτικός χαρακτήρας του Λονδίνου διαμορφώθηκε από τις εμπορικές τράπεζες (merchant banks). Οι εμπορικές τράπεζες συχνά ήταν και προεξοφλητικοί οίκοι συναλλαγματικών (discount houses), εταιρείες με οικογενειακή δομή έως και τον 20ό αιώνα.¹⁵ Ο τραπεζικός οίκος των Ρότσαϊλντ άνοιξε νέους δρόμους στη διεθνή αγορά των τραπεζικών συναλλαγών, εκδίδοντας ομολογιακά δάνεια για διάφορες κυβερνήσεις, από τη Λατινική Αμερική έως την Άπω Ανατολή. Το πρώτο παράδειγμα ήταν η έκδοση ενός δανείου από τον Νάθαν Μάγιερ Ρότσαϊλντ (Nathan Mayer Rothschild) για την Πρωσία, που είχε βγει καταχρεωμένη από τους Ναπολέοντειους πολέμους. Το ομολογιακό δάνειο του 1818 με τόκο 5%, αξίας 5.000.000 λιρών, ήταν το δάνειο που άλλαξε τη διεθνή αγορά κεφαλαίων τον 19ο

---

de la Maison Rothschild, τόμ. 1-2, Librairie Droz, Genève 1965, 1967· N. Ferguson, *The house of Rothschild: money's prophets 1798-1848*, τόμ. 1: *The house of Rothschild: the world's banker 1849-1999*, Viking-Penguin, New York 1998· H. H. Kaplan, *Nathan Mayer Rothschild and the Creation of a Dynasty: the critical Years 1806-1816*, Stanford University Press, California 2006.

15. Y. Cassis, *Capitals of Capital: A History of International Financial Centres, 1780-2005*, Cambridge University Press, Cambridge 2006, σ. 24.

αιώνα. Το δάνειο είχε συνομολογηθεί σε στερλίνες, και όχι στο νόμισμα της χώρας για την οποία εκδόθηκε, ενώ και ο τόκος μπορούσε να καταβληθεί σε στερλίνες στο Λονδίνο, έτσι ώστε το δάνειο να προσελκύσει και βρετανούς επενδυτές. Οι ομολογίες του δανείου είχαν μεγάλη επιτυχία στην αγορά και η πρώτη παρτίδα πουλήθηκε στο 70% της ονομαστικής τους αξίας. Το 1822 ο Ρότσαϊλντ κέρδισε τη διαχείριση και άλλου δανείου για την Πρωσία, αξίας 3.500.000 λιρών, με τόκο 5%, και η τιμή έκδοσης των ομολογιών ήταν στο 84% της ονομαστικής τους αξίας.

Οι Ναπολεόντειοι πόλεμοι είχαν καταστροφικό αποτέλεσμα και για την οικονομία της Ρωσίας. Το ομολογιακό δάνειο του 1822 των Ρότσαϊλντ προς τη Ρωσία αξίας 6.600.000 λιρών, με τόκο 5%, υπήρξε αντικείμενο μακρών διαπραγματεύσεων, εξαιτίας ακριβώς της καινοτόμου πρακτικής των Ρότσαϊλντ για την πληρωμή του τόκου σε διαφορετικές πόλεις και σε διαφορετικά νομίσματα. Οι ομολογίες είχαν και σε αυτήν την περίπτωση μεγάλη επιτυχία και πουλήθηκαν στο 77%-84% της ονομαστικής τους αξίας.¹⁶ Η συγκέντρωση κεφαλαίου μέσα από ομολογιακά

---

16. B. Gille, *Histoire de la maison Rothschild*, τόμ. 1, Librairie Droz, Genève 1965· Caroline Shaw, *The Necessary Security. An Illustrated History of Rothschild Bonds*, Beacon Press, London 2006, σσ. 8-14.

δάνεια, για χώρες που έβγαιναν οικονομικά αδύναμες έπειτα από πολέμους ή εμφύλιες διαμάχες, διαμόρφωσε μια από τις πιο ενδιαφέρουσες χρηματομεσιτικές αγορές στο Σίτυ του Λονδίνου, που αναπτύχθηκε από τις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα.

Ο αριθμός των μετοχών από τις τραπεζικές και ασφαλιστικές εταιρείες που προσφέρονταν στην αγορά πολλαπλασιάστηκε στο Χρηματιστήριο του Λονδίνου, ώστε γύρω στο 1824 ένας επενδυτής είχε τη δυνατότητα να επενδύσει σε περισσότερες από 624 μετοχικές εταιρείες (joint stock companies). Ολόκληρη η διαδικασία της επένδυσης είχε απλοποιηθεί σε σχέση με προηγούμενες επενδυτικές προσφορές της αγοράς, οι οποίες περιορίζονταν σε μακροπρόθεσμες δεσμεύσεις κεφαλαίων που συχνά απαιτούσαν και νομική υποστήριξη. Οι περισσότερες μετοχικές εταιρείες απέδιδαν άμεσα τα μερίσματα των μετοχών τους, τα οποία μπορούσαν εύκολα να αγοραστούν και να πουληθούν μέσω μεσιτών.¹⁷ Αυτή η επιχειρηματική αλλαγή είχε διαμορφώσει ένα νέο χρηματοπιστωτικό τοπίο, με πρωταγωνιστές τους εμπόρους τραπεζίτες και τους ομολογιούχους πελάτες, που προσδοκούσαν να δουν τις ομολογίες τους ή τις μετοχές τους να αποφέρουν κέρδη.

---

17. Mary Poovey, «Writing about Finance in Victorian England: Disclosure and Secrecy in the Culture of Investment», *Victorian Studies*, 45/1 (2002), σσ. 17-41.

Λατινική Αμερική

Την ίδια εποχή, χώρες της Λατινικής Αμερικής είχαν στραφεί στο Σίτυ για να συνάψουν διεθνή κρατικά δάνεια. Από το 1824 τουλάχιστον 100 βρετανικοί εμπορικοί οίκοι είχαν εγκατασταθεί στη Λατινική Αμερική, ενώ η βρετανική κοινότητα στο Μπουένος Άιρες της Αργεντινής είχε φθάσει τα 3.000 άτομα. Τραπεζίτες και έμποροι κατέκλυσαν τις αγορές προμηθεύοντας τη Λατινική Αμερική με βρετανικά αγαθά. Παράλληλα με τα δημόσια δάνεια και την έντονη τάση επενδύσεων σε μεταλλεία, ο Κάνινγκ προωθούσε τη βρετανική πολιτική με στόχο να αναχαιτίσει την αμερικανική διείσδυση στην περιοχή αυτή.¹⁸ Το πιο γνωστό παράδειγμα της εποχής είναι το Μεξικό, που στο διάστημα 1824-1825 δημιούργησε εξωτερικό χρέος ύψους 32.000.000 λιρών. Έπειτα από 3 χρόνια, όμως, το Μεξικό δεν ήταν σε θέση να ικανοποιήσει τις δανειακές υποχρεώσεις του και για τον λόγο αυτό έμεινε έξω από τις ευρωπαϊκές πιστωτικές αγορές έως το 1888. Προκειμένου μάλιστα να αποδείξει τη φερεγγυότητά του, κάποια στιγμή προσέφερε στους ομολο-

---

18. Ronald Hyam, *Britain's Imperial Century 1815-1914: A Study of Empire and Expansion*, Palgrave Macmillan, Basingstoke 2002, σσ. 56-58.

γιούχους έρημες εκτάσεις στο Τέξας, το Ν. Μεξικό και την Καλιφόρνια. Η ιστορία του διεθνούς δανεισμού του Μεξικού έχει αναλυθεί υπό το πρίσμα της εξωτερικής δέσμευσης των δημόσιων πόρων του. Η ηθική κριτική έχει επικρατήσει ως προσέγγιση στην ενδελεχή ανάλυση της διαχείρισης των σχετικών ομολογιών καθώς και στην ερμηνεία αυτής της «αιώνιας» χρηματοπιστωτικής δέσμευσης του Μεξικού. Μια νέα όμως προσέγγιση επιχειρεί να επανατοποθετήσει το παλαιό σχήμα του «απατημένου και εγκαταλελειμμένου Μεξικού» σε άλλες βάσεις: ούτε οι κυβερνήσεις του Μεξικού είχαν δράσει πάντα θετικά ούτε οι βρετανικές εμπορικές τράπεζες ήταν πάντα οι πολυμήχανοι απατεώνες. Ο κίνδυνος του πολιτικού διακυβεύματος στο Μεξικό κατά το 1824-1825 συσπείρωσε ανόμοια πρόσωπα, πατριώτες, τυχοδιώκτες και κυνηγούς οικονομικών ευκαιριών. Το 1827 οι βρετανικές εμπορικές τράπεζες κατηγόρησαν την κυβέρνηση του Μεξικού για εξαπάτηση, ενώ οι ίδιες έφτασαν στο χείλος της καταστροφής.

Οι ερμηνευτικές προσεγγίσεις στο θέμα κυρίως επικεντρώνονται στους χρηματιστές διαμεσολαβητές, στον ρυθμιστικό ρόλο του Χρηματιστηρίου του Λονδίνου, στα πιστωτικά δίκτυα και στην ιεραρχία μεταξύ των χρηματοπιστωτικών οργανισμών.¹⁹ Πολ-

---

19. G. F. Dawson, *The First Latin American Debt Crisis: The City of London and the 1822-25 Loan Bubble*, Yale Uni-

λές χώρες της Λατινικής Αμερικής που βρίσκονταν σε διαδικασία κατάκτησης της εθνικής τους ανεξαρτησίας και οικοδόμησης του εθνικού κράτους κατέφυγαν στον κρατικό δανεισμό από το Σίτυ. Το Περου, για παράδειγμα, είχε πάρει δάνεια από το Σίτυ το 1822 και το 1825, προκειμένου να τροφοδοτήσει με πολεμοφόδια τους πολεμιστές του στον Αγώνα της Εθνικής Ανεξαρτησίας ενάντια στους Ισπανούς.²⁰

Από το 1823 είχε επιτραπεί η εγγραφή των διεθνών δανείων στο Χρηματιστήριο του Λονδίνου για όσα διεθνή δάνεια προσφέρονταν σε εμποροτραπεζίτες μέσα από ένα ανταγωνιστικό σύστημα. Όσα δημόσια δάνεια προορίζονταν για χώρες με ασφαλή χρηματοοικονομική κατάσταση, οι ομολογίες τους διετίθεντο κατευθείαν στο κοινό, απλά με καταβολή προμήθειας στην εμπορική τράπεζα ή τον χρηματοπιστωτικό οίκο. Σε μερικές περιπτώσεις, όταν ένας χρηματοπιστωτικός οίκος αναλάμβανε ένα δάνειο, μπορούσε να προκαταβάλει το ποσό στην κυβέρνηση. Γι' αυτό, η τιμή με την οποία η κυβέρνηση

---

versity Press, New Haven 1990, σσ. 1-6· M. P. Costeloe, *Bonds and Bondholders: British Investors and Mexico's Foreign Debt, 1824-1888*, Praeger, Westport, Conn. 2003· R. J. Salvucci, *Politics, Markets, and Mexico's «London Debt», 1823-1887*, Cambridge University Press, Cambridge 2009.

20. Edwin Borchard, *State Insolvency and foreign bondholders*, Yale University Press, New Haven, Conn. 1951, σ. 146.

του δανειζόμενου κράτους αποκτούσε το δάνειο μερικές φορές είχε μεγάλη απόκλιση από εκείνη με την οποία ο χρηματοπιστωτικός οίκος το διέθετε στο κοινό.²¹ Στη Βρετανία εκείνης της περιόδου τα δάνεια προς ξένα κράτη, τα ομόλογα, οι διηνεκείς ομολογίες, ήταν το αντικείμενο τοποθέτησης κεφαλαίων εμποροτραπεζιτών στο Σίτυ του Λονδίνου, ενώ παράλληλα είχαν εμφανιστεί και πληθωριστικά φαινόμενα, για λόγους που θα αναλυθούν παρακάτω.

Η έκδοση και κυκλοφορία πολλών μικρών χαρτονομισμάτων στην αγορά του Λονδίνου, από διαφορετικές τράπεζες που κατείχαν το εκδοτικό προνόμιο, είχε ως αποτέλεσμα να κυκλοφορεί άφθονο ρευστό χρήμα, που το 1825 έφθασε να είναι 50% περισσότερο από ό,τι το 1822. Οι γρήγορες πωλήσεις των μικρών αποθεμάτων βιομηχανικών προϊόντων έφεραν μεγάλα κέρδη στην αγορά. Επόμενη συνέπεια ήταν ο σχηματισμός, όπως ήδη αναφέρθηκε, μεγάλου αριθμού (624) μετοχικών εταιρειών, που είχαν κεφαλαιακές απαιτήσεις συνολικά 372.000.000 λιρών, ενώ είχαν κατατεθειμένες 17.500.000 λίρες. Παράλληλα, το ύψος της χορήγησης διεθνών δανείων από τη Βρετανία ανήλθε σε 32.000.000 λίρες, από τις οποίες είχαν καταβληθεί οι 25.000.000 λίρες.

---

21. Sir Robert Harry Inglis, «Loans, Public», λήμμα στο Palgrave, *Dictionary of Political Economy*, Macmillan, London 1923-1926.

Σε αυτές τις επιχειρήσεις καταβαλλόταν μόνο ένα 5%, ώστε μια αύξηση της τιμής των μετοχών μπορούσε να αποφέρει μεγάλα κέρδη στα επενδεδυμένα ποσά. Για παράδειγμα, σε μια μετοχή ονομαστικής αξίας 100 λιρών για την οποία είχαν πληρωθεί 5 λίρες, μια αύξηση του premium 40 λιρών απέφερε σε κάθε μετοχή κέρδος οκταπλάσιο της καταβληθείσας αξίας. Αυτή ήταν η αρχή της μικρής επένδυσης με ρίσκο, που κυοφορούσε την προσδοκία μεγάλων κερδών για ευρείες κοινωνικές ομάδες. Πρόκειται για μια πρακτική γρήγορου πλουτισμού, που επικρατούσε στην αγορά του Λονδίνου εκείνη την εποχή και αφορούσε όλα τα εισοδήματα, όλα τα κοινωνικά στρώματα, άνδρες και γυναίκες. Στο τέλος του 1825 τα αποθέματα χρυσού της Τράπεζας της Αγγλίας είχαν μειωθεί και ο πανικός κυριέυσε την αγορά για ένα μικρό χρονικό διάστημα, οδηγώντας στην καταστροφή πολλούς εμπορικούς οίκους.

Μετά τον πανικό του 1825, τουλάχιστον 60 ιδιωτικοί εμποροτραπεζικοί οίκοι εξαφανίστηκαν από το Λονδίνο και τα περίχωρά του. Η συστημική κρίση του τραπεζικού συστήματος συνοδεύτηκε από χρεοκοπίες και ανεργία, ενώ στη συνέχεια τονώθηκε η κίνηση στην προεξόφληση εμπορικών συναλλαγματικών.²² Η κριτική της εποχής υπογράμμιζε

---

22. Για τον ρόλο της κρίσης του 1825 στο βρετανικό χρηματοπιστωτικό σύστημα βλ. L. Neal, «The financial cri-

την κερδοσκοπία, τα «πλαστά κέρδη» που οι μετοχικές εταιρείες υπόσχονταν στα μεσαία αστικά στρώματα έναντι των παλαιών γνωστών έντιμων εταιρικών σχημάτων, δηλαδή τις παλαιές εμπορικές εταιρείες, γνωστές ως limited partnerships (περιορισμένης ευθύνης).²³ Οι μετοχικές εταιρείες αποτελούσαν μάλλον συσσωματώσεις κεφαλαίων παρά ατόμων, και συνεπώς δεν είχαν ατομική ηθική συμπεριφορά.²⁴ Οι μετοχικές εταιρείες είχαν ουσιαστικά απαγορευτεί από την εποχή της φούσκας που είχε προκαλέσει το σκάνδαλο της εταιρείας της Νότιας Θάλασσας (South Sea Bubble Crisis) το 1720, το οποίο

---

sis of 1825 and the restructuring of the British financial system», *Review - Federal Reserve Bank of St. Louis*, 80 (1998), σσ. 53-76 [<http://research.stlouisfed.org/publications/review/98/05/9805ln.pdf>].

D. M. Bordo, «Commentary for The Financial Crisis of 1825 and the Restructuring of the British Financial System», *Review - Federal Reserve Bank of St. Louis*, 80 (1998), σσ. 77-82 [<https://research.stlouisfed.org/publications/review/98/05/9805mb.pdf>].

23. M. B. Begbie, *Partnership «en commandite», or, Partnership with limited liabilities [...] for the employment of capital, the circulation of wages, and the revival of our home and colonial trade*. London 1848, σσ. 68-70.

24. J. Taylor, *Creating Capitalism. Joint-stock enterprise in British politics and culture 1800-1870*, The Royal Historical Society, The Boydell Press, Woodbridge, Suffolk 2006, σσ. 12-28.

όμως σιγά σιγά ξεχάστηκε έως το 1825 και την άνθηση των μετοχικών τραπεζών.²⁵

Όλοι οι έλληνες έμποροι που προέρχονται από τον κόσμο των συναλλαγών της Μεσογείου ήταν εξοικειωμένοι με προσωπικές εταιρείες, του τύπου *en commandite*, στις οποίες ένας ή περισσότεροι διαχειριστές-εταίροι ήταν ατομικά ή συλλογικά υπεύθυνοι για τις συνολικές υποχρεώσεις της εταιρείας και ένας ή περισσότεροι «σιωπηλοί» επενδυτές-εταίροι ήταν υπόχρεοι μόνο για το ποσό του μεριδίου τους. Συνήθως οι εταιρικές συναλλαγές γίνονταν στο εταιρικό όνομα ή στα ονόματα των διαχειριστών-εταίρων με την προσθήκη «and Co», για παράδειγμα, *Ralli & Co*.²⁶ Πρόκειται για μια απλή εταιρική μορφή με περιορισμένους επιχειρηματικούς ορίζοντες, κατάλληλη για τις διεθνείς εμπορικές συναλλαγές, που στηρίζονταν στην εμπιστοσύνη, στις συγγενικές σχέσεις και στην κυκλοφορία προσωπικών συναλλαγματικών. Ο χαρακτήρας και η προσωπική ευφυΐα χαρακτήριζαν αυτά τα εταιρικά σχήματα, τα οποία ήταν συσσωματώσεις ατόμων και εξυπηρετούσαν τις εμπορικές δραστηριότητες.

---

25. Eric J. Evans, *The Forging of the Modern State*, ό.π., σσ. 203-204.

26. Et. Martin Saint-Léon, «Commandite in France», *The Economic Journal*, 17/66 (1907), σ. 284.

3.

ΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΔΑΝΕΙΑ ΤΟΥ 1824 ΚΑΙ 1825

ΣΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΔΑΝΕΙΑ του 1824 και 1825 αναμείχθηκε ένας ανομοιογενής κόσμος, από τη βρετανική πλευρά ριζοσπάστες πολιτικοί και φιλέλληνες και από την ελληνική πλευρά πολιτικοί και έμποροι, που ενεπλάκησαν σε δύσκολες συνεννοήσεις με στόχο τη χρηματοδότηση του Αγώνα της Ελληνικής Ανεξαρτησίας. Οι Έλληνες των διεθνών συναλλαγών βρίσκονταν στο κέντρο των χρηματοπιστωτικών επιχειρήσεων, αν και ήταν λιγότερο δημόσια ορατοί από τους πολιτικούς πρωταγωνιστές. Ακόμη και από τη μακρινή Καλκούτα Έλληνες έμποροι είχαν προσφέρει για τον ελληνικό Αγώνα 2.200 λίρες το 1824, αναδεικνύοντας τη δυναμική των εμπορικών δικτύων.²⁷ Η ρητορεία υπέρ της Ελληνι-

---

27. Γ. Σπανιολάκης, *Παρατηρήσεις επί της απολογίας Ι. Ορλάνδου και Ανδρ. Λουριώτου εις την κατ' αυτών απόφασιν του Ελεγκτικού Συνεδρίου περί των εν Λονδίνο δια-*

κής Επανάστασης στον βρετανικό Τύπο της εποχής στηρίχτηκε στην αρχαιολατρία και στον φιλελληνισμό, αλλά και στην ηθική κριτική για τη λειτουργία της μετοχικής εμπορικής τράπεζας. Αυτή η κριτική δημοσιοποιήθηκε και με λογοτεχνικά μέσα έκφρασης μέσα από την ποίηση και την κριτική σάτιρα.²⁸

Μια μεσοπολεμική προβολή του φιλελληνισμού στην Αγγλία το διάστημα 1821-1827 έχει παρουσιάσει το φιλελληνικό ρεύμα μέσα από τον ογκούμενο εκείνη την εποχή βρετανικό Τύπο και τη δράση του Ελληνικού Κομιτάτου του Λονδίνου (1823-1826).²⁹ Οι Άγγλοι πρωταγωνιστές κινήθηκαν σε ένα πλαι-

---

πραγματευθέντων δύο δανείων κατά το 1824 και 1825, Αθήνα 1840, σ. 17.

28. Βλ. τους στίχους του ιρλανδού ποιητή Thomas Moore, στο ποίημα «The Two Bondsmen»: «Oh Joseph [Ricardo]! thou Bondsman of Greece, can it be // That the actions of namesakes so little agree?» και τους στίχους του λόρδου Βύρωνα από το «Isles of Greece»: «Trust not for freedom to the Franks // They have a king who buys and sells». Ένα κομμάτι του σχετικού βρετανικού Τύπου αναπαράγεται στο G. Gennadius, *The Greek loans of 1824 & 1825: How they were handled, and what the world thought of it. Opinions of the day, without comment*, P. S. King, London 1878. Τα ποιήματα είχαν δημοσιευτεί στους *Times* του Λονδίνου το 1826, στο ίδιο, σσ. 33-34, 44, 47.

29. Virginia Penn, «Philhellenism in England (1821-1827)», *The Slavonic and East European Review*, 14/41 (1936), σσ. 363-371 και 14/42 (1936), σσ. 647-660.

σιο πολιτικού φιλελευθερισμού και σχεδόν όλοι είχαν προηγούμενη εμπορική και χρηματοπιστωτική εμπειρία. Ο φιλέλληνας Έντουαρντ Μπλακιέρ (Edward Blaquiere, 1779-1832) που είχε πολεμήσει στους Ναπολεόντειους πολέμους, ο σερ Τζον Μπάουρινγκ (John Bowring, 1792-1872), γραμματέας του Κομιτάτου, έμπορος της δυτικής Μεσογείου και πολιτικός, ο Τζόζεφ Χιουμ (Joseph Hume, 1777-1855), πολιτικός που είχε στενές σχέσεις με την Εταιρεία Ανατολικών Ινδιών στην Ινδία, από όπου και γύρισε στην Αγγλία με περιουσία που του επέτρεψε να αγοράσει έδρα στο Κοινοβούλιο και να δραστηριοποιηθεί στην πολιτική.³⁰ Στην ίδια γενιά ανήκε και ο στενός φίλος του λόρδου Βύρωνα, ο πολιτικός Τζον Καμ Χόμπχαουζ (John Cam Hobhouse, 1786-1869), και ο ναύαρχος Τόμας Κόχραν (Thomas Cochrane, 1775-1860) που είχε προσφέρει τις υπηρεσίες του στην απελευθέρωση της Χιλής, του Περού και της Βραζιλίας και κατόπιν της Ελλάδας. Ο Κόχραν είχε κατηγορηθεί για πιθανή εμπλοκή σε ένα χρηματιστηριακό σκάνδαλο κατά τη διάρ-

---

30. S. G. Howe, *An Historical sketch of the Greek revolution, και Annual Register, or a view of the History, Politics, and Literature of the Year 1826*, Gallaher & White, New York 1828, σσ. 374-376. Για ένα βιογραφικό σημείωμα του Joseph Hume βλ. M. Taylor, <http://www.liberalhistory.org.uk/item>. «The Greek Loan, Mr. Hume», *The Oriental Herald and Journal of General Literature*, 12 (1827), σ. 76.

κεια των Ναπολεόντειων πολέμων (1814).³¹ Ο Κόχραν είναι αυτός που θα συντόνιζε τις θαλάσσιες επιχειρήσεις, με τα νέα πλοία που κατασκευάζονταν για λογαριασμό των Ελλήνων από τα πρώτα δάνεια του Αγώνα. Οι Έλληνες είχαν υποσχεθεί 2.150.000 λίρες, κατατεθειμένες στην Τράπεζα της Αγγλίας για τα έξοδα της μελλοντικής εκστρατείας. Από το ποσό αυτό, ο Κόχραν θα εισέπραττε αμοιβή 150.000 λίρες και περίμενε να λάβει τις 37.000 λίρες πριν ακόμη αναχωρήσει από την Αγγλία. Ο Κόχραν, μετά τη λαμπρή επιστροφή του από τη Λατινική Αμερική, είχε απαιτήσει τον εφοδιασμό των νέων φρεγατών με μηχανές υψηλής πίεσης που θα κατασκευάζονταν στα ναυπηγεία του Τάμεση.³² Σε μια περίοδο κατά την οποία το πολεμικό ναυτικό αποτελούσε ισχυρό πλεονέκτημα και λειτουργούσε ως σύμβολο για τους απελευθερωτικούς αγώνες του 19ου αιώνα, ο Κόχραν υπήρξε μια περιζήτητη μορφή πεφωτισμένου μισθοφόρου.

---

31. Όταν η ψευδής φήμη του θανάτου του Ναπολέοντα είχε ως αποτέλεσμα την απότομη ύψωση της τιμής των μετοχών στο Χρηματιστήριο του Λονδίνου. J. C. Hobhouse, *Travels in Albania and other Provinces of Turkey in 1809 & 1810*, Broughton J. C., London 1850. Για τον Κόχραν βλ. R. Dale, *Napoleon is Dead: Lord Cochrane and the Great Stock Exchange Scandal*, Sutton Pub., London 2006.

32. Επιστολή του Στ. Ξένου δημοσιευμένη στην εφημ. *The Times*, 3 Φεβρουαρίου 1864.

Οι επαναστατημένοι Έλληνες είχαν κατ' αρχάς προσπαθήσει να βρουν κεφάλαια για την οικονομική ενίσχυση του Αγώνα από τον κόσμο της Μεσογείου με τον οποίο ήταν πιο εξοικειωμένοι, όπως από το τάγμα των Ιπποτών της Μάλτας, αλλά και από την Ισπανία και από την Πορτογαλία. Ο Λουριώτης συναντήθηκε με μέλη του φιλελληνικού αγώνα στο *Crown & Anchor Tavern*, στο Στραντ του Λονδίνου, γνωστό χώρο δημόσιων συναντήσεων και πολιτικής συζήτησης, όπου συγκεντρώνονταν και οι πρώτες χρηματικές εισφορές υπέρ του ελληνικού Αγώνα.³³ Σύμφωνα με τη διεθνή πρακτική, τα δημόσια δάνεια ακολουθούσαν μια διαδικασία είτε άμεσης συμφωνίας είτε μέσω ενδιάμεσων τραπεζιτών, για λογαριασμό ενός κράτους και ενός άγνωστου αριθμού δανειστών. Το δάνειο γινόταν γνωστό στους υποψήφιους επενδυτές με την έντυπη προκήρυξη του ή τη διαφήμιση των ομολογιών του. Σε κάθε τραπεζική ομολογία αναγράφονταν τα ανάλογα τοκομερίδια για κάθε δόση τόκων, το όνομα του δανείου, το ποσό των τόκων, και η ημερομηνία της πληρωμής. Η διαφήμιση των ομολογιών ενός δανείου αποτελούσε μέρος μιας νέας χρηματοπιστωτικής πρακτικής, που εγκαινιάστηκε εκείνη την περίοδο.³⁴

---

33. Στο ίδιο.

34. Στη Βρετανική Βιβλιοθήκη σώζεται η προκήρυξη του πρώτου διεθνούς δανείου της Ελλάδας που συμφωνή-

Πρέπει να σημειωθεί εξαρχής ότι όλες οι σχετικές μαρτυρίες παρουσιάζουν αποκλίσεις ως προς τα ποσά των δανείων. Το πρώτο δάνειο (Φεβρουάριος 1824), ονομαστικού κεφαλαίου 800.000 λιρών, εκδόθηκε προς 59% και απέδωσε 472.000 λίρες, ενώ στην Ελλάδα στάλθηκαν 348.000 λίρες. Το δεύτερο δάνειο (Φεβρουάριος 1825), ονομαστικού κεφαλαίου 2.000.000 λιρών, εκδόθηκε προς 55,5% και απέδωσε 1.100.000 λίρες. Δηλαδή, αντί για ονομαστικό κεφάλαιο συνολικά 2.800.000 λιρών, τελικά αποδόθηκαν 1.572.000 λίρες. Από αυτό το ποσό, οι 540.000 λίρες στάλθηκαν στην Ελλάδα και οι 1.032.000 κρατήθηκαν για διάφορους λόγους στην Αγγλία. Στο Χρηματιστήριο του Λονδίνου κινήθηκαν 683.000 λίρες (προκαταβεβλημένοι τόκοι 2 ετών, μεσιτείες και επαναγορά ομολογιών).

Κατά μία άποψη, το πρώτο δάνειο θα έπρεπε να μην αποσταλεί κατευθείαν στην Ελλάδα, εξαιτίας του εμφυλίου πολέμου, αλλά να κατατεθεί στον εμποροτραπεζικό οίκο του Καίσαρα Λογοθέτη και του Άγγλου εμπόρου Σάμουελ Μπαρφ στη Ζάκυνθο, με τη συναίνεση του λόρδου Βύρωνα, του Στάνχοπ

θηκε το 1824 στο Λονδίνο. Βλ. British Library, Add. 49113, Vol. XXVIII (ff. 174). 1824-1830. 4: Prospectus of the loan, 1824. Για τη διαδικασία έκδοσης των δανείων βλ. Edwin Borchard, *State Insolvency and foreign bondholders*, τόμ. I: *General principles*, Yale University Press, New Haven, Conn. 1951, σσ. 3, 19, 23.

(Leicester Fitzgerald Charles Stanhope) και του Λάζαρου Κουντουριώτη.³⁵ Τις ομολογίες που έμειναν στην Αγγλία τις διαχειρίστηκε μια ομάδα αποτελούμενη από τραπεζίτες και φιλέλληνες.³⁶ Ο κίνδυνος που συνόδευε αυτές τις ομολογίες, αφού είχαν εκδοθεί για μια χώρα σε εμπόλεμη κατάσταση και με αμφίβολη θέση στη διεθνή πολιτική σκηνή, ήταν η κύρια αιτιολογία της κερδοσκοπικής διαχείρισής τους.

Ο οίκος Λάφναν, υιός και Ομπρόαιν (Loughnan, Son, & O'Brien Counting-house), με επιτρόπους τον Έντουαρντ Έλις (Edward Ellice, Esq. M. P.), τον Τζόζεφ Χιουμ καθώς και τους Μ. Π. και Άντριου Λάφναν (M. P. και Andrew Loughnan, Esq.), εξέδωσε τις ομολογίες του δανείου του 1824, ενώ ο οίκος Ρικάρντο εξέδωσε τις ομολογίες του δανείου του 1825. Και οι δύο οίκοι διαχειρίστηκαν και πούλησαν στην αγορά τις ομολογίες των δανείων προκειμένου να αποκομίσουν γρήγορα κέρδη αλλά και για να διαμοιράσουν τον κίνδυνο που ενείχε η επικίνδυνη αυτή επιχείρηση, αφού επρόκειτο για τη χρηματοπιστωτική ενίσχυση της επανάστασης μιας μικρής χώρας, με ένδοξο παρελθόν, που είχε εξεγερθεί εναντίον της Οθωμανικής Πύλης.

---

35. Επιστολή του Στ. Ξένου δημοσιευμένη στην εφημ. *The Times*, 3 Φεβρουαρίου 1864.

36. Βλ. Α. Ανδρεάδης, *Τα δάνεια της Ανεξαρτησίας*, Εστία, Αθήνα 1904.

Ο οίκος του γνωστού Ντέιβιντ Ρικάρντο (1772-1823) είχε δημιουργηθεί από μια σεφαραδίτικη οικογένεια Εβραίων που είχε μεταναστεύσει τον 18ο αιώνα από το Άμστερνταμ στο Λονδίνο. Ήταν μια οικογενειακή επιχείρηση, που σημείωσε κέρδη εκμεταλλευόμενη τις λειτουργίες της εμπορικής τράπεζας, ενώ ήταν αναμειγμένη και με τις προεξοφλήσεις δανείων στο Χρηματιστήριο του Λονδίνου. Ο Ρικάρντο έκανε δουλειές στο Χρηματιστήριο από το 1793 με ιδιαίτερη ευφυΐα, ώστε να εκμεταλλεύεται τις υποτιμημένες από άλλους μεσίτες περιπτώσεις. Δεν ήταν μεσίτης (stock broker) στο Χρηματιστήριο, αλλά stockjobber που σημαίνει ότι διαπραγματευόταν μετοχές στην αγορά του Χρηματιστηρίου. Οι συναλλαγές του ήταν βραχυπρόθεσμες, με μικρά ποσοστά κέρδους πάνω σε μεγάλα ποσά. Η μεγάλη κερδοφόρα επιτυχία του ήταν η ανάληψη των κρατικών δανείων κατά τη διάρκεια των Ναπολεόντειων πολέμων μεταξύ 1811-1815, ανταγωνιζόμενος οίκους όπως οι Γκόλντισμιθ, οι Μπάρινγκς, οι Ρότσαϊλντ. Το ελληνικό δάνειο του 1824 τελικά δεν το διαχειρίστηκε ο Ντέιβιντ, ο γνωστός θεωρητικός της πολιτικής οικονομίας που είχε στο μεταξύ πεθάνει, αλλά οι αδελφοί του.³⁷

---

37. Ήδη από το 1802 ο David Ricardo είχε στήσει την οικογενειακή επιχείρησή του. Αργότερα δύο αδέρφια της οικογενειακής επιχείρησης, ο Jacob και ο Samson Ricardo,

Το Ελληνικό Κομιτάτο του Λονδίνου ήρθε σε διάσταση με τους κύριους Έλληνες απεσταλμένους στο Λονδίνο (Ορλάνδο, Λουριώτη) για το θέμα της διαχείρισης των δανείων, τα οποία αποσκοπούσαν στην αγορά ατμόπλοιων και φρεγατών από την Αγγλία και την Αμερική για τη δημιουργία του ελληνικού εθνικού στόλου. Το αποτέλεσμα ήταν η αναστολή της υπηρεσίας του δανείου το 1827 και ο αποκλεισμός της Ελλάδας από τα ευρωπαϊκά χρηματιστήρια.³⁸

Η ιστορία των πρώτων δανείων εμπεριέχει πολιτικές, οικονομικές και πολιτισμικές συνιστώσες. Οι Έλληνες απεσταλμένοι δημοσιοποίησαν τις μεταξύ τους διαφωνίες και τις απόψεις τους γύρω από τους όρους και τη διαδικασία διαπραγμάτευσης των δανείων με επιστολές στον Τύπο και με την έκδοση

ανέλαβαν τη διαχείριση του δεύτερου δανείου της Ελληνικής Επανάστασης. Μετά το 1815 ο David Ricardo είχε αποσυρθεί από το Σίτυ, ακολουθώντας το πρότυπο του καπιταλιστή γαιοκτήμονα (*gentlemanly capitalism*) της εποχής του. David Ricardo, *The Works and Correspondence of David Ricardo*, τόμ. 10: *Biographical Miscellany*, M. Skousen, *The Making of Modern Economics: The Lives and Ideas of the Great Thinkers*, β' εκδ., M.E. Sharpe, Armonk NY 2009, σσ. 96-97.

38. Γ. Β. Δερτιλής, *Ιστορία του Ελληνικού κράτους 1830-1920*, τόμ. Α', Εστία, Αθήνα 2005, σσ. 107 κ.εξ.

σχετικών φυλλαδίων.³⁹ Στο ζήτημα της διαχείρισης των δανείων της Ανεξαρτησίας ενεπλάκησαν επίσης και μέλη της ελληνικής κοινότητας του Λονδίνου, όπως οι αδελφοί Ράλλη, που εμφανίζονται και στους λογαριασμούς που δημοσίευσε ο Χάου (S. G. Howe).⁴⁰ Εξάλλου, στον βρετανικό Τύπο είχε δημοσιευτεί κατηγορία εναντίον του Λουριώτη, γιατί δεν είχε καταθέσει τις ομολογίες στην Τράπεζα της Αγγλίας μέσω των αδελφών Ράλλη, οι οποίοι διέθεταν και λογαριασμό εκεί.⁴¹ Αν τοποθετήσουμε την

---

39. Ι. Ορλάνδος - Α. Λουριώτης, *Απολογία Ιωάννου Ορλάνδου και Ανδρέου Λουριώτου εις την κατ' αυτών απόφασιν του ελεγκτικού συνεδρίου περί των εν Λονδίνω διαπραγματευθέντων δύο ελληνικών δανείων κατά το 1824 και 1825: εκδοθείσαν εν Ναυπλίω την 29 Οκτωβρίου 1834 και κοινοποιηθείσαν την 18 Ιανουαρίου 1835, Ανάπτυξις της απολογίας Ιωάννου Ορλάνδου και Ανδρέου Λουριώτου προς το ελεγκτικόν συνέδριον περί των δύο δανείων*: Γ. Σπανιολάκης, *Παρατηρήσεις επί της απολογίας Ι. Ορλάνδου και Α. Λουριώτου εις την κατ' αυτών απόφασιν του Ελεγκτικού Συνεδρίου*, τόμ. 1-2, τυπ. Κωνσταντίνου Αντωνιάδου, Αθήνα 1839-1840 <http://invenio.lib.auth.gr/record/125956>.
 Ι. Ορλάνδος, *Ο Ορλάνδος απολογούμενος: ενώπιον του κοινού*, τυπ. Χρήστου Αναστασίου, Αθήνα 1841. <http://anemi.lib.uoc.gr/metadata/e/a/b/metadata-39-0000435>.

40. S. G. How, *An Historical sketch of the Greek revolution*, New York 1828, σσ. 367-379.

41. Ο Ράλλης θα εκτελούσε την εντολή με τη δέουσα αποζημίωση: βλ. *The Bristol Mercury*, 30 Οκτωβρίου 1826.

ιστορία των δανείων του Αγώνα στο πλαίσιο της χρηματοπιστωτικής ιστορίας του Λονδίνου κατά την κρίσιμη δεκαετία του 1820, τότε διαφαίνονται οι ελληνοβρετανικές σχέσεις μέσα από το πρίσμα του φιλελληνισμού, και προβάλλουν εντονότερα οι οικονομικές εμπειρίες που είχαν οι Έλληνες διαπραγματευτές, οι μέθοδοι διαχείρισης αυτού του πρωτοφανούς για τα ελληνικά δεδομένα εγχειρήματος, αλλά και η δυναμική του τόσο για τους παίκτες όσο και για τα δημόσια οικονομικά της Ελλάδας.

Η ελληνική οικονομία πριν από το ελληνικό κράτος

Η ελληνική οικονομία κατά την περίοδο της οθωμανικής, της βενετικής ή της περιορισμένης γενουάτικης κυριαρχίας συγκεντρωνόταν σε δύο τομείς: α) τη γεωργική οικονομία και συμπληρωματικά την κτηνοτροφία και τη βιοτεχνία και β) το εμπόριο και τη ναυτιλία, που συνδέονταν με τον κόσμο της ελληνικής διασποράς. Οι πληθυσμοί του ελλαδικού χώρου παρέμειναν στενά συνδεδεμένοι με τη γη, τις καλλιέργειες και την αγροτική παραγωγή και σε άμεση συνάφεια με την κτηνοτροφία. Η σχέση των μικρών ιδιοκτητών και των απλών καλλιεργητών με τα τοπικά κέντρα δύσκολα ξεπερνούσε τα όρια της αυτοκατανάλωσης. Η γεωργία παρέμεινε ο κύριος

παραγωγικός τομέας στην Ελλάδα, ενώ παλαιές τεχνικές και πεπερασμένης απόδοσης εργαλεία κυριαρχούσαν σε ελλιπώς καλλιεργούμενες εκτάσεις, συχνά υπό ασαφές ιδιοκτησιακό καθεστώς. Από τις πιο παραδοσιακές καλλιέργειες του ελληνικού χώρου ξεχώριζαν το αμπέλι και η ελιά.

Παράλληλα, η ελληνική εμπορική διασπορά από τον 18ο αιώνα είχε πυκνώσει την παρουσία της σε οικονομικά κέντρα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (Σμύρνη, Κωνσταντινούπολη), της ιταλικής χερσονήσου (Βενετία, Τεργέστη, Λιβόρνο) της Αψβουργικής μοναρχίας (Βιέννη, Βουδαπέστη), της Ρωσικής Αυτοκρατορίας (Ταϊγάνι, Οδησσός). Στις κοινότητες της ελληνικής διασποράς τα εθνοθηρησκευτικά και οικογενειακά δίκτυα των διεθνών συναλλαγών είχαν σωρεύσει κεφάλαια, επιχειρηματική γνώση και εμπειρία, συντηρώντας παράλληλα την ελληνική γλώσσα και την ορθόδοξη παιδεία.⁴²

Οι έλληνες έμποροι ενίσχυσαν την οικονομική παρουσία τους στη Βρετανία μετά το τέλος των

---

42. Προσεγγίσεις στην ελληνική διασπορά και σχετική βιβλιογραφία στο συλλογικό έργο: Ιωάννης Κ. Χασιώτης, Όλγα Κατσιαρδή-Hering και Ευρυδίκη Αμπατζή (επιμ.), *Οι Έλληνες στη διασπορά*, Βουλή των Ελλήνων, Αθήνα 2006. Για μια συγκριτική προσέγγιση βλ. Victor N. Zakharov, Gelina Harlaftis, & Olga Katsiardi-Hering (επιμ.), *Merchant Colonies in the Early Modern Period*, Pickering & Chatto Editors, London 2012.

Ναπολεόντειων πολέμων το 1815. Την ίδια περίοδο ο βρετανός επιχειρηματίας είχε αρχίσει να ξεδιπλώνει όλο το εύρος των δραστηριοτήτων του μέσα στον πυρετό της Βιομηχανικής Επανάστασης, εγκαθιδρύοντας τις δομές ενός νέου ισχυρού εμπορικού και χρηματοπιστωτικού συστήματος. Ο όγκος των εμπορικών συναλλαγών ήταν τόσο μεγάλος που προσέφερε πεδίο δράσης σε πολλούς βρετανικούς αλλά και αλλοδαπούς οίκους. Το πολυεθνικό ανταγωνιστικό επιχειρηματικό περιβάλλον προσέφερε μια μοναδική εμπειρία στους έλληνες παρόικους. Η εγκατάσταση και παραμονή στη Βρετανία, η διαβίωση σε μια ταξικά διαστρωματωμένη κοινωνία είχε βαθιές οικονομικές, κοινωνικές και πολιτιστικές επιπτώσεις στην ταυτότητα των Ελλήνων παροίκων.

Ο βρετανικός φιλελληνισμός, ο βυρωνισμός, η αποθέωση της ελληνικής αρχαιότητας μπορεί να μην συνδέονται άμεσα με την ταχύτατη αύξηση του όγκου του βρετανικού εμπορίου, που παρατηρήθηκε ήδη από την περίοδο 1815-1850, χαρακτήρισαν όμως και επηρέασαν τους όρους συμπεριφοράς πομπού και δέκτη —Βρετανών και Ελλήνων— στην Αγγλία. Η σύγχρονη ιστοριογραφική έρευνα έχει διαπιστώσει την ισχυροποίηση των ελληνικών κοινοτήτων και των ελληνικών εμπορικών δικτύων στη Βρετανία μετά τις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα, μέσα στις οικονομικές συνθήκες και στην ανάπτυξη

του παγκόσμιου εμπορίου στο πλαίσιο της Pax Britannica (1815-1914).⁴³

Στον αραιοκατοικημένο αγροτικό ελλαδικό χώρο, όπου διαδραματιζόταν ο Αγώνας της Ελληνικής Ανεξαρτησίας από το 1821, οι συνθήκες της οικονομίας ήταν αρχαϊκές. Σε πλαίσιο οικονομικής ασφυξίας, με κύριο πρόβλημα την έλλειψη ρευστού στις συναλλαγές, μια ολιγάριθμη κοινωνία ζούσε από μια ελλειμματική αγροτική οικονομία και συχνά στα όρια της παραβατικότητας μέσα από την πειρατεία και τη ληστεία. Τα κύρια οικονομικά πεδία, από την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας στον ελλαδικό χώρο, ήταν η διάσπαρτη αγροτική παραγωγή, η μικρή κτηνοτροφία, η βιοτεχνία ειδών πρώτης ανάγκης και η εμπορική ναυτιλία των νησιών. Ορισμένες πρώτες ύλες, όπως λάδι, σταφίδα, βαφικές φυτικές ύλες, μετάξι, βαμβάκι, μαλλί, καταναλώνονταν από τον δυτικό κόσμο ενισχύοντας τις τοπικές ελληνικές οικονομίες και δημιουργώντας ιδιωτικά πλεονάσματα. Από την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας οι πληθυσμοί στις ελληνικές περιοχές σε μεγάλο ποσοστό ήταν προσηλωμένοι στη γεωργία. Με βάση τον πλούτο της ελληνικής αγρο-

---

43. Maria Christina Chatziioannou, «Greek Merchants in Victorian England», στο D. Tziouvas (επιμ.), *Greek Diaspora and Migration since 1700: Society, Politics and Culture*, Ashgate, Farnham 2009, σσ. 45-60.

τικής γης και σε σχέση με τη διεθνή ζήτηση είχαν εντατικοποιηθεί ορισμένες μονάδες μεταποίησης του βαμβακιού, του μεταξιού και του λαδιού. Η μελέτη του προεπαναστατικού εμπορίου ιδιαίτερα στην Πελοπόννησο έχει δείξει τον πλούτο και τα όρια αυτής της αγροτικής οικονομίας.⁴⁴

Η οικονομική κατάσταση στην Πελοπόννησο λίγα χρόνια μετά το ξέσπασμα της επανάστασης ήταν εξαιρετικά δυσχερής. Μετά τη Β' Εθνοσυνέλευση (1823) οι επαναστατημένοι Έλληνες έφτασαν σε ανοιχτή ένοπλη εμφύλια διαμάχη και πολιτική σύγκρουση. Παράλληλα, για τη συντήρηση των μαχόμενων μονάδων στην επαναστατημένη Πελοπόννησο και στη Στερεά Ελλάδα ήταν απαραίτητα σημαντικά χρηματικά κεφάλαια, ενώ η ανάγκη σύ-

---

44. Πολλά ζητήματα της προεπαναστατικής οικονομίας αναλύονται στο συλλογικό έργο: Σπύρος Ασδραχάς κ.ά., *Ελληνική Οικονομική Ιστορία, 15ος-19ος αιώνας*, τόμ. 1, Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς (ΠΙΟΠ), Αθήνα 2003. Για την οικονομία της Πελοποννήσου βλ. Β. Κρεμμυδάς, *Το εμπόριο της Πελοποννήσου στο 18ο αι. (1715-1792)*, Αθήνα 1972. Για μια συνοπτική παρουσίαση των κύριων ζητημάτων της οικονομίας βλ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, «Ο οικονομικός χώρος των Ελλήνων στα χρόνια της Οθωμανικής κυριαρχίας», στο Βασίλης Παναγιωτόπουλος κ.ά., *Πληθυσμοί και οικισμοί του ελληνικού χώρου. Ιστορικά Μελέτηματα, Τετράδια εργασίας* 18, ΙΝΕ/ΕΙΕ, Αθήνα 2003, σσ. 25-47.

νταξής προϋπολογισμού είχε επισημανθεί ήδη από το πρώτο Σύνταγμα της Επιδαύρου (1822). Η επανάσταση ενισχύθηκε κυρίως από τα νησιά που διέθεταν εμπορική ναυτιλία, αλλά γενικά οι πόροι των επαναστατημένων Ελλήνων ήταν ανεπαρκείς και περιορίζονταν στα πολεμικά λάφυρα και τις λείες, στα εσωτερικά δάνεια, στη φορολογία και τους δασμούς καθώς και στις φιλελληνικές εισφορές.⁴⁵ Την ίδια περίοδο οι Έλληνες είχαν αρχίσει να συνειδητοποιούν τις θετικές συνέπειες από τις ευκαιρίες του δημόσιου διεθνούς δανεισμού. Παρά την παντελή άγνοια των όρων του διεθνούς δανεισμού στην Ελλάδα, ο Ύδραίος Δημήτριος Τσαμαδός με εξαιρετική διορατικότητα υποστήριζε τον διεθνή δανεισμό ως μέσο διπλωματικής πίεσης προς τις ευρωπαϊκές δυνάμεις: «Πάρτετε όσα μυλλιούνια ημπορέσετε διά να τους βιάσωμεν να μας αναγνωρίσουν».⁴⁶

---

45. Τάσος Λιγνάδης, «Τα οικονομικά της Επανάστασης από το 1821 έως το 1827», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. ΙΒ': *Η Ελληνική Επανάσταση και η ίδρυση του ελληνικού κράτους (1821-1832)*, Αθήνα 1975, σσ. 606-611.

46. ΚΝΕ/ΕΙΕ, Αρχείο Λουριώτη, Φκ. ΙΗ, coppialettere, Ανδρέας Λουριώτης (Λονδίνο) προς Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο (Ναύπλιο), 15 Μαΐου 1826.

Ο εθνικός στόλος

Ο στόχος να αξιοποιηθούν τα δάνεια στη δημιουργία και χρηματοδότηση εθνικού στόλου δεν ολοκληρώθηκε εξαιτίας της ασύμμετρης πληροφόρησης μεταξύ των πρωταγωνιστών της υπόθεσης. Το μέγεθος των δανείων είχε μειωθεί στο ελάχιστο, η ασυνεννοησία μεταξύ των διαφορετικών απόμων και ομάδων δεν άφηνε άλλα περιθώρια, παρά μόνο για ηθική κριτική και καταγγελία. Από την άλλη πλευρά, η αναγωγή των δανείων στη φιλελληνική συγκίνηση για τον αγώνα των απογόνων των αρχαίων Ελλήνων εναντίον των μωαμεθανών Οθωμανών, η σφαγή στη Χίο (1822), ο θάνατος του λόρδου Βύρωνα, αλλά και η δημόσια κριτική στη μετοχική εταιρεία γρήγορης απόδοσης για τους μικροεπενδυτές ενέτειναν το κλίμα συναισθηματικής φόρτισης στη δεκαετία του 1820 στη Βρετανία.

Ο εθνικός δανεισμός της Ελλάδας συνοδεύτηκε από την αποτυχία στην ίδια την παραγγελία των πολεμικών πλοίων για την ενίσχυση του Αγώνα. Στην προκειμένη περίπτωση και πάλι το εγχείρημα φαίνεται ότι ξεπερνούσε τη διεθνή και ελληνική εμπειρία των επαναστατημένων Ελλήνων. Ένα επίμαχο σημείο ως προς τα αίτια της αποτυχίας αφορά τον μηχανολογικό εξοπλισμό των πλοίων. Άραγε είχε προβλεφθεί στην παραγγελία μια τεχνολο-

γική καινοτομία βασισμένη στην ατμοκίνηση και στην ανθεκτικότητα του σιδήρου στον σκελετό; Ένα ανεκδοτολογικό επιχείρημα που προβαλλόταν στον βρετανικό Τύπο ήταν ότι ο Αρχιμήδης έκανε επιστημονικές ανακαλύψεις ενώ οι Συρακούσες ήταν υπό πολιορκία, αλλά οι Βρετανοί αντίστοιχοι του Αρχιμήδη δεν βρίσκονταν στο Μεσολόγγι. Οι μηχανικοί των ελληνικών φρεγατών είχαν αμελήσει τον παράγοντα του χρόνου και, προκειμένου να σώσουν το ελληνικό έθνος με νέες πρωτοποριακές μηχανές, που ούτως ή άλλως δεν δούλευαν, καθυστέρησαν τόσο πολύ ώστε τελικά κινδύνευε να χαθεί η υπόθεση της Ελληνικής Ανεξαρτησίας.⁴⁷

Οι περίφημες φρεγάτες (ο αριθμός τους, από 4 έως 8, ποικίλλει στις σχετικές μαρτυρίες) είχαν παραγγελθεί με εντολή της Προσωρινής Διοίκησης, στις αρχές του 1825, στον οίκο *Λε Ρόι, Μπαγιάρ και Σύντροφος και Τζ. Τζ. και Σ. Χάουλαντ (Le Roy, Bayard & Co, και G. G. & S. Howland)* στη Ν. Υόρκη, με πρωταγωνιστή τον έμπορο Αλέξανδρο Κοντόσταυλο, εντολοδόχο των ελλήνων επιτρόπων στο Λονδίνο. Σύμφωνα με τον ιταλό φιλέλληνα Αλερίνο Πάλμα (Alerino Palma), η παραγγελία είχε γίνει από τον στρατηγό του ναπολεόντειου στρατού Σαρλ Φρανσουά Αντουάν Λαλμάν (Charles François

---

47. «Greek Armament». *Glasgow Herald*, 22 Σεπτεμβρίου 1826.

Antoine Lallemand, 1774-1839), πιθανώς λόγω της προηγούμενης εμπειρίας του στην Αμερική,⁴⁸ ενώ την ίδια εποχή βρισκόταν στην Αμερική και ο γνωστός γάλλος στρατιωτικός Λαφαγιέτ (Marie-Joseph Paul Yves Roch Gilbert du Motier, Marquis de La Fayette, 1757-1834), στοιχείο που προδίδει μια έμμεση σύνδεση της Ελληνικής Επανάστασης με δύο πρωταγωνιστές της Γαλλικής Επανάστασης. Η παραγγελία των ελληνικών πλοίων είχε ξεκινήσει με εγγυητική επιστολή 25.000 λιρών από τον Σάμουελ Γουίλιαμς (Samuel Williams) από το Λονδίνο και εκτιμώμενο κόστος 50.000 λίρες για δυο φρεγάτες, που θα αποπληρώνονταν από τον Γουίλιαμς ή από το δάνειο του Ρικάρντο που είχε ήδη δρομολογηθεί και με στόχο να ολοκληρωθεί μέσα σε 6 μήνες. Η κατασκευή ξεκίνησε στις 14 Μαΐου 1825. Μέσα σε έναν χρόνο περίπου οι φρεγάτες είχαν κοστίσει 750.000 δολάρια ή 150.000 λίρες και δεν επρόκειτο να σαλπάρουν πριν από την αποπληρωμή του κόστους τους. Από αυτό το σημείο και ύστερα άρχισε μια δημόσια διαμάχη με νομικούς και εμπειρογνώμονες, με αναλογικές συγκρίσεις και υπολογισμούς κόστους

---

48. Alerino Palma, *The Greek steam-boats, and Mehemet Ali's firman 1827*, ανατύπωση 1974. Harris Gaylord Warren & Betje Black Klier, «Charles François Antoine Lallemand», *Handbook of Texas Online* [<http://www.tshaonline.org/handbook/online/articles/fla14>)].

και προμήθειας σε δολάρια και λίρες. Πολλές κατηγορίες εκτοξεύτηκαν προς τους κατασκευαστές, τους διαμεσολαβητές και τον Κοντόσταυλο, και η υπόθεση μπήκε σε αδιέξοδη διαδρομή, στην οποία λέγεται ότι αναμίχθηκε και ο πρόεδρος της Αμερικής Τζον Κουίνσι Άνταμς. Ο Κοντόσταυλος δημοσίευσε και αυτός ένα φυλλάδιο όπου σημείωνε αναλυτικά τα έξοδα και τις προκαταβολές. Παράλληλα, η φρεγάτα «Καρτερία» —με νέα φιλελληνική οικονομική και νομική αρωγή— ετοιμάστηκε και σάλπαρε για την Ελλάδα.⁴⁹

Μαζί με τις οικονομικές, μια επιπλέον επιπλοκή δημιουργήθηκε με πρωταγωνιστή τον μηχανικό των πλοίων Αλεξάντερ Γκάλουγουϊ (Alexander Galloway, 1776-1847), δραστήριο ριζοσπάστη και εξαιρετικό μηχανικό με μεγάλη πελατεία στο Λονδίνο τη δεκαετία του 1820. Η εταιρεία του είχε αναλάβει τον μηχανολογικό εξοπλισμό των ελληνικών φρεγατών, καθώς και τον εξοπλισμό της «Καρτερίας» που όχι μόνο δεν παραδόθηκε όπως είχε συμ-

---

49. *The Edinburgh annual register*, 19 (Ιανουάριος 1826), σσ. 236-237. «Vindication of Henry D. Sedgwick, with some inquiries respecting the award in the case of the Greek frigates», *The Morning Chronicle* (London, England), Παρασκευή 17 Νοεμβρίου 1826, τχ. 17.839. Βλ. το φυλλάδιο: Alexandre Contostavlos (A native of Scio), *A narrative of the material facts in relation to the building of the two Greek frigates*, New York 1826.

φωνηθεί, αλλά και ο ίδιος ο Γκάλουγουϊ κατηγορήθηκε για την κακή ποιότητα του εξοπλισμού, κατά τη διάρκεια της ετοιμασίας του οποίου, ένας από τους γιους του Γκάλουγουϊ προσέφερε τις υπηρεσίες του στον Μεχμέτ Αλή της Αιγύπτου, με συνέπεια ο μηχανικός να κατηγορηθεί ότι είχε πουλήσει την εθνική υπόθεση των Ελλήνων στους εχθρούς της. Και σε αυτήν την περίπτωση κατηγορίες και δικαιολογίες εκτοξεύτηκαν με δημοσιεύματα στον Τύπο, που φανερώνουν όχι μόνο την πλήρη ασυνεννοησία μεταξύ των εμπλεκομένων μερών, ακόμη και μεταξύ των ναυπηγών και του μηχανικού Γκάλουγουϊ, αλλά και την απουσία κεντρικού ελέγχου στην υπόθεση.⁵⁰

Τελικά το πλοίο «Καρτερία», πλήρως εξοπλισμένο, αναχώρησε τον Μάιο του 1826 για τις ελληνικές θάλασσες. Ο Χάστινγκς (Frank Abney Hastings, 1794-1828) οργάνωσε με την «Καρτερία» ναυτικές πολεμικές επιχειρήσεις και τελικά πέθανε στη Ζάκυνθο πάνω στο θρυλικό πλοίο. Ο Χάστινγκς,

---

50. Michael T. Davis, «Galloway, Alexander (1776-1847)», *Oxford Dictionary of National Biography*, Oxford University Press, Oxford 2004 (online ed., Ιανουάριος 2013) [http://www.oxforddnb.com.catalogue.ulrls.lon.ac.uk/view/article/74200]. Βλ. Greek Steam Boats & Mr. Galloway, *Examiner*, 6 Ιανουαρίου 1828· W. Cobbett, «Daddy Burdett and “Father” Galloway», *William Cobbett’s weekly register*, 13 Οκτωβρίου 1827, 64/3, σσ. 159-175.

Άγγλος αξιωματικός του πολεμικού ναυτικού, είχε ένθερμα συνηγορήσει για τον εφοδιασμό του ελληνικού στόλου με πολεμικά ατμοκίνητα πλοία και για τον σκοπό αυτό είχε δρομολογηθεί η εξωτερική δανειοδότηση από την Προσωρινή Διοίκηση της Ελλάδας. Ο ίδιος ανήκε στην ομάδα των βρετανών στρατιωτικών και απόμαχων των Ναπολεόντειων πολέμων που μαζί με τους φιλελεύθερους πολιτικούς και χρηματιστές πήραν ενεργό μέρος στον Αγώνα της Ελληνικής Ανεξαρτησίας και ενεπλάκησαν άμεσα και έμμεσα στα πρώτα ελληνικά δάνεια.

4.

ΤΑ ΠΡΟΣΩΠΑ

Οι Κοργιαλένιοι και ο λόρδος Βύρωνας

ΣΤΗΝ ΑΝΑΛΥΣΗ των ελληνοβρετανικών σχέσεων και στην ιστορία των πρώτων διεθνών δανείων πρέπει να αξιοποιήσουμε δύο δεδομένα: το πρώτο είναι η επικοινωνία που είχαν διαμορφώσει κατά την προεπαναστατική περίοδο τα εμπορικά δίκτυα, και ιδιαίτερα το δίκτυο διακίνησης σταφίδας από τα Ιόνια νησιά προς την Αγγλία, με ενδιάμεσους σταθμούς το Λιβόρνο και τη Μάλτα· το δεύτερο είναι οι διεθνείς σχέσεις του λόρδου Βύρωνα και ο θάνατός του λίγο μετά τη συμφωνία του πρώτου δανείου (13 Απριλίου 1824). Το τελευταίο αυτό γεγονός συνιστά μια τομή στις σχέσεις της Ελλάδας με την Ευρώπη, με τεράστια απήχηση και σαρωτικές επιπτώσεις για την εικόνα της Ελληνικής Επανάστασης στους φιλελληνικούς κύκλους. Η προσπάθεια του λόρδου Βύρωνα να βοηθήσει τον Αγώνα συγκεντρώνοντας χρηματικά ποσά από τα εισοδήματά του, λίγο πριν

από τον θάνατό του στο Μεσολόγγι, αποκαλύπτει τις σχέσεις του με βρετανούς και έλληνες ενδιάμεσους που παρείχαν χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες στον χώρο της Μεσογείου και ήταν εγκατεστημένοι στα Ιόνια νησιά με αφορμή πάντα την εμπορική διακίνηση της ντόπιας σταφίδας προς την Αγγλία. Ο λόρδος Βύρωνας γνώριζε τους ανθρώπους που διαχειρίζονταν τη σταφίδα στον ελλαδικό χώρο και ένα μεγάλο μέρος των συνεργασιών του περνούσε από αυτό το κοινωνικο-οικονομικό κύκλωμα διεθνών συναλλαγών.⁵¹

Ο λόρδος Βύρωνας βρισκόταν στην Κεφαλονιά από το καλοκαίρι έως το τέλος του 1823 και το ημερολόγιό του αποτελεί την κύρια πηγή πληροφοριών για τις οικονομικές αυτές δραστηριότητές του.⁵² Πρώτη πηγή, οι γραπτές εκμυστηρεύσεις στον φίλο του, αρχιτέκτονα Τσαρλς Μπάρι (Charles Barry, 1795-1860), από τους πρωτεργάτες της ελληνικής αναβίωσης (Greek revival) στη βικτωριανή Αγγλία με τον σχεδιασμό του Royal Institution of Fine Arts και του Athenaeum στο Μάντσεστερ. Οι επιστολές

---

51. Ο λόρδος Βύρωνας γνώριζε για παράδειγμα και τον Ανδρέα Λόντο· βλ. Ανώνυμος, «Διάφορα», *Πανδώρα*, τχ. 488 (1870), σ. 188.

52. Leslie A. Marchand, *Byron's Letters and Journals*, τόμ. XI: «*For Freedom's Battle*» (1824-1824), J. Murray, London 1981.

του λόρδου Βύρωνα προς τους Άγγλους εμπόρους της σταφίδας Τσαρλς Χάνκοκ και Σάμουελ Μπαρφ (Charles Hancock, Samuel Barff), εγκατεστημένους στην Κεφαλονιά και τη Ζάκυνθο, που αποτελούσαν το εταιρικό σχήμα *Barff, Hancock & Co*, καθώς και οι επιστολές του προς τον Τζερόνιμο [Δημήτριο] Κοργιαλένιο (Geronimo Corgialeagno), μέλος γνωστής εμπορικής οικογένειας από την Κεφαλονιά, μας αποκαλύπτουν προϋπάρχουσες γνωριμίες και σχέσεις του με το ελληνοβρετανικό χρηματοπιστωτικό δίκτυο της σταφίδας.⁵³

Η μαρτυρία του Πιέτρο Γκάμπα (Pietro Gamba) επιβεβαιώνει ότι ο λόρδος Βύρωνα είχε μια δύσκολη σχέση επικοινωνίας με το ντόπιο κύκλωμα, που αποτελούνταν από κτηματίες και εμπόρους της σταφίδας. Ο λόρδος Βύρωνα είχε στείλει συναλλαγματικές στους ιόνιους εμποροτραπεζίτες, προφανώς για να τις προεξοφλήσει σύμφωνα με τη γνωστή τραπεζική πρακτική των προεξοφλητικών οίκων (Discount houses). Κάποιος ονόματι Καρύδης αρνήθηκε να διαπραγματευτεί τις συναλλαγματικές του λόρδου Βύρωνα, είτε από πολιτικό φόβο είτε γιατί πράγματι δεν είχε την απαιτούμενη οικονομική εμπειρία.

---

53. Η οικογένεια Κοργιαλένιου είχε πιθανή καταγωγή από τη Σικελία και παλαιότερο επώνυμο της οικογένειας σημειώνεται το Καρύδη· βλ. το σχετικό λήμμα στο Η. Τσιτσέλης, *Κεφαλληνιακά Σύμμικτα*, τόμ. 1, Αθήνα 1904.

Η στάση του θεωρήθηκε προσβλητική, αφού αγνόησε τον λόρδο Βύρωνα και έστειλε την αρνητική απάντησή του με έναν υπάλληλό του. Ο Κοργιαλένιος ήταν πιο φιλικός προς τον λόρδο Βύρωνα, αλλά σύμφωνα και με τη μαρτυρία του Γκάμπα τον χαρακτηρίζει «εβραίο» στη συμπεριφορά.⁵⁴ Η παρομοίωση αναδεικνύει και τη διάχυση του πολιτισμικού στερεότυπου, του εβραίου εμπόρου Σάυλωκ, στον κόσμο της Μεσογείου της εποχής.⁵⁵

Ο λόρδος Βύρωνας βρισκόταν στην Κεφαλονιά με 7.000-8.000 τάλιρα σε ρευστό, ενώ είχε παραλάβει ένα χρηματόδεμα (γρούπο) με 3.000 τάλιρα μέσω του Κοργιαλένιου. Το εισόδημά του για το 1823 ήταν, σύμφωνα με δικούς τους υπολογισμούς, 100.000 τάλιρα.⁵⁶ Η πώληση έργων του από τον εκδότη Τζον

54. Ο λόρδος Βύρωνας διατηρούσε σχέσεις με τον Κοργιαλένιο, αφού στο σπίτι του στην Κεφαλονιά είχε συγκεντρώσει 40 Σουλιώτες, που τους διάβαζε τα ηρωικά κατορθώματα του Μ. Μπότσαρη· βλ. P. Gamba, *A narrative of Lord Byron's last journey to Greece*, J. Murray, London 1825, σσ. 36-37.

55. G. Rosenshield, «Deconstructing the Christian Merchant: Antonio and the Merchant of Venice», *Shofar: An Interdisciplinary Journal of Jewish Studies*, 20/2 (2002), σσ. 28-51.

56. Επιστολή προς τον Charles Barry, 25 Οκτωβρίου 1823 και 11 Δεκεμβρίου 1823, επιστολή προς τον Charles Hancock, 14 Ιανουαρίου 1824, Leslie A. Marchand (επιμ.), *Byron's Letters and Journals*, τόμ. XI: «For freedom's battle», σσ. 52-53, 74-75, 93.

Μάρει (John Murray) και η κυκλοφορία συναλλαγματικών αξίας 20-600 λιρών μπορούσαν να καλύψουν, μετά τη ρευστοποίησή τους, άμεσες ανάγκες του Αγώνα της Ελληνικής Ανεξαρτησίας, αφού με 300 λίρες εξασφάλιζε τους μισθούς 1.000 ανδρών για 3 μήνες. Το πρόβλημα ήταν η ομαλή κυκλοφορία και εξαργύρωση των συναλλαγματικών του. Ο λόρδος Βύρωνας είχε ανοιχτό όριο πίστωσης σε τραπεζικούς οίκους στην Ιταλία και στην Αγγλία. Στην Κεφαλονιά, την κυκλοφορία των συναλλαγματικών του είχαν αναλάβει οι *Barff, Hancock & Co* και ο αποκαλούμενος από τον Βύωνα «Saint (Jew) Geronimo Corgialegno». Ο Κοργιαλένιος συνεργαζόταν με τους *Γουέμπ και Σύντροφος (Webb & Co)* και με τον Ντάβιντ Γκραντ (David Grant) στο Λονδίνο, αλλά αρνιόταν να καταβάλει χρήματα σε ρευστό. Ο λόρδος Βύρωνας τον κατηγορούσε για χρήση εβραϊκών μεθόδων («Hebrew proceedings of the sieur Corgialegno»), μολονότι ο Κοργιαλένιος είχε μεσολαβήσει ώστε ο λόρδος Βύρωνας να μπορεί να «τραβάει» συναλλαγματικές στο Ναύπλιο.

Ο Κοργιαλένιος προσέφερε την υπηρεσία του διαμεσολαβητή στον λόρδο Βύωνα δίχως χρηματοπιστωτικό αντίκρισμα («Corgialegno wish to be the intermediate agents in our business»). Η κύρια πηγή εξαργύρωσης των συναλλαγματικών του λόρδου Βύωνα ήταν οι τραπεζίτες *Ράνσον και Σύντροφος (Ranson & Co)*, ενώ η υπηρεσία του Κοργια-

λένιου προς τον λόρδο Βύρωνα εξαντλούνταν στη διαπραγματεύση συναλλαγματικών του προς τους Γουέμπ και Σύντροφος, οι οποίες ήταν πληρωτέες από τους Ράνσον και Σύντροφος.⁵⁷

Την ίδια εποχή η Προσωρινή Διοίκηση της Ελλάδας είχε αποφασίσει να υλοποιήσει την αίτηση δανείου από την Αγγλία, ύψους 4.000.000 ισπανικών ταλέρων (800.000 λίρες), προκειμένου να καλύψει τις οικονομικές ανάγκες του Αγώνα, ορίζοντας τον Ιωάννη Ορλάνδο και τον Ανδρέα Λουριώτη ως εκπροσώπους των διαπραγματεύσεων του δανείου. Οι Ορλάνδος και Λουριώτης ζήτησαν από τον Βύρωνα να ενισχύσει τον ελληνικό στόλο με την καταβολή ενός προσωπικού δανείου 6.000 λιρών. Τελικά ο λόρδος Βύρωνας αποδέχτηκε την καταβολή δανείου αξίας 4.000 λιρών. Σύμφωνα με το συμφωνητικό μεταξύ των Ορλάνδου και Λουριώτη εκ μέρους της Προσωρινής Διοίκησης της Ελλάδας και του Βύρωνα, οι πρώτοι έλαβαν 4.000 λίρες. Το κεφάλαιο θα επιστρεφόταν στον Βύρωνα με ετήσιο τόκο 4% μετά τη σύναψη του δανείου στο Λονδίνο. Ο Ορλάνδος και ο Λουριώτης συμφώνησαν ένα πρώτο δάνειο με τον Βύρωνα, με απλή εγγύηση το προσδοκώμενο δάνειο. Πράγματι, στις 13 Νοεμβρίου 1823 ο Βύρωνας έγραφε

---

57. Για τους τραπεζίτες αυτούς βλ. Fr. G. H. Price, *Handbook of London Bankers: with some account of their predecessors the early goldsmiths* (1876), B. Franklin, 1970, σ. 116.

στον Ντέιβιντ Γκραντ να γυρίσει τις συναλλαγματικές του αξίας 4.000 λιρών, με εγγυητές τους *Γουέμπ και Σύντροφος*, στους τραπεζίτες του *Ράνσον και Σύντροφος* στο Λονδίνο, σε διαταγή της Προσωρινής Διοίκησης της Ελλάδας και με στόχο να χρηματοδοτηθεί ο στόλος που θα βοηθούσε στην πολιορκία του Μεσολογγίου. Ο κομιστής των συναλλαγματικών ήταν ο Τζέιμς Χάμιλτον Μπράουνι (James Hamilton Browne), που θα ταξίδευε μέσω Μάλτας, θα εισέπραττε το ποσό στο Λονδίνο και θα επέστρεφε ακολουθώντας το ίδιο δρομολόγιο προς την Κεφαλονιά.⁵⁸ Πρόκειται για τη διαδικασία του προσωπικού έντοκου δανεισμού, γνωστή σε ολόκληρη την Οθωμανική Αυτοκρατορία, που στηριζόταν σχεδόν αποκλειστικά στην προσωπική σχέση και εμπιστοσύνη μεταξύ των εμπλεκόμενων προσώπων.

Σύμφωνα με τη μεταπολεμική μαρτυρία του Ευγένιου Νταλέτζιο (E. Dalleggio), το πρωτότυπο αυτής της ομολογίας δόθηκε από τον Μαρίνο Κοργιαλένιο στην Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδας.⁵⁹ Η οικογένεια είχε βεβαιωμένα εμ-

---

58. Η ισοτιμία 1 λίρα = 5 ισπανικά τάλιρα. Επιστολή του Βύρωνα προς τον D. Grant, 13 Νοεμβρίου 1823, Leslie A. Marchand, *Byron's Letters and Journals*, τόμ. XI: «*For freedom's battle*», σ. 62.

59. E. Dalleggio, *Les Philhellènes et la guerre de l'indépendance. 138 lettres inédites de J. Orlando et A. Louriotis*, Αθήνα 1949, σ. 66.

πλακεί στο δίκτυο του Βύρωνα και στις πρώτες απόπειρες δανεισμού της Προσωρινής Διοίκησης της Ελλάδας. Η ιστορία της είναι αποκαλυπτική για την προετοιμασία των δανείων, για την εμπειρία των πρωταγωνιστών της και για τη δυναμική αξιοποίηση αυτής της εμπειρίας. Ο Μαρίνος Κοργιαλένιος (1829-1911), προερχόμενος από τον παλαιό εμπορικό οίκο της Κεφαλονιάς, έγινε ένας εύπορος χρηματιστής, μέλος της ελληνικής κοινότητας του Λονδίνου από το 1837 και αργότερα πρόεδρος της.

Ο οίκος των αδελφών Αναστασίου, Σπυριδώνα, Γερασίμου και Δημητρίου Κοργιαλένιου εμπορευόταν σταφίδα και άλλα προϊόντα από την Κεφαλονιά, στη Μάλτα, στο Λιβόρνο και στο Λονδίνο. Από τα τέσσερα αδέρφια, ο Δημήτριος Κοργιαλένιος (Αργοστόλι 1775-Φλωρεντία 1861) είχε παρακολουθήσει την πολιορκία του Μεσολογγίου και τον αγώνα των Σουλιωτών. Η προσωπική σχέση που είχε αποκτήσει με τον λόρδο Βύρωνα πρέπει να έφερε και την παραπάνω ομολογία των 4.000 λιρών στα χέρια του.⁶⁰ Εξάλλου, το 1823 ο Δημήτριος Κοργιαλένιος είχε προσφερθεί να διαμεσολαβήσει και για ένα άλλο δάνειο με στόχο την υποβοήθηση του Αγώνα της Εθνικής Ανεξαρτησίας, με τη συνδρομή του Άγγλου Ρόμπερτ Πίκοκ (Robert Pea-

---

60. Η. Τσιτσέλης, λήμμα «Κοργιαλένιος Δημήτριος», *Κεφαλληνιακά Σύμμικτα*, τόμ. 1 (1904), σσ. 261-268.

cock).⁶¹ Οι εμπορικές συναλλαγές και ο ρόλος του μεσίτη στη χρηματοπιστωτική αγορά της σταφίδας φαίνεται ότι ήταν τα κύρια χαρακτηριστικά της οικονομικής φυσιογνωμίας του Δημητρίου Κοργιαλένιου που κινήθηκε μέσα σε ένα οικογενειακό δίκτυο με διακριτή εθνοτοπική καταγωγή κατά το πρώτο μισό του 19ου αιώνα.

Ο Ανδρέας Ανδρεάδης, που μπορεί να είχε γνωρίσει προσωπικά τον Μαρίνο Κοργιαλένιο όταν μελετούσε την ιστορία της Τράπεζας της Αγγλίας στο Λονδίνο, αναφέρει ότι ο θείος του Μαρίνου (ο Δημήτριος) ήταν τραπεζίτης του λόρδου Βύρωνα. Η ιστορία του αναδεικνύει τη δυναμική αξιοποίηση της οικογενειακής εμπειρίας από το εμπόριο της Μεσογείου στον κόσμο των χρηματοπιστωτικών συναλλαγών του Λονδίνου. Ο Μαρίνος Κοργιαλένιος ακολούθησε το γνωστό δρομολόγιο, σωρεύοντας εμπειρία και κεφάλαιο από τις εμπορικές συναλλαγές της Ανατολικής Μεσογείου, στη Σμύρνη (1846-1849), στην Οδησό (1850-1858), στη Μασσαλία και τέλος στο Λονδίνο. Εκεί έγινε υποδιευθυντής της *Anglo-Foreign Banking Co. Ltd* που είχε ιδρυθεί το 1872⁶² και αποτελεί παράδειγμα των αλλαγών που

61. Α. Δ. Λιγνάδης, *Το πρώτον δάνειον της Ανεξαρτησίας*, σσ. 137-138.

62. Είχε γραφείο στο Σίττυ στην οδό Bishopsgate και διευθυντή τον Δημήτριο Μ. Κατινάκη Α. Ανδρεάδης, «Μαρίνος Κοργιαλένιος», *Παναθήναια*, 22 (1911), σ. 320.

παρατηρήθηκαν στον εταιρικό τομέα των χρηματοπιστωτικών συναλλαγών της δεκαετίας του 1820. Τη χρονιά της ίδρυσής της, και σύμφωνα με την εφημερίδα *The Times*, η εταιρεία *Anglo-Foreign Banking Co. Ltd* είχε ονομαστικό κεφάλαιο (subscribed) 1.200.000 σε μετοχές αξίας 20 λιρών/μετοχή, από τις οποίες είχαν καταβληθεί οι μισές κατά την έναρξη των εργασιών της, και εταίρους τους παρακάτω ελληνικούς οίκους, εξειδικευμένους στην παροχή δανείων: *A. Ράλλης και Σύντροφος, Σκνλίτζης και Σύντροφος, Ροδοκανάκης υιοί και Σύντροφος, Αφοί Ζαρούφη, Ράλλης και υιός, Μιχαήλ Φιλ. Πασπάτης και Σύντροφος*.⁶³

Πρόκειται δηλαδή για μικρά προσωπικά εταιρικά σχήματα, στον τύπο της παλαιάς εμπορικής εταιρείας (*société en commandite*), που είχαν συνασπισθεί σύμφωνα με την επιχειρηματική στρατηγική που είχε διαμορφωθεί κατά την περίοδο των ελληνικών δανείων στο Σίτυ και είχε προκαλέσει μεγάλους κλυδωνισμούς. Το νέο εταιρικό σχήμα, που με τη μορφή της ετερόρρυθμης εταιρείας (*limited partnership*) συνιστούσε μια εμπορική τράπεζα, είχε εταίρους που διαχειρίζονταν τις χρηματοπιστωτικές υποθέσεις αναλαμβάνοντας τις νομικές υποχρεώσεις της τράπεζας μαζί με εταίρους περιορισμένης ευθύνης που ήταν υπόχρεοι μόνο για

63. *The Times*, 8 Φεβρουαρίου 1872.

το ποσό της επένδυσής τους. Σε αυτήν την επιχειρηματική συσπείρωση των ελληνικών κεφαλαίων της διασποράς στο Λονδίνο μαθήτευσε ο κεφαλλονίτης επιχειρηματίας.⁶⁴

Μια αναλυτική προσέγγιση της πορείας του Μαρίνου Κοργιαλένιου μπορεί να είναι αποκαλυπτική για την εξέλιξη ενός μεσογειακού εμπορικού οίκου στις χρηματοπιστωτικές εργασίες του Σίτυ. Ο Μαρίνος Κοργιαλένιος δημιούργησε στο Λονδίνο την εταιρική επωνυμία *Corgialeigno and Co* με κύρια ιδιότητα αυτήν του μεσίτη συναλλαγματικών (bill broker). Σύμφωνα με μαρτυρίες της εποχής, ο ανώνυμος συνεταίρος της επιχείρησης ήταν ένας εβραίος συνεργάτης, ο Χέρμαν Σμιτ (Hermann Schmidt).⁶⁵ Το 1911, σε ένα από τα σχετικά με τον θάνατο του Μαρίνου Κοργιαλένιου δημοσιεύματα,

---

64. Στα τέλη του 19ου αιώνα, η *Anglo-Foreign Banking Co. Ltd* είχε δραστηριότητα και στα Βαλκάνια, συγκεκριμένα στη διαχείριση των ομολογιών των εξωτερικών δανείων της Βουλγαρίας σε συνεργασία με την Εθνική Τράπεζα της Βουλγαρίας: M. Ivanov - Tsv. Todorova - D. Bachkov, *Istoriija na vānšnija dāržaven dālg na Bālgarija v tri časti*, τόμ. I, Σόφια 2009, σ. 43.

65. Ο Hermann Schmidt ήταν εβραίος συνétairos της εταιρείας *Corgialeigno & Co*, Lombard str. Bill Brokers, κάλός γνώστης της αγοράς του Σίτυ, οπαδός του διμεταλλισμού· βλ. Frank Rutter, *Since I was twenty-five*, Constable, London 1927, σ. 115.

σημειώνεται λανθασμένη αναφορά στην οικογένειά του. Ο πατέρας του αναφέρεται ως μέλος της Φιλικής Εταιρείας, φίλος του λόρδου Βύρωνα και ο δανειστής των 4.000 λιρών για την ενίσχυση της άμυνας του Μεσολογγίου.⁶⁶ Η σημασία της πληροφορίας δεν ανάγεται στην εγκυρότητά της, αν δηλαδή επρόκειτο πράγματι για τον πατέρα του ή τον θείο του, αλλά στο ζήτημα της δημόσιας μνήμης που έπειτα από 90 χρόνια συντηρούσε ακόμη, πιθανόν και με τη βούληση του επιχειρηματία της διασποράς, αυτήν την πρωτογενή σχέση του Μαρίνου Κοργιαλένιου με την Ελληνική Επανάσταση, τα πρώτα δάνεια και τον λόρδο Βύρωνα.

Ανακεφαλαιώνοντας την επιχειρηματική αυτή ιστορία, από τα Ιόνια νησιά στην Αγγλία μέσα από το δίκτυο του λόρδου Βύρωνα και τους Κοργιαλένιους, το βάρος εδώ δίνεται στην είσοδο των Ελλήνων εμπόρων στον χρηματοπιστωτικό κόσμο του Λονδίνου. Ο λόρδος Βύρωνα είχε προσπαθήσει να συναρτήσει τους μηχανισμούς του τραπεζικού κόσμου του Λονδίνου με το χρηματοπιστωτικό κύκλωμα της σταφίδας του Ιονίου.⁶⁷ Οι Κοργιαλένιοι εί-

---

66. Η πληροφορία από τον ανταποκριτή της εφημερίδας *The Times* στην Αθήνα, 29 Απριλίου 1911.

67. Να σημειωθεί ότι το 1826 πράκτορας των Lloyd στην Κεφαλονιά ήταν κάποιος Ανδρέας Κοργιαλένιος, ο μοναδικός Έλληνας που εμφανίζεται στη λίστα των πρακτό-

χαν περάσει από το εμπόριο της σταφίδας στη Μεσόγειο και τη Βρετανία στις χρηματοπιστωτικές συναλλαγές στο Σίτυ του Λονδίνου μέσα από τη διαδοχή δύο γενεών και την εμπλοκή τους στα δάνεια της εθνικής ανεξαρτησίας.

Ο Ανδρέας Λουριώτης από το Λιβόρνο στο Λονδίνο

Ο Ανδρέας Λουριώτης⁶⁸ (Γιάννενα 1789-Αθήνα 1854) ανήκει στην ομάδα των Ελλήνων της διασποράς που ανέλαβαν να διαπραγματευτούν το δάνειο της Ανεξαρτησίας με εντολή από την Προσωρινή Διοίκηση της Ελλάδας. Τα μέλη της ομάδας των διαπραγματεύσεων δεν ήταν τα ίδια από την αρχή αλλά σύντομα, εκτός από τον Λουριώτη, προστέθηκαν ο Ι. Ορλάνδος και ο Γ. Σπανιολάκης. Και οι

ρων της βρετανικής ναυτικής και ασφαλιστικής εταιρείας εκείνη την εποχή. Η λίστα των πρακτόρων του Λόντιν παρατίθεται στο Fr. Marryat, *A code of signals for the use of vessels employed in the merchant service*, London 1826.

68. Το Αρχείο Λουριώτη προσφέρει πολύτιμο πληροφοριακό υλικό για τη ζωή και τη δράση του. Η πλήρης αρχειακή επεξεργασία αυτού του αρχείου, με δακτυλόγραφο κατάλογο αποτελεί το πρώτο προσωπικό ερευνητικό έργο του Β. Παναγιωτόπουλου στο ΚΝΕ/ΕΙΕ στη δεκαετία του 1960.

τρεις βρέθηκαν σε πλήρη διαφωνία μεταξύ τους, αλλά σφοδρότερη ήταν η διάσταση μεταξύ Λουριώτη και Σπανιολάκη, με τον πρώτο να αποκαλεί τον δεύτερο «Καραγκιόζη», ενώ ο Λουριώτης τού καταμαρτυρούσε ότι διέσυρε το ελληνικό έθνος στην Αγγλία: «μας έκαμε να χάσωμεν και εκείνην την πολλά ολίγη εθνική υπόληψιν όπου ακόμη μας έμενεν εις τα εδώ». Ο Σπανιολάκης επίσης, άλλη συμπεριφορά είχε στην Ελλάδα και άλλη στην Αγγλία. Ο Λουριώτης ζητούσε να κοινοποιηθούν τα δικά του γράμματά στον Βασίλη και στον Σταμάτη Μπουδούρη στη Ζάκυνθο, καθώς και στον Δημ. Μιαούλη.⁶⁹ Η ασυνεννοησία στον κόσμο των επαναστατημένων Ελλήνων παραδόξως απηχούσε την ίδια πατριωτική ρητορεία, ενώ απέρρεε από διαφορετικές εκτιμήσεις των γεγονότων.

Η Προσωρινή Διοίκηση είχε στείλει τον Ορλάνδο και τον Λουριώτη στο Λονδίνο «ως πλέον ιρακτικούς εις τα του εμπορίου διά τους λογαριασμούς και την ανταπόκρισιν»: σε διαφορετική περίπτωση, θα μπορούσαν να στείλουν ένα απλό γραμματικό, γιατί η Προσωρινή Διοίκηση τόσο γνώριζε περί διεθνών δανείων όσο ο Λουριώτης γνώριζε

---

69. KNE/EIE, Αρχείο Λουριώτη, Φκ. ΙΗ, coppialettere, Ανδρέας Λουριώτης (Λονδίνο) προς Γιακουμή Τομπάζη, 6 Μαΐου 1826.

«περί του κατακλυσμού του κόσμου».⁷⁰ Παρ' όλα αυτά, είναι ανάγλυφη η πολιτισμική διάσταση μεταξύ των δύο κόσμων, αφενός του κόσμου της ελληνικής διασποράς που επιδιδόταν στις διεθνείς συναλλαγές και αφετέρου του κόσμου της ελληνικής επικράτειας με τις αγροτικές και χαμηλού κόστους εμπορικές συναλλαγές. Η αναγκαιότητα της οικονομικής διαμεσολάβησης του εμπορικού κόσμου των διεθνών συναλλαγών επιφέρει την άμεση αναγνώριση της εμπορικής διασποράς από την πλευρά της Προσωρινής Διοίκησης της Ελλάδας, την πρώτη πολιτική αρχή του οιονεί ανεξάρτητου ελληνικού κράτους.

Το πρώτο σημείο διένεξης μεταξύ της Προσωρινής Διοίκησης της Ελλάδας και του εμπόρου της διασποράς αφορούσε το επίπεδο διαβίωσης, τα έξοδα παραστάσεως που απαιτούσε το όλο εγχείρημα και το δεύτερο σημείο διένεξης αφορούσε την ανάδειξη της υπερτοπικής ελληνικής ταυτότητας. Ο Λουριώτης υποστήριζε ότι δεν μπορούσε να ζει κανείς «γύφτικα» στο Λονδίνο: «εδώ είναι όλον επίδειξις και επιφάνεια και όποιος δεν την φυλάττη δεν γυρίζει κανείς να τον ιδή εις τα μούτρα και ως έχη τους θησαυρούς του κόσμου, τότε λοιπόν δεν γί-

---

70. KNE/EIE, Αρχείο Λουριώτη, Φκ. ΙΗ, coppialettere, Ανδρέας Λουριώτης (Λονδίνο) προς Αλέξανδρο Μαυρογορδάτο (Ναύπλιο), 15 Μαΐου 1826.

νονται δάνεια ή αν γίνουν θα γίνουν αναλόγως γύφτικα». Το δεύτερο σημείο αφορούσε την ταυτότητα του Έλληνα και του ομογενή: «Ας αφήσωμεν μιαν φοράν το όνομα Νησιώτης, Ρουμελιώτης, Πελοποννήσιος και ας λέγωμεν τον δείνα Έλληνα... ή αν δεν θέλουν εκ των αυτού ομογενών κράξατε ξένους εννοώ ξένους ομογενείς εκτός Ελλάδος, ως Καποδίστριαν ή άλλον τινα, ή αν δεν θέλετε ομογενή πάρετε έναν άλλον τότε τον Κόχραν ή και αυτόν τον Φαβιέρον και δότε του τα αναγκαία μέσα διά να ελευθερώση την Πατρίδα και ύστερα ειπέτετον εις πολλά έτη». Ο Λουριώτης έμεινε δυόμισι χρόνια στο Λονδίνο, σε χωριστό κατάλυμα από τον Ορλάνδο, ενώ ο Σπανιολάκης έμενε κυρίως στο Παρίσι. Κατά τη γνώμη του Λουριώτη θα ήταν προτιμότερο να είχαν στείλει ως αντιπρόσωπο για τις διαπραγματεύσεις τον Αλέξανδρο Μαυρογορδάτο, τον Σπυρίδωνα Τρικούπη, τον Αναστάσιο Λόντο, τον Ιωάννη Ζαΐμη, και αν δεν ήθελαν αυτούς, θα μπορούσαν να στείλουν τους «φραγκοφορεμένους» από τα «ψαλλιδοκέρια» (φιλέλληνες), ή ακόμη θα μπορούσαν να στείλουν από τους «καθαρούς και καλούς Έλληνας».⁷¹

Η ιστορία του Λουριώτη μέσα από το αρχείο του συγκροτεί μια ενδιαφέρουσα πορεία και μια εμπειρία στις συναλλαγές της ανατολικής Μεσο-

71. Στο ίδιο.

γείου, πριν από τη διαμεσολαβητική αποστολή στο Λονδίνο. Ο ίδιος ήταν εγκατεστημένος στο Λιβόρνο από τις αρχές του 19ου αιώνα και είχε ζήσει εκεί τους Ναπολεόντειους πολέμους. Διατηρούσε εμπορικό οίκο και δίκτυο με ισχυρούς δεσμούς με την οθωμανική Ανατολή, ιδιαίτερα με την Κωνσταντινούπολη, τη Σμύρνη και την ιταλική χερσόνησο, με τη Νάπολη και τη Μεσσήνη της Σικελίας. Οι διασυνδέσεις του στην ελληνική κοινότητα του Λιβόρνου ήταν ασφαλείς, αφού ήταν ανιψιός του Ευστ. Μοσπινιώτη, ενός από τους ισχυρότερους ελληνικούς οίκους.⁷² Το 1817 έγινε για λίγους μήνες απεσταλμένος της Υψηλής Πύλης στο Λιβόρνο, αποδεικνύοντας για άλλη μια φορά πόσο σημαντική ήταν η θέση της θεσμικής διαμεσολάβησης σε ένα τόσο νευραλγικό λιμάνι της Μεσογείου.⁷³ Ο Λουριώτης

72. ΚΝΕ/ΕΙΕ, Αρχείο Λουριώτη, Φκ. Α/18, «ας απέχει το Λιβόρνο όσο θέλη την ΚΠ, αι ψυχάι μας ζώσι ενωμέναι» έγραφε ο θείος του, Ευστ. Μοσπινιώτης (Λιβόρνο) προς Δημήτριο Ραζή (ΚΠ), 17 Μαρτίου 1817. Για το Λιβόρνο βλ. Δέσποινα Βλάμη, *Το φιορίνι, το σιτάρι και η οδός του Κήπου. Έλληνες έμποροι στο Λιβόρνο (1750-1868)*, Θεμέλιο, Αθήνα 2000.

73. ΚΝΕ/ΕΙΕ, Αρχείο Λουριώτη, Φκ. Α/20, Σταμάτης Σκυλίτσης, Χριστόδουλος Μαν. Ησαΐας (Σμύρνη) προς [Ανδρέα Λουριώτη] πρόξενο της Υψηλής Πύλης (Λιβόρνο), 13 Απρ. 1817 και Φκ. Α/27, [Francesco] Spannocchi, governatore di Livorno, προς τον Ανδρέα Λουριώτη, Consolare agente della Sublime Porta Ottomana (Λιβόρνο), 5 Νοεμβρίου 1817.

είχε αναπτύξει και χρηματοπιστωτικές εργασίες, αφού εξοφλούσε συναλλαγματικές στο Λιβόρνο (1816-1817) από τη Γένοβα και τη Νάπολη. Εξάλλου, το υλικό του αρχείου του Λουριώτη αποδεικνύει και την αναμενόμενη εξοικείωσή του με την παροχή προσωπικών δανείων.⁷⁴

Από την αρχή του 1821 και κατά τα πρώτα χρόνια της Ελληνικής Επανάστασης ο Λουριώτης διακινούσε πολεμοφόδια από τη Μασσαλία προς την Ελλάδα συνεργαζόμενος κυρίως με τον Αλέξανδρο Μαυρογορδάτο. Η διακίνηση των πολεμοφοδίων απασχολούσε ένα εμπορικό δίκτυο μεταξύ Μασσαλίας και Σμύρνης και απαιτούσε υψηλή μεσιτεία. Για παράδειγμα, για ένα φορτίο μολύβι από τη Μασσαλία που προωθούνταν για τα όπλα των αγωνιστών μέσω των Κουρτάτζη και Γουίλκινσον (Wilkinson), απαιτούνταν μεσιτεία 500 λιρών που περιελάμβανε και το ταξίδι του στρατηγού Τόμας Γκόρντον στην Ελλάδα.⁷⁵

---

74. KNE/EIE, Αρχείο Λουριώτη, Φκ. Α/10, Φκ. Α/12, Φκ. Α/19, Φκ. Α/28, Φκ. Α/ 38. Βλ. και Ομολογία δανείου του Νικ. Καλλέργη, Λονδίνο, 11 Φεβρουαρίου 1826 προς Ανδρέα Λουριώτη για 300 λίρες.

75. KNE/EIE, Αρχείο Λουριώτη, Φκ. Β/31-107. Τιμολόγια εφοδίων που έφεραν στην Ελλάδα ο Ανδρέας Λουριώτης και ο Αλέξανδρος Μαυρογορδάτος (19 Ιουνίου-4 Ιουλίου 1821) κυρίως από Μασσαλία (Maunier Garambois, J. Chirios): Φκ. Β/15-30, Αποδείξεις παραλαβής πολεμοφοδίων από

Το 1823 η σύσταση του Ελληνικού Κομιτάτου του Λονδίνου είχε αναπτρώσει τις ελπίδες για την οικονομική ενίσχυση του Αγώνα που βρισκόταν σε δυσχερή κατάσταση.⁷⁶ Από εκείνη τη στιγμή ο Λουριώτης θα μετατρέψει την εμπειρία του από τις διεθνείς εμπορικές συναλλαγές στη Μεσόγειο σε πυκνή πολιτική δράση με στόχο την ανεύρεση πηγής διεθνούς δανεισμού για τον αγώνα της ελληνικής ανεξαρτησίας. Θα ταξιδέψει από το Λιβόρνο και την Τοσκάνη σε άλλες πόλεις της Ιταλίας, στην Ισπανία (Μαδρίτη), στη Λισαβόνα, πριν καταλήξει στο Λονδίνο με στόχο την αναζήτηση φίλων και ευεργετών για την εθνική υπόθεση: «To increase the reputation of the nation in foreign countries in search of friends and benefactors».⁷⁷ Το Ελληνικό

τον Α. Λουριώτη για το Μεσολόγγι (29 Ιουλίου-5 Οκτωβρίου 1821): Φκ. ΙΗ, coppialettere, Ανδρέας Λουριώτης (Λονδίνο) προς Ελληνική Διοίκηση, 6 Μαΐου 1826.

76. ΚΝΕ/ΕΙΕ, Αρχείο Λουριώτη, Φκ. Ε/17, Λάζαρος Κουντουριώτης (Υδρα) προς Ανδρέα Λουριώτη (Τρίπολη), 14 Μαΐου 1823 (κατεστραμμένο· χαιρετίζει τη σύσταση του κομιτάτου στην Αγγλία).

77. ΚΝΕ/ΕΙΕ, Αρχείο Λουριώτη, Φκ. Ε/21, Ευχαριστήρια επιστολή, Προσωρινή Διοίκηση της Ελλάδας, νομοθετικό σώμα, Αλέξανδρος Μαυρογορδάτος πρόεδρος (Τρίπολη) προς Ανδρέα Λουριώτη, 13 Ιουνίου 1823 (στα αγγλικά) και Φκ. Ε/22 και δεύτερη ευχαριστήρια επιστολή της Προσωρινής Διοίκησης της Ελλάδας, εκτελεστικό σώμα, Πετρό-

Κομιτάτο θα αποτελούσε μια ελληνο-αγγλική ομάδα στήριξης και εγγύησης στη διαπραγματεύουσα των πρώτων δανείων στο Λονδίνο, μια έμπρακτη φιλελληνική κίνηση. Ο Μπάουρινγκ, ο Χιουμ και ο Δημ. Γεωργιάδης Σχινάς, ως μέλη του Κομιτάτου υπέγραψαν μια δίγλωσση διακήρυξη που καλούσε τους Έλληνες σε εθνική συμφιλίωση, απαραίτητη ηθική προϋπόθεση για τη σύναψη δανείου με ευνοϊκούς όρους για την Ελλάδα. Ο λόρδος Βύρωνας και ο Στάνχοπ αναλάμβαναν τον συντονισμό αυτού του ηθικού χρέους.⁷⁸

Το κατάστιχο με τα αντίγραφα των επιστολών που συνέθεσε ο Λουριώτης κατά την παραμονή του στο Λονδίνο το 1826, μετά τη συμφωνία των δανείων, είναι μια πολύτιμη πηγή πληροφοριών για

μπης Μαυρομιχάλης, Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, Ανδρέας Μεταξάς, 13 Ιουνίου 1823 (στα αγγλικά).

78. KNE/EIE, Αρχείο Λουριώτη, Φκ. Ε/49, Greek Committee, Λονδίνο 27/12/1823, δίγλωσση διακήρυξη, «On the pecuniary transactions of the Government of Greece any like discussion must have the most fatal consequences. The Greek committee hopes that a loan may be effected in this country on not disadvantageous terms. But in it is of the highest importance that it should possess that moral guarantee which results from intense concord and good understanding. [...] The Greek committee has further instructed Lord Byron and Colonel L. Stanhope personally to urge in the strongest terms the necessity of union and cooperation».

τις διαπραγματεύσεις, για τις σχέσεις των διαμεσολαβητών, αλλά και για την ίδια τη χρηματοοικονομική αγορά του Λονδίνου. Στις πολυσέλιδες επιστολές ο Λουριώτης περιέγραφε τα δεδομένα και τις κινήσεις των διαπραγματευτών με λέξεις-κλειδιά: τα δάνεια, οι φρεγάτες, οι συκοφαντίες, οι διαβολές, ο πατριωτισμός. Οι τόποι αποστολής των επιστολών του ήταν το Λιβόρνο, η Πίζα, η Ύδρα, το Ναύπλιο, η Ζάκυνθος και οι παραλήπτες συνδύαζαν περισσότερες από μία ιδιότητες, όπως ήταν οι πολιτικοί Ιωάννης Καποδίστριας, Σπυρίδων Τρικoupης, οι πρωταγωνιστές της Ελληνικής Επανάστασης, η Προσωρινή Διοίκηση Ελλάδας, Αλέξανδρος Αξιώτης, Γεροστάθης, Ιγνάτιος Ουγγροβλαχίας, αδελφοί Κουντουριώτη, Τόμας Κόχραν, Αναστάσιος Λόντος, Δημήτριος Μιαούλης, Βασίλης Μπουδούρης, Σταμάτης Μπουδούρης, Λουδοβίκος Στράνης, Γιακουμής Τομπάζης, Ρίτσαρντ Τσορτς, Θεόκλητος Φαρμακίδης, οι έμποροι-τραπεζίτες Παναγιώτης Πάλλης, Σάμουελ Βαρφ, Αλέξανδρος Κοντόσταυλος, Ιωάννης-Γαβριήλ Εϋνάρδος.⁷⁹

Σε μια επιστολή του προς τον παλαιό φίλο του Παναγιώτη Πάλλη στο Λιβόρνο, ο Λουριώτης εξίστόρησε σε προσωπικό τόνο την ιστορία της ανάμιξής του στα δάνεια του Αγώνα. Ο Λουριώτης πα-

79. KNE/EIE, Αρχείο Λουριώτη, Φκ. ΙΗ, coppialettere A. Λουριώτη.

ραπονιόταν ότι είχε εγκαταλείψει στο Λιβόρνο συγγενείς και φίλους, την απασχόλησή του στον εμπορικό οίκο, είχε ξοδέψει, είχε διακινδυνεύσει, και όλα αυτά «από αίσθημα και χρέος», για να τον κατηγορήσουν τελικά «οι απάτριδες και αχρείοι» λέγοντας «ότι ηρχόμουν να πουλήσω την πατρίδα εις τους Άγγλους».⁸⁰ Η ανασκευή των κατηγοριών απαιτούσε λεπτομερείς εξιστορήσεις από την πλευρά του. Αφού γύρισε όλη την Ευρώπη (Ιταλία, Γαλλία, Ισπανία, Πορτογαλία, Αγγλία, Γαλλία, Ιταλία, Ιόνια νησιά) έφτασε στην Τρίπολη το Μ. Σάββατο, τον Απρίλιο του 1824, και ανακοίνωσε στην Προσωρινή Διοίκηση της Ελλάδας ότι μόνο η Αγγλία μπορούσε να δώσει δάνειο για την ενίσχυση του Αγώνα. Μια προσωπική κρίση που υπαγορευόταν από την έμπειρη εκτίμηση της διεθνούς οικονομίας. Τα μέλη της Προσωρινής Διοίκησης του είχαν ζητήσει να πάει μόνος του να διαπραγματευτεί το δάνειο στο 60% και αυτός είχε ζητήσει να συσταθεί επιτροπή. Σύμφωνα πάντα με τη μαρτυρία του ίδιου, ο Α. Λουριώτης είχε κατ' αρχάς συμφωνήσει το δάνειο στα 59%, ενώ θα μπορούσε να δηλώσει ότι το συμφώνησε στα 50% και να κερδίσει τα υπόλοιπα. Ο Λουριώτης δήλωνε επίσης ότι είχε

---

80. KNE/EIE, Αρχείο Λουριώτη, Φκ. ΙΗ, coppialettere, Ανδρέας Λουριώτης (Λονδίνο) προς Παναγιώτη Πάλλη (Λιβόρνο), 7 Απριλίου 1826 (η αναφορά στο δεύτερο δάνειο).

εμποδίζει την είσοδο στο παιχνίδι των διαπραγματεύσεων του Κοργιαλένιου, του Γουίτς και του Πίκοκ, που ήθελαν να συμφωνήσουν το δάνειο στα 40% με μεγάλο προσωπικό όφελος.

Μετά τη σύναψη του δανείου ακολούθησε η γνωστή διαδικασία που αναφέρθηκε και παραπάνω, με τη διάθεση των ομολογιών στην αγορά όχι μόνο του Λονδίνου, αλλά και της Ελλάδας, όπου όμως μόνο ο Πάνος Κολοκοτρώνης, ο γιος του Θεόδωρου, αγόραζε τις ελληνικές ομολογίες στο Ναύπλιο προς 15%-18%, λίγο πριν από τη δολοφονία του (Νοέμβριος 1824) μέσα στο κλίμα της εμφύλιας σύρραξης. Η οικονομική κατάσταση στην Πελοπόννησο ήταν εξαιρετικά δυσχερές. Η έλλειψη ρευστού ήταν παντελής και η Προσωρινή Διοίκηση της Ελλάδας δεν μπορούσε να συγκεντρώσει ούτε το ποσό των 100.000 γροσιών. Τα προσωπικά δάνεια έφταναν στο αστείο ποσό των 40-50 γροσιών. Φαίνεται ότι στο μεταξύ η Προσωρινή Διοίκηση είχε στείλει στο Λονδίνο κάποιον Ρούκενταλ να συνάψει και άλλο δάνειο στην τιμή των 40%-45%, χωρίς να το γνωρίζει η τριμελής επιτροπή.

Σε αυτήν την έκρυθμη πολιτική κατάσταση ο Λουριώτης ισχυριζόταν ότι «με την καχοριζιά» που επικρατούσε στην Πελοπόννησο εκείνη την εποχή θα μπορούσε να αδικήσει και να κλέψει στην απόδοση των λογαριασμών προς την Προσωρινή Διοίκηση και να δηλώσει ότι συμφώνησε στα 50% αλλά

και στα 40%-30%.⁸¹ Ο Λουριώτης έστειλε προς την Προσωρινή Διοίκηση λεπτομερή εξιστόρηση των διαπραγματεύσεων μαζί με τους λογαριασμούς των δύο δανείων των *Λάφραν, υιός και Ομπράιν* και του *Ρικάρντο*.⁸² Η οικτρή οικονομική κατάσταση στην Πελοπόννησο μετά την απόβαση των στρατευμάτων του Ιμπραήμ πασά (Φεβρουάριος 1825-Ιούνιος 1826) είχε αλυσιδωτές συνέπειες και στο Λονδίνο, όπου το δεύτερο δάνειο έχασε αμέσως την αξία του στην αγορά. Η Προσωρινή Διοίκηση κατείχε 218.000 ομολογίες, αφού είχε αγοράσει ομολογίες αξίας 158.000 λιρών μέσω του Ricardo, ομολογίες αξίας 25.000 λιρών μέσω του Παντιά Ράλλη και ομολογίες αξίας 14.000 λιρών μέσω των Ορλάνδου και Λουριώτη.⁸³ Τα μέλη της Επιτροπής είχαν αναγκαστεί να αγοράσουν τις ομολογίες του οίκου *Ρικάρντο* για να κρατηθεί το δάνειο που έχασε την αξία του στη χρηματιστηριακή αγορά σχεδόν αμέσως, εξαιτίας της απόβασης των Αιγυπτίων. Το δάνειο έπρεπε να πληρωθεί έπειτα από 9 μήνες. Οι πληρωμές είχαν

81. KNE/EIE, Αρχείο Λουριώτη, Φκ. ΙΗ, coppialettere, Ανδρέας Λουριώτης (Λονδίνο) προς Αλέξανδρο Μαυρογορδάτο (Ναύπλιο), 15 Μαΐου 1826.

82. KNE/EIE, αρχείο Λουριώτη, Φκ. ΙΗ, coppialettere, Ανδρέας Λουριώτης (Λονδίνο) προς την Ελληνική Διοίκηση, 30 Απριλίου 1826.

83. William Cobbett, «Mr Hume's defence», *W. Cobbett's weekly register*, Νοέμβριος 1826, 60/7, σσ. 403 κ.εξ.

συμφωνηθεί προς 5% το μήνα. Ο οίκος *Ρικάρντο* δεν είχε καμιά ευθύνη απέναντι στην Προσωρινή Διοίκηση που δεν είχε διεθνή αναγνώριση και είχε απλώς δανείσει το όνομά του για να πάρει την προμήθειά του. Ο οίκος *Ρικάρντο* ουσιαστικά είχε διευκολύνει τους επαναστατημένους Έλληνες να κάνουν χρήση του χρηματοπιστωτικού μηχανισμού στο Σίτυ.

Μετά την πτώση του Νεοκάστρου και την καταστροφή στην Πελοπόννησο, ήταν αναγκαίο να διατηρηθούν ενεργά τα κεφάλαια των ομολογιών στην αγορά του Λονδίνου. Ο Λουριώτης θεωρούσε ότι έπρεπε να διευκολυνθεί η πώληση σε μερικούς υποψήφιους αγοραστές, οι οποίοι στόχευαν στις ημερήσιες μεταβολές για να κερδίσουν ή να χάσουν πληρώνοντας τη ζημιά. Για να κρατηθεί ενεργή η αγορά θα ήταν καλό να αγοράσουν ομολογίες οι «σπεκουλαδόροι» από άλλο μεσίτη και όχι από τον εργολάβο (κοντράκτορα) *Ρικάρντο*. Ο ίδιος μπορούσε να κρατά ένα μέρος του δανείου απούλητο για λογαριασμό του, για «σπεκουλατζιονε», και να ξεφορτώνεται ομολογίες χωρίς να αγοράζει από την αγορά, από «πτωχούς και αδύνατους σπεκουλαδόρους», οι οποίοι από έλλειψη ρευστού βιάζονται να ξεπουλήσουν για να πληρώσουν στον ορισμένο χρόνο την πληρωμή του μηνός (settling day). Η Επιτροπή προσπάθησε λοιπόν να αποφύγει τις πωλήσεις ομολογιών μέσω του οίκου *Ρικάρντο*, αλλά δεν τα κατάφερε. Από την άλλη, ο οίκος *Ρικάρντο* δεν τους

έδινε τα χρήματα του δανείου και τους απειλούσε με ακύρωση του συμβολαίου. Εξαιτίας των πολεμικών επιχειρήσεων στην Ελλάδα και αφού τα μέλη της επιτροπής έμαθαν στις 25 Ιουνίου την πτώση του Νεοκάστρου (11 Μαΐου 1825), αγόρασαν ομολογίες μέσω του Παντιά Ράλλη αξίας 25.000 λιρών για να διατηρήσουν τα κεφάλαια ενεργά στην αγορά, ενώ την ίδια στρατηγική συνέστησαν και στην εταιρεία *Κοντόσταυλος και Σία*. Μεταξύ των ομολογιών που αγόρασαν από τον οίκο *Ρικάρντο* ήταν και αυτές —αξίας 14.000 λιρών— που είχαν αγοράσει οι έμποροι Ψύχας, Μανιάκης, και άλλος ένας, οι οποίοι όμως δεν διέθεταν χρήματα για να τις πληρώσουν και να τις παραλάβουν, αφού είχε πέσει η τιμή των ομολογιών αμέσως μετά τη διαπραγματεύση του δανείου και έτσι είχαν ξεμείνει στον οίκο *Ρικάρντο*. Άλλες ομολογίες, που τις είχαν αγοράσει δύο φιλέλληνες «από αίσθημα και όχι δια σπεκουλατζιόνε», αναγκάστηκαν να τις αγοράσουν κι αυτές προς 25.000 λίρες και 10.000 λίρες αντίστοιχα. Αν δεν είχε μεσολαβήσει η αρνητική πολεμική συγκυρία του πολέμου στην Πελοπόννησο, θα είχαν ξαναπουλήσει τις ομολογίες με κέρδος, όπως συνέβη με το δάνειο του *Λάφναν*, υιός και *Ομπράιν* που είχε αποφέρει κέρδος, σύμφωνα πάντα με τις εκτιμήσεις του *Λουριώτη*.⁸⁴

84. KNE/EIE, Αρχείο Λουριώτη, Φκ. ΙΗ, coppialettere,

Η διαχείριση των λογαριασμών των δανείων της Ανεξαρτησίας από την πλευρά του Λουριώτη αποδεικνύει και την καλή εμπειρία του στην καταστηχογραφία. Σύμφωνα με τους λογαριασμούς απόδοσης προς την Προσωρινή Διοίκηση έμεναν χρεώστες ο Ορλάνδος και ο Λουριώτης, με ποσά που κυμαίνονταν μεταξύ 4.500 και 5.000 λιρών από ομολογίες που είχαν κατά καιρούς αγοράσει.⁸⁵ Οι λογαριασμοί του Λουριώτη υποκρύπτουν επίσης ένα σύνθετο πάντρεμα του ιδιωτικού με το δημόσιο. Η απουσία κρατικών θεσμών και τραπεζικών συναλλαγών επέβαλλε μια πρακτική ιδιωτικής χρηματοδότησης κατά την οποία ο πατριωτισμός αποτελούσε τον μοναδικό κανόνα. Για παράδειγμα, όταν κινδύνευε το Μεσολόγγι, ο Λουριώτης είχε ζητήσει από τον θείο του (Μοσπηγιώτη) στο Λιβόρνο να του εξαργυρώσει μια συναλλαγματική σε κολονάτα, για να τα στείλει προς ενίσχυση των αγωνιζόμενων Ελλήνων στο Μεσολόγγι, το οποίο όμως στο μεταξύ εκπορθήθηκε από τους Τούρκους, οπότε ο Λουριώτης ανέστειλε την αποστολή και μετέτρεψε ξανά τα

Ανδρέας Λουριώτης (Λονδίνο) προς την Προσωρινή Διοίκηση της Ελλάδας, 30 Απριλίου 1826.

85. Παράλληλα, ο Λουριώτης είχε κρατήσει για έξοδα 4.552 λίρες. Μόνο το ταξίδι Ελλάδα-Αγγλία είχε κοστίσει 220 λίρες· ΚΝΕ/ΕΙΕ, Αρχείο Λουριώτη, Φκ. ΙΗ, *coppialettere*, Ανδρέας Λουριώτης (Λονδίνο) προς την Ελληνική Διοίκηση, 30 Απριλίου 1826.

κολονάτα με ζημία του. Επίσης, προκειμένου να αγοράσει μικρά κανόνια για τον Φαβιέρο, είχε ζητήσει από τον Καποδίστρια στη Γενεύη να τραβήξει συναλλαγματική στον θείο του (Μοσπηγιώτη), στο Λιβόρνο, αξίας 20.000 κολονάτων.⁸⁶

Τέλος, η περιγραφή που παραδίδει ο Λουριώτης για τον οικονομικό πανικό που είχε διαδοθεί στην Αγγλία προσδίδει στην ιστορία των δανείων άλλες διαστάσεις. Η απουσία εθνικού κράτους, ο κίνδυνος των πολεμικών επιχειρήσεων, αλλά και ο φόβος της κρίσης στη Βρετανία μπορούσαν να εμποδίσουν την έκβαση της συμφωνίας του δανείου. Έτσι, ο Λουριώτης έγγραφε: «Η απαραδειγμάτιστος δυστυχία του Αγγλικού εμπορίου διά το οποίον ηκολούθησαν αλογάριασται ζημιαί και χρεωκοπήματα άπειρα [...] μας εμπόδισαν να κάμωμε το δάνειο. [...] Ο λαός της [Αγγλίας] είναι εις επανάστασιν επειδή δεν έχει ψωμί να φάγη διά την έλλειψιν της δουλείας και οι πλούσιοι της Αγγλίας αναγκάζονται να κάμουν συνεισφοράς διά να θρέψουν τους πεινώντας [...]. Εχρεωκόπησαν οι περισσότεροι έμποροι της Αγγλίας και φοφούν της πείνας εις το εσωτερικόν οι περισσότεροι άνθρωποι οι οποίοι εδούλευαν εις τας φάμπρικας» τελικά αναφέρει ότι τον Οκτώβριο του 1825

---

86. KNE/EIE, Αρχείο Λουριώτη, Φκ. ΙΗ, coppialettere, Ανδρέας Λουριώτης (Λονδίνο) προς Σπυριδώνα Τρικούπη, 15 Μαΐου 1826.

«τα ελληνικά κεφάλαια έφθασαν 12% κεφάλαιον με όλες τις χρεωκοπίες στο Λονδίνο». Ο οίκος *Ρικάρντο* με δυσκολία πλήρωνε μικρά ποσά κάθε φορά και βίαζε τους έλληνες επιτρόπους να αγοράσουν το 1/3 ή το 1/4 όλου του δανείου, ενώ απειλούσε και να μην το πληρώσει καθόλου. Ο οίκος *Ρικάρντο* προτιμούσε να χάσει 200.000 λίρες σύμφωνα με το συμβόλαιο, παρά να πληρώσει το δάνειο. Από την άλλη πλευρά, η επιτροπή δεν μπορούσε να τον πιέσει να τηρήσει τους όρους του συμβολαίου, αφού το άλλο συμβαλλόμενο μέρος ήταν η μη αναγνωρισμένη διεθνώς Προσωρινή Διοίκηση της Ελλάδας.⁸⁷

Οι ξένοι ομολογιούχοι των ελληνικών δανείων: μια νέα ομάδα παικτών

Η ομάδα των ομολογιούχων των ελληνικών δανείων αποτέλεσε μια διακριτή ομάδα από την αρχή της υπόθεσης, κυρίως κατά δύο τρόπους: είτε μέσα από τη δημόσια κριτική που εισέπραξαν είτε μέσα από τις διεκδικήσεις τους για την είσπραξη των κερδών που περίμεναν ότι θα τους απέφερε η επένδυσή τους

---

87. KNE/EIE, Αρχείο Λουριώτη, Φκ. ΙΗ, coppialettere Ανδρέας Λουριώτης (Λονδίνο) προς Αλέξανδρο Μαυρογορδάτο (Ναύπλιο), 15 Μαρτίου 1826· Ανδρέας Λουριώτης (Λονδίνο) προς Ιωαννούλη Νάκο, 6 Μαΐου 1826· Ανδρέας Λουριώτης (Λονδίνο) προς Σπυρίδωνα Τρικούπη, 15 Μαΐου 1826.

στις ομολογίες των ελληνικών δανείων. Η ομάδα αυτή είναι διακριτή, αλλά παρουσιάζει κοινά χαρακτηριστικά και με τους ομολογιούχους των άλλων κρατικών δανείων που είχαν συναφθεί στην αγορά του Σίτυ τη δεκαετία του 1820. Το 1868 η δημιουργία του *Σωματείου Κατόχων Ξένων Ομολογιών* (Corporation of Foreign Bondholders) ήταν καθοριστική, αφού αναδείχθηκε σε έναν θεσμό με πρωταγωνιστικό ρόλο στη διαχείριση των δανείων της Ελλάδας, της Τουρκίας και της Λατινικής Αμερικής. Από το 1874 το συμβούλιο του Σωματείου άρχισε να εκδίδει ετήσιες εκθέσεις σχετικά με τα «επισφαλή δάνεια», προς ενημέρωση των ομολογιούχων. Έως το 1883 όλες οι ετήσιες εκθέσεις του Σωματείου αναφέρονταν στην πορεία των ελληνικών δανείων που είχαν στο μεταξύ συσσωρευτεί, στη συνέχεια έπαυσαν οι σχετικές αναφορές, ενώ από το 1893 και πάλι αναγράφονται στις εκθέσεις οι λογαριασμοί των ελληνικών δανείων. Αυτό που δεν γνώριζαν οι περισσότεροι κάτοχοι ελληνικών ομολογιών ήταν ότι εκείνη την εποχή, στο τέλος του 19ου αιώνα, η Ελλάδα είχε πληθυσμό 2.187.208 άτομα και το εξωτερικό χρέος της ήταν 10 λίρες ανά κεφαλή, δεδομένου ότι τα δάνεια του ελληνικού κράτους είχαν αγγίξει το ανεξόφλητο ποσό των 22.134.147 λιρών για την περίοδο 1881-1893.⁸⁸

---

88. *1st Annual Report of the Council of the Corporation of Foreign Bondholders* (CFB), Λονδίνο 1874, σ. 17· *5th An-*

Ήδη από τις αρχές του 19ου αιώνα οι ομολογιούχοι και οι εμποροτραπεζίτες συγκεντρώνονταν και συζητούσαν για την κερδοφορία των ομολογιών τους, για τις προσδοκίες και τις απαιτήσεις τους, συνήθως σε χώρους κοινωνικής συνάθροισης στο Λονδίνο, όπως στο London Tavern. Πρόκειται για μια νέα μορφή δημόσιας κοινωνικότητας, που παρατηρήθηκε αργότερα και στην Αθήνα, με κορυφαίο γεγονός τις συναθροίσεις στο καφενείο «Η Ωραία Ελλάδα» και με αφορμή τις περίφημες μετοχές των μεταλλείων του Λαυρίου, μετά την αγορά της εταιρείας εκμετάλλευσής τους από τον Ανδρέα Συγγρό το 1873.

Απέναντι στους ομολογιούχους, η κριτική της εποχής εκτόξευε τα βέλη της προς τα νέα «τυχερά παιχνίδια», που κατηύθυναν μεγάλο μέρος των ιδιωτικών κεφαλαίων στα ιδιαίτερα κερδοφόρα και επισφαλή «στοιχήματα» άμεσης απόδοσης. Το αντικείμενο επένδυσης αυτών των μικρών κεφαλαιούχων δεν ήταν μια παραγωγική επιχείρηση. Αντίθετα, ήταν «η ελληνική κυβέρνηση που δεν ήταν κυβέρνηση, αλλά μια ομάδα ανθρώπων που ηγού-

---

nual Report of the Council of the CFB for the year 1877, London 1878, σ. 52· *6th-11th Annual Reports of the Council of the CFB, London 1879-1884*. Η ιστορία των ελληνικών δανείων δημοσιεύεται στο *22nd and 23rd Annual Report of the Council of the CFB*, London, 1895-1896.

νταν της απελευθέρωσης της Ελλάδας από τους Τούρκους ακολουθώντας το παράδειγμα της Λατινικής Αμερικής». Παρατίθεται εδώ παραφρασμένο ένα έμμετρο κείμενο της εποχής: «Άπληστοι ανήτοι, χάσατε τα λεφτά σας και σας άξιζε να τα χάσετε [...] η υποκρισία σας βρήκε την ανάλογη τιμωρία. Εσείς χρηματομεσίτες ήσασταν πάντα οι θανάσιμοι εχθροί των ελευθεριών των Άγγλων, εσείς που είστε Εβραίοι στην ψυχή και Χριστιανοί στο θρήσκευμα... εσείς που στέλνετε ξένα στρατεύματα να κατάπιέζουν τους λαούς, εσείς που υποκρινόσαστε με μεγάλο ζήλο ότι υπερασπιζόσασταν την υπόθεση των Ελλήνων για ελευθερία, εσείς που την υπερασπιζόσασταν με τέτοιο τρόπο και με τη σκέψη να σας αποφέρει 10%-15% στα λεφτά σας. Ανέμελοι διαβόλοι που θρηνείτε γιατί χάσατε και το κεφάλαιο και τον τόκο».⁸⁹

Τα αιτήματα των ομολογιούχων, που είχαν τη δυνατότητα να ενημερώνονται από την πληθώρα των δημοσιευμάτων στον βρετανικό Τύπο σχετικά με τις αντεγκλήσεις των διαμεσολαβητών μεταξύ τους, ήταν άμεσα και απευθύνθηκαν και προς τους πολιτικούς. Για παράδειγμα, στις 22 Ιουνίου 1826 η αξία από τις ομολογίες του Μεξικού, της Ρωσίας και της Δανίας είχε πέσει, λίγες αγορές είχαν πραγ-

89. W. Cobbett, «To the Greek Bondholders», *William Cobbett's weekly register*, 29 Σεπτεμβρίου 1827, σσ. 1-54, 64.

ματοποιηθεί στις ομολογίες της Κολομβίας, ενώ η αναγνώριση των ελληνικών δανείων δεν είχε ουσιαστικό αντίκτυπο στην αξία τους στο Σίτυ.⁹⁰ Οι απαιτήσεις των ομολογιούχων δημοσιεύτηκαν και αυτές στον τύπο, με βασικό αίτημα την καταβολή των αποδόσεων των ομολογιών τους.

Ο στρατιωτικός Στάνχοπ έπαιξε σύντομο αλλά πρωταγωνιστικό ρόλο στην υπόθεση των ελληνικών δανείων, αφού το 1823 είχε ταξιδεύσει στην επαναστατημένη Ελλάδα, με εντολή του Ελληνικού Κομιτάτου του Λονδίνου για να διαχειριστεί την υπόθεση του πρώτου δανείου. Τελικά επέστρεψε στην Αγγλία την επόμενη χρονιά, μαζί με τη σορό του λόρδου Βύρωνα και έχοντας αφήσει μάλλον δυσαρεστημένους τους Έλληνες με τις ιδέες του για τη δημιουργία ελεύθερου τύπου και σχολείων, αντί για επαναστατική δράση και οικονομική ενίσχυση του Αγώνα.⁹¹

Στην πατρίδα του πλέον, ο Στάνχοπ προήδρευσε σε μια από τις πρώτες συναντήσεις των ομολο-

---

90. Η κίνηση των ομολογιών στην εφημ. *The Morning Chronicle*, 22 Ιουνίου 1826.

91. Elizabeth Baigent, «Stanhope, Leicester Fitzgerald Charles, fifth earl of Harrington (1784-1862)», *Oxford Dictionary of National Biography*, Oxford University Press, Oxford 2004, online ed., Μάιος 2007 [http://0-www.oxforddnb.com.catalogue.ulrls.lon.ac.uk/view/article/26250].

γιούχων των ελληνικών δανείων στο London Tavern, τον Σεπτέμβριο του 1826. Εκεί, διαχώρισε τη θέση του ως μέλους της επιτροπής διαχείρισης του πρώτου ελληνικού δανείου. Η δημόσια παράθεση των αναλυτικών λογαριασμών των δανείων έκανε φανερό ότι δεν οδηγούσε πουθενά, αλλά οι ερμηνείες των γεγονότων έχουν τη σημασία τους. Σε αυτήν τη συνάντηση αναφέρθηκε η έλλειψη μιας αποφασιστικής, ορθολογικής βρετανικής διαχείρισης που θα προάσπιζε και τα συμφέροντα των ομολογιούχων.⁹² Τον επόμενο μήνα ακόμη μία συνάντηση από 60 περίπου ομολογιούχους πραγματοποιήθηκε στον ίδιο χώρο, κατά την οποία διαβάστηκαν και τα πρακτικά από την προηγούμενη συνάντηση:

Ο οίκος των Λάφραν, υιός και Ομπράιν που είχε εκδώσει τις ομολογίες του δανείου του 1824 είχε παραχωρήσει λεπτομερείς λογαριασμούς, ενώ ο οίκος Ρικάρντο είχε αρνηθεί να δώσει στοιχεία για το δεύτερο δάνειο. Η επιτροπή αναρωτιόταν γιατί οι Έλληνες αντιπρόσωποι είχαν εμπιστευτεί τυφλά έναν Γάλλο αξιωματικό αρνούμενοι άλλες προσφορές για την προμήθεια των πολεμικών πλοίων, ενώ

---

92. Βλ. τα σχετικά δημοσιεύματα στον βρετανικό Τύπο, *The Leeds Mercury*, 9 Σεπτεμβρίου 1826· *The Morning Chronicle*, 24, 30 Οκτωβρίου 1826. Λεπτομερείς λογαριασμοί στο *Glasgow Herald*, 30 Οκτωβρίου 1826 και *The Morning Post*, 31 Οκτωβρίου 1826.

είχαν εξασφαλίσει βοήθεια από φιλελληνικές επιτροπές στην Ελβετία και στη Γαλλία, και κυρίως από τον τραπεζίτη Εϋνάρδο. Παρ' όλες τις δυσκολίες και τις ασυμφωνησίες, συμφωνούσαν ότι η αποστολή 150.000 λιρών εκείνη τη στιγμή μπορούσε να αλλάξει τη δραματική κατάσταση στην Πελοπόννησο.

Έπειτα από περίπου είκοσι συναντήσεις των ομολογιούχων διαφαινόταν ότι η αποστολή χρημάτων στην Ελλάδα δεν έπρεπε να πραγματοποιηθεί χωρίς βρετανικό έλεγχο, αλλιώς ήταν σαν να πετούσαν χρήματα στη θάλασσα, σύμφωνα πάντα με τον Στάνχοπ. Το κύριο ζήτημα αφορούσε τον οικονομικό διαχειριστή των δανείων. Ο πολιτικός διαχειριστής ήταν η Προσωρινή Διοίκηση της Ελλάδας και οι αντιπρόσωποί της είχαν αναθέσει το πρώτο δάνειο στον εμπορικοτραπεζικό οίκο του Μαυρογορδάτου, που στο μεταξύ είχε χρεοκοπήσει, και στον Ράλλη, που αρνήθηκε να τοποθετήσει τα κεφάλαια για ασφάλεια στην Τράπεζα της Αγγλίας.⁹³ Η ελληνική υπόθεση είχε την υποστήριξη των φιλελλήνων στη Βρετανία, αλλά η έλλειψη συντονισμού γινόταν δημόσια γνωστή με απανωτά δημοσιεύματα στον Τύπο, που γέμιζαν ανησυχία όσους ομολογιούχους παρακολουθούσαν την πτωτική τάση των ομολογιών των ληξιπρόθεσμων ελληνικών

93. «The Greek loans», *The Times*, 24 Οκτωβρίου 1826.

δανείων.⁹⁴ Από το 1827 τα δάνεια της Ελληνικής Επανάστασης έπαψαν να εξυπηρετούν τις υποχρεώσεις τους. Τριάντα χρόνια μετά, οι αγοραπωλησίες των ελληνικών ομολογιών συνεχίζονταν έστω και σε χαμηλές τιμές στη χρηματιστηριακή αγορά του Λονδίνου.

---

94. «The Greek loans», *The Leeds Mercury*, 21 Οκτωβρίου 1826.

5.

ΤΑ ΔΑΝΕΙΑ ΜΕΤΑ
ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

Το 1832, έντεκα χρόνια μετά το ξεκίνημα της Ελληνικής Επανάστασης, η Ελλάδα είχε αποκτήσει ξένο μονάρχη, τον Όθωνα. Οι προσπάθειες εκσυγχρονισμού του νέου κράτους, που είχαν ξεκινήσει με κυβερνήτη τον Καποδίστρια, αντιμετώπιζαν πάντα το πρόβλημα της χρηματοδότησης των έργων υποδομής καθώς και της διοικητικής οργάνωσης. Η συγκρότηση των δημόσιων οικονομικών του νεοσύστατου βασιλείου καθιστούσε αναγκαία την εξωτερική χρηματοδότησή του. Εκείνη τη χρονιά ακριβώς χορηγήθηκε δάνειο στο ελληνικό βασίλειο με εγγύηση από τη Βρετανία, τη Γαλλία και τη Ρωσία, ύψους 60 εκατομμυρίων φράγκων. Κατά τη συμφωνία, την αποπληρωμή του δανείου θα εξυπηρετούσαν οι πρόσοδοι της αγροτικής χώρας, που είχε αποκτήσει την εθνική ανεξαρτησία της και είχε μόλις αναδυθεί μέσα από το σύστημα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Τότε ανέκυψε το ερώτημα,

που δημοσιοποιήθηκε άμεσα στον βρετανικό Τύπο: με ποιο τρόπο οι πρόσοδοι θα εξυπηρετούσαν αυτό το δάνειο, αφού είχαν ήδη δεσμευτεί για να εξυπηρετήσουν τα δάνεια της Ελληνικής Ανεξαρτησίας;

Στο London Tavern, και πάλι στην καρδιά του Σίτυ του Λονδίνου, το καλοκαίρι του 1832 έγινε μια ακόμη συνάντηση των ομολογιούχων των πρώτων δανείων της Ανεξαρτησίας, με αφορμή το νέο δάνειο του Όθωνα. Και εδώ συγκροτήθηκε μια επιτροπή από τους Μπάρτετ, Γουίλσον, Ρικάρντο, Λάφναν Γκόλντσμιθ, Μάνιγκ, Μόξον (sir Burdett, sir R. Wilson, Ricardo, Loughnan, Goldsmith, Manning, Moxon).⁹⁵ Όλοι ανήκαν στον χρηματοπιστωτικό κόσμο του Λονδίνου και από αυτούς, οι οίκοι των Λάφναν και Ρικάρντο είχαν συνάψει τα πρώτα δάνεια προς την Ελλάδα. Ο Γκόλντσμιθ, που ήταν από τους παλιούς και δυνατούς εμποροτραπεζίτες του Λονδίνου, είχε δώσει την ιδέα της δημιουργίας μιας επιτροπής κατά αναλογία της επιτροπής για τη διαχείριση του χρέους του Μεξικού. Όλοι αναρωτιούνταν αν ήταν αδικία προς τους πρώτους ομολογιούχους να δεσμευτούν οι πρόσοδοι του Ελληνικού Βασιλείου για το νέο δάνειο του Όθωνα. Πρόεδρος σε αυτήν τη συνάντηση ήταν κάποιος από τους αδελφούς Ρικάρντο. Οι ομολογιούχοι είχαν ήδη διαβουλευτεί με τον πρίγκιπα Λεοπόλδο και με Άγγλους πολιτικούς,

95. *The Times*, 24 Αυγούστου 1832.

που είχαν επιδείξει αδιαφορία για το θέμα τους. Ο λόρδος Πάλμερστον (Henry John Temple, υποκόμης του Palmerston) τους είχε όμως διαβεβαιώσει για το ενδιαφέρον του στο ζήτημα: ο ίδιος είχε επίσης αναφερθεί και στον πρώτο Κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια, που είχε εντωμεταξύ δολοφονηθεί το 1821, και στην ικανότητά του που θα του είχε επιτρέψει να διαχειριστεί επαρκώς το πρόβλημα, αν κυβερνούσε την Ελλάδα. Ο Πάλμερστον, πολιτικός γνωστός για την υπεράσπιση των Καθολικών, των συνταγματικών θεσμών και της αρχής της εθνικής αυτοδιάθεσης, ήταν υπουργός εξωτερικών υποθέσεων στη Αγγλία από το 1830.⁹⁶ Η ιδέα που επικράτησε τότε στο London Tavern ήταν ότι ένα πλούσιο και ανεξάρτητο κράτος θα ικανοποιούσε τις απαιτήσεις τόσο των παλαιών δανείων όσο και του νέου. Εξάλλου, όσο μεγάλωνε η επικράτεια της Ελλάδας τόσο θα αυξάνονταν και οι πρόσοδοι της, σύμφωνα με την οικονομική λογική της μεγέθυνσης εκείνης της εποχής.

Τον Ιανουάριο του 1833, προκειμένου η Ελλάδα να αποδώσει δύο δόσεις των δανείων της, υπέγραψε δάνειο με τους Ρότσαϊλντ του Παρισιού, ύψους

96. David Steele, «Temple, Henry John, third Viscount Palmerston (1784-1865)», *Oxford Dictionary of National Biography*, Oxford University Press, Oxford 2004 online ed., Μάιος 2009 [http://www.oxforddnb.com.catalogue.urls.lon.ac.uk/view/article/27112].

40.000.000 φράγκων, με τιμή έκδοσης 94,5% επιβάρυνση παρακρατημένου κεφαλαίου 1%, αφού τα προηγούμενα ελληνικά δάνεια ήταν ληξιπρόθεσμα. Τελικά, από τα 37.600.000 φράγκα, το 1.700.000 πήγε σε τραπεζικά έξοδα, 11.200.000 φράγκα δόθηκαν ως αποζημίωση στην Τουρκία για την παραχώρηση επιπλέον εδαφών στην Ελλάδα και 300.000 αποδόθηκαν στη Βρετανία για την προκαταβολή που είχε δώσει στην Ελλάδα το 1830. Η Ελλάδα έλαβε 24.300.000 φράγκα, τα οποία εξαντλήθηκαν μέσα σε τρία χρόνια, ενώ η χώρα αδυνατούσε να εξυπηρετήσει τις εγγυημένες ομολογίες που εκκρεμούσαν.

Η χώρα ζήτησε την αποπληρωμή των δανείων, αλλά οι τρεις εγγυήτριες δυνάμεις, δυσαρεστημένες από την ελληνική διαχείριση των χρεών, εξουσιοδότησαν τους Ρότσαϊλντ να χορηγούν στην Ελλάδα ένα ποσό ύψους ικανού να κρατήσει τη χώρα αξιόχρηη. Τότε η Ρωσία πρότεινε 2.500.000 φράγκα τον χρόνο. Ο Πάλμερστον διαμαρτυρήθηκε γιατί αυτό το ποσό δεν θα κρατούσε την Ελλάδα αξιόχρηη, αφού, σύμφωνα με τους υπολογισμούς του, υπολείπονταν το ποσό των 6.000.000 φράγκων από το ύψος των εξόδων της χώρας. Ο αντιπρόσωπος των Ρότσαϊλντ στην Ελλάδα αρνήθηκε να επικυρώσει τη συμφωνία και τα δάνεια εξακολούθησαν να είναι ληξιπρόθεσμα.⁹⁷

---

97. William H. Wynne, *State Insolvency and foreign bondholders*, τόμ. II: *Selected case histories of government*

Ελληνοβρετανικές σχέσεις σε όξυνση

Στα επόμενα χρόνια, και συγκεκριμένα κατά τον Κριμαϊκό πόλεμο (1853-1856), οι τρεις εγγυήτριες δυνάμεις του ελληνικού δανείου βρέθηκαν σε πολεμική αντιπαράθεση μεταξύ τους. Η φιλορωσική πολιτική της Ελλάδας στον πόλεμο έφερε μια αγγλογαλλική πολεμική μονάδα στο λιμάνι του Πειραιά για να εξασφαλιστεί η ουδετερότητα της χώρας, το 1854, ενώ είχε προηγηθεί ο βρετανικός αποκλεισμός το 1850. Σε αυτήν την κρίσιμη από διπλωματική άποψη περίοδο αναδείχθηκε σε μείζον θέμα και η υπόθεση ενός εβραίου Πορτογάλου από το Γιβραλτάρ, του Ντέιβιντ Πατσίφικο, το 1847.

Η επίσκεψη του βαρόνου Ρότσαϊλντ στην Αθήνα, με αντικείμενο το δάνειο του οίκου του προς το ελληνικό κράτος, είχε επιβάλει την απαγόρευση του εθίμου λαϊκής εκτόνωσης, δηλαδή το συμβολικό κάψιμο του Ιούδα το Πάσχα. Αντ' αυτού, καταστράφηκε η περιουσία ενός εβραίου πολίτη που ήταν υπό βρετανική προστασία. Και σε αυτήν την περίπτωση ο Πάλμερστον, υπερασπιζόμενος την αρχή των αδυνάμων και των μικρών κρατών απέναντι στις μεγάλες δυνάμεις, ρητόρευσε με θέρμη στην αγγλική

---

tal foreign bond defaults and debt readjustments, Yale University Press, New Haven, Conn. 1951, σσ. 285-286.

Βουλή υπέρ του ναυτικού αποκλεισμού του Πειραιά, προς χάριν ενός ασήμαντου εμπόρου που διεκδικούσε τη βρετανική προστασία. Το διακύβευμα ήταν πολύ μεγαλύτερο: επρόκειτο για την υπεράσπιση της αρχής της εθνικής ισότητας, αλλά και για την πολιτικο-οικονομική έκφραση της Pax Britannica στον χώρο της Μεσογείου.

Το ζήτημα είχε ήδη αποκτήσει μεγάλη ηθική διάσταση για την εποχή του, από το 1823 έως τα μέσα του 19ου αιώνα. Όλα τα ευρωπαϊκά κράτη είχαν δανειστεί από τη Βρετανία: η Γαλλία, η Ρωσία, η Αυστρία, η Πρωσία, η Ολλανδία, η Δανία, το βασίλειο των Δύο Σικελιών. Απέναντι σε αυτές τις χώρες, η Πορτογαλία, η Χιλή, το Περού, η Κολομβία και μαζί η Ισπανία, μια πρώην ισχυρή θαλάσσια δύναμη, είχαν όλες βρεθεί σε αδυναμία να εκπληρώσουν τις δανειακές υποχρεώσεις τους προς τους οίκους του Λονδίνου, εξαιτίας πολέμων και άλλων εσωτερικών κρίσεων. «Είναι απαράδεκτο για τον Άγγλο και για τον Ισπανό να αποδεχθεί ότι ένα τόσο ένδοξο έθνος όπως το ισπανικό, αναγκάζεται να εκλιπαρεί για την εύνοια των Ολλανδών δανειστών του» σημείωνε ένας εκπρόσωπος του Σίτυ, γράφοντας για τα ισπανικά δάνεια της εποχής. Ο ίδιος αναφερόταν με περιφρόνηση στην αφερεγγυότητα της Ελλάδας που δεν είχε πληρώσει τις δανειακές υποχρεώσεις της από την εποχή των δανείων του 1824, 1825 ούτε τις αποζημιώσεις

προς τον Φίνλεϊ και τον Πατσίφικο. Και πώς μπορούσε άλλωστε να συγκριθεί η Ελλάδα, με τις πεινχρές προσόδους της, με την Ισπανία, της οποίας οι πρόσοδοι υπολογίζονταν σε 14.000.000 στερλίνες. Εξάλλου, η λέξη *Δάνειο* στην Αγγλία θα έπρεπε να εννοηθεί ως *Δώρο*, συνέχιζε ο ίδιος⁹⁸ λοιδορώντας τη δανειακή αφερεγγυότητα διαφόρων κρατών. Τα παραπάνω δημοσιεύθηκαν σε ένα φυλλάδιο, από τα πολλά που κυκλοφόρησαν αυτήν την περίοδο δημοσιοποιώντας τις πολιτικές απόψεις και τις οικονομικές διεκδικήσεις διαφόρων ομάδων.

Την ίδια χρονιά (1850) κυκλοφόρησε στο Λονδίνο ένα άλλο ανώνυμο φυλλάδιο, που θα μπορούσε να έχει γραφτεί από τον ελληνικής καταγωγής γνωστό έμπορο στο Λονδίνο, Στέφανο Ξένο.⁹⁹ Το κείμενο έθετε το θέμα του αποκλεισμού του Πειραιά, ως τιμωρία όχι μόνο του ελληνικού κράτους αλλά και των Ελλήνων εμπόρων που βρίσκονταν στη Βρετανία και είχαν εμπορικές συναλλαγές και με το ελληνικό κράτος. Σύμφωνα με την ίδια μαρτυρία, Έλληνες έμποροι είχαν οικονομικές συναλλαγές ύψους 3.000.000 λιρών, από το Μάντσεστερ, το κέντρο της βρετανικής βιομηχανικής παραγωγής, με το ελλη-

98. Henry Dashwood, *Spanish finance from 1820 to 1850. An appeal to Dutch creditors*, J. Ridgway, London 1850, σσ. 11, 16.

99. *A Business view of the Greek Question. By a Greek merchant*, Effingham Wilson, London 1850.

νικό κράτος. Όμως τα εμπορεύματα που έστελναν στο λιμάνι του Πειραιά εκείνη την περίοδο δεν μπορούσαν να φθάσουν στους πελάτες τους, οπότε και αυτοί δεν έστελναν τις σχετικές συναλλαγματικές, αφήνοντας ακάλυπτους οικονομικά τους Έλληνες εμπόρους στη Βρετανία. Ο συγκεκριμένος έμπορος είχε φορτίο αξίας 100.000 λιρών μπλοκαρισμένο στη Σαλαμίνα, ενώ άλλο φορτίο του με σιτάρι στο λιμάνι της Σύρου είχε «υπερθερμανθεί» και είχε καταστραφεί. Όλη αυτή η ιστορία του αποκλεισμού του Πειραιά είχε ενταχθεί στο διπλωματικό παιχνίδι της δανειακής αφερεγγυότητας του ελληνικού κράτους, αλλά είχε ως αφορμή την καταστροφή της περιουσίας του Πατσίφικο και την έλλειψη ικανοποιητικής αποζημίωσης προς τον Φίνλεϊ.

Ο έλληνας έμπορος του Λονδίνου χρησιμοποιούσε ένα δυνατό χαρτί της εποχής του, ευρέως διαδεδομένο στη βρετανική κοινωνία: την κοινοποίηση του ζητήματος στη δημόσια σφαίρα, στο ευρύ κοινό. Στα μεγάλα ελληνικά εμπορικά κέντρα, όπως η Αθήνα, η Πάτρα, η Σύρος, ένας αριθμός εμπόρων ήταν Βρετανοί, με εκκλησίες, σχολεία, ξενοδοχεία και βρετανικές καθημερινές συνήθειες, τους οποίους κανείς δεν είχε πειράξει. Το ερώτημα που ετίθετο ήταν γιατί ο Φίνλεϊ και ο Πατσίφικο δήλωναν απειλημένοι από την ελληνική κοινωνία και το κράτος της. Ο πρώτος παραπονιόταν για τη χαμηλή αποζημίωση (27.000 δρχ.) της ιδιοκτησίας του που είχε

απαλλοτριωθεί για να γίνει ο βασιλικός κήπος, και ο άλλος ζητούσε αποζημίωση (26.618 λίρες) για προσωπική οδύνη, για καταστροφή της περιουσίας του και για την καταστροφή σημαντικών δημοσίων εγγράφων του. Σε αυτήν την οξυμμένη φάση των διπλωματικών επικοινωνιών ο τραπεζίτης Εϋνάρδος, που παρακολουθούσε από κοντά την πολιτικο-οικονομική εξέλιξη στην Ελλάδα από την περίοδο της εθνικής επανάστασης, προσέφερε ως εγγύηση τις 400 μετοχές του από την Εθνική Τράπεζα της Ελλάδας για να εξομαλυνθεί η υπόθεση Πατσίφικο. Τα αίτια και οι αφορμές του βρετανικού αποκλεισμού του Πειραιά έδιναν το έναυσμα για τη δημοσιοποίηση διαφορετικών όψεων του προβλήματος που είχε ανακύψει στις ελληνοβρετανικές σχέσεις.

Αυτή είναι σε γενικές γραμμές η ιστορία του επονομαζόμενου δανείου του Όθωνα, του πρώτου επίσημου δανείου που έλαβε η Ελλάδα ως ανεξάρτητο κράτος. Το 1859 συντάχθηκε μια θετική έκθεση για την οικονομία της Ελλάδας, τον επόμενο χρόνο η Ελλάδα πλήρωσε το ποσό των 900.000 φράγκων, αλλά αμέσως μετά το δάνειο ήταν και πάλι ληξιπρόθεσμο. Η άνοδος στον ελληνικό θρόνο του Γεωργίου Α΄ το 1863 είχε ως αποτέλεσμα μια διαφορετική διαχείριση του εξωτερικού χρέους της χώρας, πιθανώς εξαιτίας και των ιδιαίτερα πυκνών ελληνοβρετανικών σχέσεων εκείνη την περίοδο. Τα δημοσιεύματα στον βρετανικό Τύπο δεν είχαν την ίδια

συχρότητα πλέον με τη δεκαετία του 1820. Παρά το γεγονός αυτό, οι αντεγκλήσεις πάνω στο θέμα συνεχίζονταν. Η κριτική στον προϋπολογισμό του ελληνικού κράτους που δημοσιεύτηκε από έναν «Φιλέλληνα» έθετε το ψευδοδίλημμα σχετικά με το ποιος ήταν εξουσιοδοτημένος από το ελληνικό κράτος να σχολιάζει επί των δανείων του 1824 και 1825, και ουσιαστικά προσπαθούσε να φέρει και πάλι το ζήτημα στη δημόσια συζήτηση.¹⁰⁰

Προς μια πολιτειακή αλλαγή με οικονομικές συνέπειες

Μετά την οθωνική περίοδο οι αλλαγές στο πολιτικό σκηνικό του ελληνικού κράτους συνέχιζαν να γεμίζουν ανησυχίες τους ξένους ομολογιούχους. Η κυριότερη ανησυχία ήταν μήπως το ελληνικό κράτος, μετά την έξωση του Όθωνα (1862) και την ανάδειξη νέου μονάρχη, δεν αναγνώριζε τις δανειακές υποχρεώσεις που είχαν αναληφθεί από την Προσωρινή Διοίκηση της Ελλάδας. Ο πρόεδρος της *Επιτροπής των Κατόχων Ελληνικών Ομολογιών των Δανείων 1824, 1825*, Έντουαρντ Χάζλγουντ (Ed-

100. Βλ. σχετικές επιστολές του Ευθύμιου Κεχαγιά, υπουργού Οικονομικών, και του Στέφανου Ξένου, *The Times*, 31 Αυγούστου 1863, 17 Σεπτεμβρίου 1863, 2 Δεκεμβρίου 1863 και 1 Ιανουαρίου 1864.

ward Hazlewood), επικαλέστηκε την άποψη του νομικού και πολιτικού Ρομπερτ Τζ. Φίλμορ (Sir Robert Joseph Phillimore) που γνωμοδοτούσε σύμφωνα με τον ολλανδό ουμανιστή νομικό Ούγκο Γκρότιους: «Το δίκαιο, ή ο νόμος ενός λαού δεν έπαυε να υφίσταται παρά μόνο με την εξαφάνιση του λαού. Ακόμη και όταν μια μορφή διακυβέρνησης αλλάζει, οι ίδιοι οι άνθρωποι δεν αλλάζουν, συγκροτούν την ίδια κοινότητα και δεν απαλλάσσονται από τις προηγούμενες υποχρεώσεις και τις οφειλές τους».¹⁰¹

Με την ευκαιρία της πολιτικής αλλαγής του 1864, στην Ελλάδα ετίθετο ένα ευφυές ερώτημα από έναν Αγγλο-ιόνιο, τον Τζόζεφ Κάρτραϊτ (Joseph Cartwright), για το αν θα έπρεπε το μικροσκοπικό ελληνικό κράτος να αποπληρώσει το σύνολο των δανείων του απελευθερωτικού Αγώνα, τα οποία προορίζονταν για το σύνολο των ελληνικών επαρχιών υπό τουρκική κατοχή.¹⁰² Γνώριζαν, άραγε, οι ομολογιούχοι αν τα δάνεια προορίζονταν για τη μεγάλη ή τη μικρή Ελλάδα, αναρωτιόταν ο εγκατεστημένος στο Λονδίνο Έλληνας επιχειρηματίας Στέφανος Ξένος. Οι επαρχίες της Ηπείρου, της Μακεδονίας, της Θράκης, της Θεσσαλίας και της Μ. Ασίας είχαν μείνει

101. Για τις επιστολές, σχόλια και την αναφορά στην ερμηνεία του Robert Joseph Phillimore, από το *Commentaries on International Law*, 1842, βλ. *The Times*, 3 Δεκεμβρίου 1863.

102. «The Greek Bonds», *The Times*, 4 Δεκεμβρίου 1863.

έξω από τα σύνορα του ελληνικού κράτους. Αυτές οι επαρχίες δεν είχαν εισπράξει ούτε ένα φαρδίνι (χαμηλή υποδιαίρεση της λίρας) από τα κεφάλαια των δανείων που είχαν φτάσει στο Ναύπλιο. Ωστόσο, ο νέος μονάρχης διαβεβαίωνε τόσο τους Έλληνες όσο και τους ομολογιούχους ότι δεν επρόκειτο να φύγει από την Κοπεγχάγη για την Αθήνα, αν δεν αποκαθίστατο η πιστοληπτική αξιοπιστία της Ελλάδας.¹⁰³

Ένα άλλο μείζον θέμα δημόσιων αντεγκλήσεων ήταν το ζήτημα των εθνικών προσόδων. Το ενδιαφέρον των ομολογιούχων ήταν έντονο, αφού οι πρόσδοδοι του ελληνικού κράτους αποτελούσαν την εγγύηση των διεθνών δανείων. Η παρέμβαση του υπουργού Οικονομικών, Ευθύμιου Κεχαγιά ήταν απαραίτητη σχετικά με το ζήτημα της αξιοπιστίας του εθνικού προϋπολογισμού, που υπολογιζόταν στις 22.000.000 δρχ., ποσό ίσο με 750.000 λίρες (16.000.000 δρχ. φόροι και 6.000.000 δρχ. έσοδα από φόρους παρελθόντων ετών).¹⁰⁴ Ενώ, σύμφωνα με άλλους υπολογισμούς, έφταναν μόλις τα 17.000.000 δρχ. ή 570.000 λίρες.¹⁰⁵ Ο επιχειρηματίας λόγιος Στέφανος Ξένος, που πρωτοστατούσε σε αυτήν τη συζήτηση, είχε

103. Βλ. επιστολή του Στέφανου Ξένου, *The Times*, 3 Φεβρουαρίου 1864.

104. Βλ. επιστολή Ευθυμίου Κεχαγιά, *The Times*, 17 Σεπτεμβρίου 1863 και 22 Σεπτεμβρίου 1863.

105. *The Times*, 28 Αυγούστου 1863.

προτείνει την αύξηση των εθνικών προσόδων και τη μείωση των δαπανών του κράτους όχι όμως με αδαείς υπουργούς, όπως ο Παύλος Καλλιγάς, υπουργός Εξωτερικών του ελληνικού κράτους, ο οποίος αγνοούσε τις θεμελιώδεις χρηματοπιστωτικές εργασίες που πραγματοποιούνταν στο Λονδίνο και προσέβαλλε τους ξένους ομολογιούχους. Ο ίδιος πρότεινε επίσης τον έλεγχο των κερδοσκοπικών ομολογιών.¹⁰⁶

Από την επιστολή ενός ανώνυμου ομολογιούχου γίνεται φανερό ότι πράγματι κάποιοι είχαν αγοράσει ομολογίες των δανείων του 1824 και 1825 στο Λονδίνο το 1863. Παρόλο που τα δάνεια ήταν ληξιπρόθεσμα, οι προσδοκίες των ομολογιούχων ήταν μεγάλες. Η εκφρασμένη ελπίδα για την ικανοποίηση των απαιτήσεών τους βασιζόταν στην ακεραιότητα των Ελλήνων παροίκων στην Αγγλία, που θα ήταν εφάμιλλη, υπέθεταν, με των συμπατριωτών τους στο ελληνικό κράτος. Βασιζόταν επίσης στο γεγονός ότι ο νέος μονάρχης της Ελλάδας, ο Γεώργιος Α΄, γαμπρός του επικείμενου βρετανού βασιλιά, θα είχε τη βρετανική υποστήριξη. Τέλος, στην προσδοκία ότι η επικείμενη ένωση των Ιονίων νήσων με την Ελλάδα θα αύξανε τις προσόδους της χώρας,

---

106. Βλ. επιστολή του Στέφανου Ξένου, *The Times*, 10 Οκτωβρίου 1863. Ο Π. Καλλιγάς είχε γίνει υπουργός Εξωτερικών για μικρό χρονικό διάστημα, το 1863, στην κυβέρνηση Δημητρίου Βούλγαρη και Μπενιζέλου Ρούφου.

που περιορίζονταν στην ανεπαρκή φορολογία των κατοίκων της.¹⁰⁷ Ατελείς φοροεισπρακτικοί μηχανισμοί και σχεδίαση επισφαλών προϋπολογισμών στο ελληνικό κράτος δεν απέτρεπαν την ομάδα των ξένων ομολογιούχων από την επένδυση στα ληξιπρόθεσμα δάνεια της Ελληνικής Επανάστασης, είτε λόγω άγνοιας είτε λόγω της κραταιής προσδοκίας μιας μελλοντικής κερδοφορίας.

Το «κούρεμα» του Ιωάννη Γενναδίου

Το 1875 ένας ιδιότυπος διανοούμενος, κράμα ελληνικού πατριωτισμού και βρετανικού φιλελευθερισμού, ο Ιωάννης Γεννάδιος, διπλωματικός απεσταλμένος της ελληνικής κυβέρνησης, κατέληξε σε ένα «κούρεμα» των τότε δανειακών υποχρεώσεων της χώρας, από το υπέρογκο ποσό των 10.000.000 λιρών που είχε εντωμεταξύ συσσωρευτεί μαζί με τόκους και επιτόκια, στο κεφάλαιο των 1.200.000 λιρών. Το δάνειο αποσβέστηκε το 1880 και οι ομολογίες που παρουσιάστηκαν τότε κάλυψαν μόνο το ποσό των 970.000 λιρών, αφού οι υπόλοιπες είχαν χαθεί.¹⁰⁸ Να

107. Βλ. επιστολή ανώνυμου ομολογιούχου, *The Times*, 14 Οκτωβρίου 1863.

108. G. Gennadius, *The Greek loans of 1824 & 1825: How they were handled, and what the world thought of it. Opinions of the day, without comment*, P. S. King, London 1878.

σημειωθεί ότι ο Γεννάδιος διαχειρίστηκε δύο κρίσιμα θέματα για τη θέση της Ελλάδας στις διεθνείς αγορές κατά το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα: τη διευθέτηση των πρώτων δανείων της Ελλάδας του 1824, 1825 και τον εισαγωγικό δασμό της σταφίδας στην Αμερική και στη Βρετανία, κατά την κρίσιμη φάση του σταφιδικού ζητήματος στο τέλος του 19ου αιώνα. Παράλληλα, έπαιξε συντονιστικό ρόλο στον κόσμο των ελληνικών επιχειρήσεων στη Βρετανία από το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα έως και τον Μεσοπόλεμο.¹⁰⁹

Ο Γεννάδιος, ήδη από την εποχή της ληστείας στο Δήλεσι (1870) και τις άδικες κατηγορίες που εκτοξεύτηκαν εναντίον της Ελλάδας εξαιτίας του ατυχούς αυτού μεμονωμένου γεγονότος, είχε συνδυάσει τη δυσμενή στάση της Βρετανίας έναντι της Ελλάδας με τα δάνεια του 1824, 1825. Ο ίδιος επιφύλασσόταν να δημοσιοποιήσει τον άδικο αποκλεισμό της Ελλάδας από τις διεθνείς χρηματαγορές καταγγέλλοντας την τουρκοφιλία και τον ιμπεριαλισμό της Βρετανίας. Την περίοδο της προετοιμασίας του Συνεδρίου του Βερολίνου (1878), που έφερε μείζονες πολιτικές αλλαγές στον χώρο της Νοτιο-

---

109. Maria Christina Chatziioannou, «Between tradition and modernity: Joannes Gennadius at the end of the 19th century», *The New Griffon*, 12: *Hidden Treasures at the Gennadius Library*, 2011, σσ. 13-26.

ανατολικής Ευρώπης, ο Γεννάδιος προσανατολίστηκε στην εξομάλυνση του προβλήματος των ελληνικών δανείων της επαναστατικής περιόδου. Δύο ανώνυμα φυλλάδια που αποδίδονται στον Γεννάδιο εξιστορούν την υπόθεση των δανείων της Ελληνικής Ανεξαρτησίας, που είχε ως αποτέλεσμα τον προηγούμενο αποκλεισμό της Ελλάδας από τις διεθνείς χρηματαγορές αλλά και από τις πολιτικές διεκδικήσεις της.¹¹⁰

Πράγματι, το 1878 δημοσιεύτηκε ο νόμος «Περί τακτοποιήσεως των παλαιών δανείων των ετών 1824 και 1825», ένας διακανονισμός διαχείρισης του χρέους μεταξύ αφενός της ελληνικής κυβέρνησης, με εκπροσώπους τον Ιωάννη Γεννάδιο, γραμματέα της ελληνικής πρεσβείας στο Λονδίνο, τον Θεμ. Μαλικιόπουλο, τον Ν. Α. Νάζο, και αφετέρου τους εκπροσώπους των κατόχων ξένων χρεογράφων και ιδιαίτερα των ελληνικών ομολογιών. Ο Ιωάννης Γεν-

---

110. [G. Gennadius], *Notes on the recent murders by brigands in Greece*, London 1870, σσ. 160 κ.εξ.· [G. Gennadius], *The Greek loans of 1824 & 1825: How they were handled, and what the world thought of it. Opinions of the day, without comment*, P. S. King, London 1878· [G. Gennadius], *The Greek Loans of 1824 & 1825: Their Conversion and Settlement and the Dutch Protest: A Letter Addressed to the Right Hon. Edward Pleydell Bouverie*, privately printed, London 1880.

νάδιος, έπειτα από πολύμηνες διαπραγματεύσεις με το Σωματείο Κατόχων Ξένων Ομολογιών και ιδιαίτερα την Επιτροπή Κατόχων Ελληνικών Ομολογιών (Committee of Greek Bondholders), κατέληξε σε συμφωνία την 4η Σεπτεμβρίου 1878, η οποία, αφού εγκρίθηκε από τους κατόχους των χρεογράφων, συζητήθηκε και εγκρίθηκε από τη Βουλή των Ελλήνων, με πρωθυπουργό τον Θ. Δηλιγιάννη. Τα βασικά σημεία της συμφωνίας ήταν:

α) Αντί του συνολικού απαιτούμενου ποσού των 10.000.000 λιρών, που περιλάμβανε το αρχικό κεφάλαιο και τους μη πληρωθέντες τόκους, συμφωνήθηκε προς εξόφληση το ποσό των 1.200.000 λιρών.

β) Η αποπληρωμή του χρέους συμφωνήθηκε σε 33 χρόνια, με μια περίοδο χάριτος.

γ) Κάθε ομολογία αξίας 100 λιρών του δανείου του 1824 θα ανταλλάσσονταν με αντίστοιχη αξίας 31,12 λιρών, κάθε ομολογία αξίας 100 λιρών του δανείου του 1825 θα ανταλλάσσονταν με αντίστοιχη αξίας 30,10 λιρών, τα τοκομερίδια θα υπολογίζονταν σε 11,12 της αρχικής αξίας της ομολογίας του κάθε δανείου.

δ) Εγγύηση για την πληρωμή των 75.000 στερλινών το χρόνο αποτελούσε η υποθήκευση από την ελληνική κυβέρνηση των εσόδων του χαρτοσήμου

(4.400 λίρες), καθώς και οι πρόσοδοι του τελωνείου της Κέρκυρας ή της Κεφαλονιάς.¹¹¹

Αυτό ήταν το τέλος λίγο έως πολύ του πρώτου μέρους της ιστορίας των πρώτων δανείων της εθνικής ανεξαρτησίας. Στις δύο τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα δεν δημοσιεύονται πλέον άρθρα και επιστολές στον βρετανικό Τύπο, ούτε σχετικά φυλλάδια. Δεν συνέτρεχε λόγος ούτε από την πλευρά του ελληνικού κράτους ούτε από την πλευρά των ξένων ομολογιούχων. Νέα δάνεια είχαν σωρευτεί και νέες πολεμικές εξορμήσεις βάραιναν τα δημόσια οικονομικά της χώρας και την πολιτική ισορροπία της.

---

111. ΦΕΚ, αρ. 82, 28 Δεκεμβρίου 1878, νόμος ΨΛΔ και *Agreement with Hellenic Government for Conversion of Greek Loans of 1824 & 1825*, Werthimer, Lea & Co., London 1878.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

ΟΥΣΙΑΣΤΙΚΟΣ ΕΠΙΛΟΓΟΣ για τα δάνεια της Εθνικής Ανεξαρτησίας δεν γράφτηκε μέχρι σήμερα, αφού εξακολούθησαν να χρησιμοποιούνται με συμβολικές αναφορές. Τα δάνεια αποπληρώθηκαν, αλλά από το 1824 και το 1825 μέσα στην κρίση του πολέμου εναντίον των Οθωμανών Τούρκων και Αιγυπτίων για την κατάκτηση της εθνικής ανεξαρτησίας της Ελλάδας έως σήμερα αυτά τα δάνεια έπαιξαν καιρίο ρόλο στην ελληνική πολιτική και οικονομική ζωή. Η σημασία τους δεν εξαντλήθηκε στα δημόσια οικονομικά του ελληνικού κράτους, αφού χρησιμοποιήθηκαν ως επιχείρημα διεθνούς αναγνώρισης του μελλοντικού κράτους, ως πρόσχημα πειθαναγκασμού, ή εκβιασμού στις διπλωματικές σχέσεις της χώρας, και τελικά λειτούργησαν ως προπατορικό αμάρτημα που βάρυνε ουσιαστικά και συμβολικά τη χώρα.

Αυτά τα δάνεια σε ημερολογιακή συνέχεια καθόρισαν την εικόνα του ελληνικού κράτους στις διεθνείς αγορές. Μαζί με την Ελλάδα σε παρόμοια θέση είχαν βρεθεί και άλλες χώρες της Μεσογείου, της Λατινικής Αμερικής, το ίδιο το οθωμανικό κράτος. Οι εμποροτρα-

πεζίτες του 19ου αιώνα δάνειζαν τους πάντες σχεδόν χωρίς διακρίσεις. Είναι αμφίβολο αν είχαν εξετάσει τη δανειοληπτική ικανότητα στην εξυπηρέτηση του εξωτερικού χρέους της Ελλάδας, όπως και των άλλων υπό ανάπτυξη χωρών. Στις δανειακές συμβάσεις δέσμευαν τον αγροτικό πλούτο της Ελλάδας, του Οθωμανικού κράτους και πρόσφεραν στο αγοραστικό κοινό προσδοκίες για βραχυπρόθεσμες αποδόσεις κεφαλαίων και αποταμιεύσεων. Από τις αρχές του 19ου αιώνα η Pax Britannica δήλωνε την εμπόλεμη αλλά και ειρηνική κατάκτηση ενός μεγάλου γεωγραφικού χώρου από τη Βρετανία με κύρια όπλα, αλλά και συγκριτικά πλεονεκτήματα στην οικονομία, το εμπόριο και τα διεθνή δάνεια.

Η εξυπηρέτηση του δημόσιου χρέους βάρυνε δυσανάλογα την ελληνική οικονομία τουλάχιστον έως τα μέσα του 19ου αιώνα. Το ελληνικό κράτος αδυνατούσε να εξυπηρετήσει τόσο τα πρώτα δάνεια, ήδη από το 1827 πριν ακόμη από τη συγκρότησή του, όσο και το επονομαζόμενο δάνειο του Όθωνα. Από το δάνειο του Βύρωνα έως και την αντιπαράθεση του Ιωάννη Γενναδίου με τον ολλανδό χρηματιστή Λούις Ντράκερ (Louis Drucker) στη δεκαετία του 1870,¹¹² οι κατηγορίες και οι καταγγελίες εκτοξεύονταν με βάση τις κερδοσκοπικές συμπεριφορές και τα φυλετικά στερεότυπα, όπως η χρήση («βραϊκών πρακτικών»). Η άγνοια των όρων του διεθνούς δανεισμού από την ελληνική πλευρά έχει ήδη αναφερθεί ως μια παράμετρος της αποτυχίας τους. Πώς

---

112. Για τις αναφορές στον Λούις Ντράκερ, βλ. παραπάνω τα φυλλάδια του Ι. Γενναδίου.

όμως ο Γεννάδιος κατάφερε να αναστρέψει μια φορτισμένη ανθελληνική άποψη που επανερχόταν στη διεθνή αγορά για πενήντα περίπου χρόνια; Δάνεια που γίνονταν δώρα, εθνική αφερεγγυότητα, δέσμευση δημοσίων προσόδων ήταν οι λέξεις-κλειδιά στην κριτική της εποχής. Η λύση βρέθηκε στο σημείο ακριβώς που αυτός ο διανοούμενος διπλωμάτης του 19ου αιώνα απαγκίστρωσε τα δάνεια της Ελληνικής Ανεξαρτησίας από το ιστορικό βάρος τους και τις συσσωρευμένες ανεκπλήρωτες υποχρεώσεις τους και πρότεινε μια ρεαλιστική εφαρμόσιμη λύση στην εποχή των αυτοκρατοριών κατά την απογείωση του χρηματιστηριακού καπιταλισμού στο τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα.

ΤΟ ΒΙΒΑΙΟ ΤΗΣ ΜΑΡΙΑΣ ΧΡΙΣΤΙΝΑΣ
ΧΑΤΖΗΩΑΝΝΟΥ *ΤΟ ΠΡΟΠΑΤΟΡΙΚΟ*
ΧΡΕΟΣ (ΤΑ ΔΑΝΕΙΑ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΑΝΕ
ΞΑΡΤΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ) ΣΕΛΙΔΟ
ΠΟΙΗΘΗΚΕ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΛΕΝΑ ΝΙΚΟΛΑΟΥ.
ΤΙΣ ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ ΤΩΝ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΚΩΝ
ΔΟΚΙΜΙΩΝ ΕΚΑΝΕ Η ΜΑΓΔΑ ΚΛΑΥΔΙΑ
ΝΟΥ. ΤΑ ΦΙΛΜ ΚΑΙ ΤΟ ΜΟΝΤΑΖ ΕΓΙΝΑΝ
ΣΤΟΝ ΓΙΑΝΝΗ ΓΑΓΓΟ. ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΣΤΟΝ
ΠΑΝΟ ΓΚΟΝΗ ΤΟΝ ΟΚΤΩΒΡΙΟ ΤΟΥ 2013
ΣΕ ΧΑΡΤΙ ΣΑΜΟΥΑ FABRIANO 100 ΓΡΑΜ
ΜΑΡΙΩΝ ΓΙΑ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟ ΤΩΝ ΕΚΔΟ
ΣΕΩΝ «GUTENBERG». ΤΗ ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ
ΕΚΑΝΕ Ο Γ. ΚΟΤΡΩΤΣΟΣ ΚΑΙ ΤΗ ΜΑ
ΚΕΤΑ ΤΟΥ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ Η ΕΛΕΝΗ ΓΡΑ
ΤΣΟΥ. ΤΗΝ ΕΚΔΟΣΗ ΣΧΕΔΙΑΣΕ ΚΑΙ
ΕΠΙΜΕΛΗΘΗΚΕ Ο ΓΙΑΝΝΗΣ ΜΑΜΑΗΣ

Άρ. έκδοσης 2763

Κωδ. καταλ. 9550604

Τα δύο δάνεια που έλαβαν οι Έλληνες κατά τη διάρκεια του πολέμου της Ελληνικής Ανεξαρτησίας, και συγκεκριμένα το 1824 και το 1825, είναι σημαντικά, γιατί ουσιαστικά αποτελούν την πρώτη διεθνή αναγνώριση της Ελληνικής Πολιτείας. Η σημασία τους δεν εξαντλήθηκε στα δημόσια οικονομικά του ελληνικού κράτους, αφού χρησιμοποιήθηκαν ως επιχείρημα διεθνούς αναγνώρισης του μελλοντικού κράτους, ως πρόσχημα πειθαναγκασμού, ή εκβιασμού στις διπλωματικές σχέσεις της Ελλάδας, και τελικά λειτούργησαν ως προπατορικό αμάρτημα που βάρυνε ουσιαστικά και συμβολικά τη χώρα. Οι εμπορικές τράπεζες στο Σίτυ του Λονδίνου από τη δεκαετία του 1820 χορηγούσαν δάνεια προς τα κράτη της Λατινικής Αμερικής και της Ευρώπης και διαχειρίζονταν ομόλογα και ομολογίες. Στην περίπτωση της Ελλάδας έχτισαν προσδοκίες πάνω σε αυτά τα δάνεια και στις μελλοντικές αποδόσεις τους, στο πλαίσιο ενός μικρού κράτους με μεγάλο ιστορικό παρελθόν. Η κερδοσκοπική –όπως έχει χαρακτηριστεί– διαχείριση αυτών των δανείων οφείλεται σε πολλούς παράγοντες, αλλά πάντως και στην ελληνική άγνοια των όρων του παιχνιδιού που είχε εγκαινιαστεί στο Λονδίνο της εποχής.

ISBN 978-960-01-1611-3